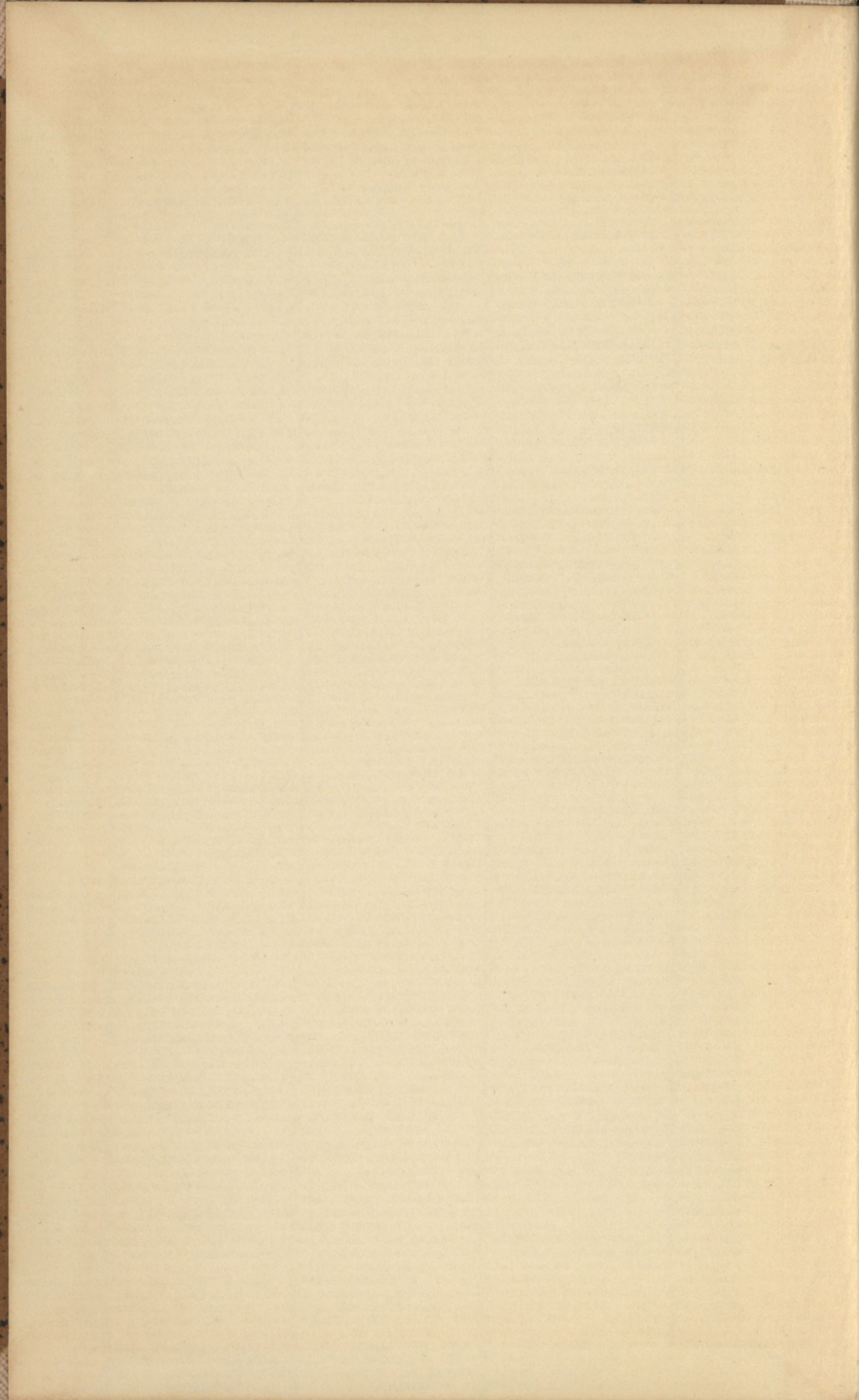

DEMOKRA-
TIENS
PROBLEM

HERBERT
TINGSTEN

1945

Herbert Tingsten

**DEMOKRATIENS
PROBLEM**

Norstedts

DETTA ARBETE
INGÅR SÅSOM NUMMER 1
I STOCKHOLMS HÖGSKOLAS AV STOCKHOLMS STAD
UNDERSTÖDDA POPULÄRVETENSKAPLIGA
FÖRELÄSNINGSSERIE.

Herbert Tingsten

DEMOKRATIENS
PROBLEM

DEMOKRATIENS
PROBLEM

av Herbert Tingsten

P. A. Norstedt & Söners Förlag

STOCKHOLM

Kungl. Boktryckeriet
P. A. Norstedt & Söner
Stockholm 1945
453531

FÖRORD

Till grund för detta arbete ligga de föreläsningar för allmänheten, som jag under vårterminen 1945 höll vid Stockholms högskola. Föreläsningsserien kallades »De moderna ideologiernas kamp om individ och samhälle», men inriktades särskilt på demokratiens problem i samtiden. Vid bokens utarbetande — föreläsningarna hölls i huvudsak fritt — har jag i vissa hänseenden gått utanför den muntliga framställningens ram, i andra åter, särskilt då det gällt mera välkända eller av mig tidigare i bokform behandlade företeelser och händelser, inskränkt mig till en kort sammanfattning av denna framställning. Någon allsidig undersökning av det behandlade ämnet har varken i föreläsningarna eller i detta arbete kunnat komma i fråga; jag har främst stannat vid vissa på en gång centrala och aktuella problemställningar.

Stockholm i oktober 1945.

Herbert Tingsten.

IDÉER OCH STATSSKICK EFTER FRANSKA REVOLUTIONEN

Vår tids politiska tänkande bygger i avgörande hänseenden på de idéer, som utbildades under århundradena efter reformationen och i mognad form framträdde under 1700-talets sista årtionden i samband med den amerikanska republikens upprättande och den stora franska revolutionen. I 1776 års amerikanska självständighetsförklaring och i 1789 års franska rättighetsförklaring fingo dessa idéer ett slags kodifikation; för första gången sammanfattades de i pregnant form och proklamerades med statens auktoritet. Tillsammans inneburo de en brytning med tidigare härskande, om också inom delar av opinionen redan undergrävda föreställningar. De ha i stort sett bevarat och utbyggt sin makt och ha ostridigt stått i förgrunden av den politiska debatten. Ibland betecknas de som upplysningens idéer eller de liberala idéerna, men i sin allmännaste utformning äro de bestämmande för alla tongivande riktningar under 1800-talet, konservatism, liberalism och socialism. Den följande tiden innefattar försök att tillämpa, att vidareutveckla, i viss ut-

sträckning att övervinna vad man brukar kalla 1789 års idéer.

Innebörden av dessa idéer i deras mest generella gestaltning kan enklast klarläggas genom några nyckelord, några honnörsord, som under de senaste hundrafemtio åren åtnjutit en endast av vissa i stor stil reaktionära rörelser bestridd auktoritet: förnuft, framsteg, lycka, jämlikhet och frihet.

Den rationalism eller förnuftstro, varom här är fråga, har två sidor. Dels innebär den, att de religiösa trosföreställningarna eller dogmerna icke längre tillerkännas utslagsgivande betydelse på det politiska området. Dels uppsattes det mänskliga förnuftet på den tron, från vilken den omedelbara gudomliga inspirationen förjagats. Grundtanken är att människans förnuft visar rätt, att mänsklighetens framtid står i dess hägn.

För att förstå betydelsen härav får man komma ihåg, att medeltidens och den nyare tidens politiska åskådningar voro religiöst grundade. Enligt Thomas Aquinas, den katolska kyrkans mest representativa teoretiker, var Guds vilja, sådan den uppenbarades i bibeln och fastställdes av kyrkan, den huvudsakliga källan till politisk teori. Endast i andra hand kom det mänskliga förnuftet, den av människorna själva insedda, om också av Gud inspirerade lagen. Reformationen innebar en frigörelse endast så till vida som andra tolkningar av Guds vilja än den heliga kyrkans blevo erkända av stora folkgrupper; Luther talade i sin sista predikan om tron som den enda makt, som kunde strypa det bestialiska förnuftet. Men med de religiösa motsättningarna följde efter hand ett erkännande av förnuftets möjligheter.

Hur skulle man kunna välja mellan de skilda lärorna, de skilda tolkningarna av Guds vilja, om icke genom sitt eget förstånd? År 1594 kunde engelsmannen Richard Hooker skriva, att auktoriteten icke finge höjas över förnuftet, och i dessa ord uttrycktes det begynnande genombrottet. Genom de religiösa och politiska striderna i England omkring 1650 fullföljdes den nya linjen. Individer och rörelser ansågo sig berättigade att tolka skriften efter sitt huvud, att följa »det inre ljuset», och den religiösa toleransen gjorde sina första landvinningar. Naturvetenskapliga upptäckter och uppfinningar, särskilt Newtons naturlära, bidro till omvandlingen. De skapade å ena sidan tro på naturens lagbundenhet, å den andra tro på det mänskliga förnuftets förmåga att fatta denna lagbundenhet och att utan hjälp av en utomvärldslig makt fastställa lagar för livet och handlandet. Gud tenderade att förvandlas till garant för rationella resonemång, hans vilja ansågs möjlig att upptäcka genom förnuftets obundna verksamhet.

• Denna förnuftstro kunde naturligtvis utvecklas till rationalism i mera egentlig mening, till ateism eller agnosticism. Men hos upplysningstidens tänkare var detta sällan fallet. Emancipationen försiggick länge inom religiös ram, under bevarande av vissa grundläggande religiösa föreställningar. Den innebar dels att en åtskillnad gjordes mellan teologi och politik, dels ett förtunnande av de religiösa begreppen. Det blev allt vanligare att i Gud se en kraft, som skapat världen, som satt maskineriet igång, men som sedan lät det mänskliga förnuftet, Guds förnämsta skapelse, arbeta självständigt. »Gud

regerade fortfarande, men han styrde icke.» Gud framstod alltmera som en sekundär legitimationsfaktor; man åberopade icke i första rummet Guds vilja, sådan den omedelbart kom till uttryck i bibeln och kyrkliga bekännelseskriterier, utan Guds vilja sådan den framträdde vid förnuftets belysning av naturen och erfarenheten. Under det att man tidigare funnit naturen lärorik därför att den utgått ur Guds hand, sökte man nu bevisa Guds existens genom hänvisningar till naturens lagbundenhet. Även inom de i mera egentlig mening religiösa riktningarna blev brukligt, att man rörde sig med argument av världslig, rationalistisk typ, att bibelorden användes mera för att illustrera än för att bevisa; representativa på denna punkt äro de påvliga encyklikorna.

Sambandet mellan religion och förnuftstro framträdde även på annat sätt. Skilda författare ha visat att de politiska idéer, som kännetecknade upplysnings- och revolutionstiden, utgjorde världsliga varianter av religiöst grundade föreställningar. Tron på en oavslutad kamp mellan goda och onda makter, ur vilken de goda slutligen framgå som segrare, ger sin särskilda färg åt revolutionsmännens kamp mot förtryckarna och deras medhjälpare, liksom senare åt marxismens kamp mot kapitalismen, nazismens mot judendomen, ja, till och med åt vissa kvinnogruppers aktion mot mannaväldet. Denna tro ingår hos de berörda riktningarna i en bild av historien, som kan återges med tre ord: paradiset — syndafallet — återlösningen. På samma sätt anknyter tron på demokratien till den religiösa föreställningen om personlighetens värde och om allas jämlikhet inför Gud. Lika påtaglig är själva förnuftstrons religiösa beto-

ning. Den obegränsade tro på förnuftet, som framträder hos de representativa upplysningsmännen och så starkt färgat senare politisk debatt, får sin förklaring däri, att förnuftet ursprungligen fattades som den avlägsne Gudens företrädare på jorden; då naturen och förnuftet avsatte Gud som verksam regent, tillägnade de sig gudomens attribut.

Framstegstanken, tron på en oavslutlig utveckling mot högre stadier, framträder först under den nya tiden för att i slutet av 1700-talet bli helt dominerande, den nära nog självklara utgångspunkten för representativ politisk spekulation. Under antiken voro föreställningar om en stadig försämring eller om ett förlopp, kännetecknat först av uppgång och förbättring, sedan av nedgång och degeneration, förhärskande. Enligt den kristna världsåskådning, som sedermera under mer än ett årtusende behärskade västerlandet, hade en guldålder, paradiset, funnits, och en ny guldålder, himmelriket, väntade en del av mänskligheten; något utrymme fanns här icke för en jordisk framstegstro. Ur viss synpunkt kan därför denna tro, som ständigt förenades med och, om man så vill, utgjorde ett komplement till förnuftstron, sägas vara riktad mot eller markera ett avsteg från hävdvunna religiösa åskådningar. Människan skulle genom kunskap och klarsyn göra sig till herre över naturen och därigenom vinna allt bättre förutsättningar för ett lyckligt jordeliv; tanken på den eviga saligheten som det centrala målet för den enskildes tänkande och handlande trängdes därmed i bakgrunden; ofta hävdade framstegsmännen, att fördomar av skilda slag, bland dem religionerna, hindrat män-

niskorna att förverkliga sina naturliga anlag och rationellt utnyttja sin förmåga. Men samtidigt formades även framstegstron efter traditionellt religiöst mönster. Dess främsta äldre förkunnare trodde på en utveckling i tre huvudsakliga etapper: ett skede, då det naturliga och förnuftiga varit rådande, ett skede av vidskepelse och illusioner, ett just frambrytande skede av obunden reflexion, insikt och obegränsade möjligheter. »Den drömda guldålder som en gång identifierats med världens skapelse genom nyckfulla outrannsakliga gudar, och som sedan överförts till det saliga livet efter döden i Guds rike, göres slutligen liktydig med en fortgående förbättring av människans jordiska tillstånd genom förnuftets behärskande av naturen och dess medvetna och insiktsfulla ledning av det samhällsliga arbetet.»

Som det av förnuftet ledda framstegets mål betraktas framför allt den mänskliga lyckan. Denna tanke, som det i samtida debatt ligger nära till hands att beteckna som på en gång banal och oklar, fick styrka och pregnans genom sin mot skilda åskådningar riktade polemiska spets. Politikens mål var icke att stärka statens eller samfundets ställning utan att främja den enskildes väl, icke, eller i varje fall icke i första rummet, att fostra till tro och moralism utan att skapa tillfredsställelse; den lycka, som det gällde att befordra, var icke himmelsk salighet utan jordiskt välstånd och jordisk glädje, och i fråga om rätten att finna lycka voro — såsom det säges i den amerikanska självständighetsförklaringen — alla människor likställda.

Särskilt de sistnämnda momenten i tankegången

måste ses i belysning av tidigare härskande idéer. Den sociala hierarki, som utbildats under medeltiden, hade av den katolska statsläran försvarats och sanktionerats såsom ur religiösa synpunkter nödvändig. Tawney beskriver i följande satser denna ideologi: »Den sociala ordningens konsekvenser godtogos i all deras hårdhet och brutalitet. De godtogos med förvånande lydaktighet . . . Vad de innebära är icke någon småsak. Det är ingenting annat än hela det feodala samhällets struktur — klassprivilegium, klassförtryck, exploatering, träldom. Men dessa ting kunna icke, ansåg man, behandlas som helt enkelt främmande för religionen. De måste ges en etisk mening, måste visas vara uttryck för en högre plan. Den mening man ger dem är enkel . . . Samhället, liksom människokroppen, är en organism bestående av olika lemmar. Varje lem har sin bestämda funktion, bön eller försvar eller handel eller arbete i jorden. Varje lem måste få vad som passar dess status och får icke begära mer. Inom klasserna skall jämlikhet finnas . . . Mellan klasserna äro olikheter i social ställning nödvändiga. Feodalherrens egendom, bondens eller hantverkarens arbete, krigarens vildhet betraktades icke som fientliga eller likgiltiga ur det andliga livets synpunkt. Genom Ithuriels trollspö sublimerades de till tjänst, kallelse och ridderskap . . . Välsignade av kyrkan, blevo privilegium och makt ämbete och plikt.» Denna apologi för ett statiskt system av olikställighet förutsätter tanken, att i grunden de ekonomiska och sociala skillnaderna äro av ringa betydelse, eftersom alla ha samma möjligheter att genom tro och pliktuppfyllelse göra sig förtjänta av den himmelska lyckan.

Denna åskådning blev under de följande århundradena i skilda sammanhang kritiserad från religiösa utgångspunkter. Även på denna punkt är den engelska debatten vid 1600-talets mitt av intresse; radikala puritaner — the levellers — sökte hävda de fattigas rättigheter i socialt likaväl som i politiskt hänseende. Men i stort sett härskade föreställningen om en stabil samhällelig rangordning, om den jordiska lyckans oväsentlighet och om det naturliga och ofrånkomliga i att vissa folkgrupper levde i elände och olycka. Himmelriket förblev de fattigas politiska utopi. Tron och moralen — med växlande betoning av de båda faktorernas betydelse inom olika riktningar — ställdes så starkt i förgrunden, att det timliga livets villkor kunde förklaras likgiltiga. Såsom ett av många representativa exempel härpå skall jag nämna en artikel om uppfostran i Encyklopædia Britannica från början av 1800-talet; den är icke mindre belysande därför att den i någon mån bär spår av de nya idéernas framträdande. Efter många sidor om uppfostran av de besuttna folkgruppernas barn följa några programmatiska uttalanden om »uppfostran av människor inom de lägsta samhällsklasserna», d. v. s. jordbrukare och hantverkare, »som förtjäna sitt uppehälle genom dagligt arbete». Dessa människor, framhålles det, behöva ej lära sig mycket. De böra dock nödtorftigt lära sig läsa, då det eljest blir svårt för dem att få kunskap »om religionens läror och föreskrifter och om de moraliska plikterna». Vidare »kunna vi tillåta dem att lära sig skriva för att ge dem möjlighet att njuta fröjden av att sända meddelanden till sina frånvarande vänner; för övrigt är både skrivning och räk-

ning nödvändiga för de små affärer, som förekomma bland dem». Det väsentliga är emellertid religiös och moralisk fostran. »Låt den yngling, som är född att leva sitt liv i denna ringa ställning, sorgfälligt lära sig att anse hederligt och tålmodigt arbete som en av de främsta dygderna; lär honom att betrakta lättingen som den mest föraktliga varelse; lär honom att vara nöjd med sin lott genom att låta honom förstå att rikedom och ära sällan medföra tillfredsställelse...» Särskilt måste inskräpas, att religion icke är möjlig utan moral, att man icke kan vara from utan att vara dygdig; en oöverbannelig avsky måste skapas mot lögn, stöld och bedrägeri. Om den fattige inhämtat dessa lärdomar, är hans »anspråkslösa ställning och torftiga omständigheter» utan betydelse.

Tanken, att den timliga lyckan var väsentlig och att alla hade samma rätt till lycka har därför med fog betecknats som »en revolutionär politisk princip»; därmed lades, skriver Leonard Woolf, »grundvalarna för en av de största sociala, politiska och psykologiska omvälvningar som världen känt». Med lyckoprincipen förbundos krav och förhoppningar om frihet, jämlikhet, välstånd, social utjämning, fred och samförstånd mellan folken.

I begreppet jämlikhet inlades skiftande betydelser. Hos upplysningsmännen framträdde ofta tanken, att människorna av naturen icke voro blott jämlika, d. v. s. utrustade med samma rättigheter, utan också lika, att de skillnader dem emellan, som faktiskt förelågo, voro helt eller huvudsakligen betingade av uppfostran och miljö, icke av ärvda anlag, och denna tanke spelade en viss roll vid jämlikhetsprincipens

utformning. Med denna princip riktade man sig i första rummet mot föreställningen om skilda rättigheter för olika samhällsklasser, mot det system av privilegier och stabil hierarki, som uppbar det gamla samhället. Begreppet jämlikhet var sålunda i första hand polemiskt och negativt, det innebar ett angrepp på vissa av staten införda eller åtminstone sanktionerade former av olikställighet. Den legala, formella jämlikheten var det för upplysningsmännen gemensamma målet. Men det låg nära till hands att föra diskussionen vidare, att kräva vad man kallade reell jämlikhet och att alltså begära icke blott stånds- och privilegieordningens upphävande, utan även statlig aktivitet för att skapa lika ställning eller åtminstone lika möjligheter för alla. Redan under den engelska debatten omkring 1650 skymtar denna synpunkt, den återkommer under den franska revolutionens strider, och den blir under 1800-talet en huvudlinje i de politiska brytningarna.

Med ordet jämlikhet förbands ordet frihet, och tendensen till motsättning mellan de båda grundsatserna beaktades föga. Med ordet frihet menades i första hand frihet från statsingripande. Den ekonomiska friheten skulle göra det möjligt för var och en att handla i överensstämmelse med sitt eget intresse, och härigenom skulle i själva verket den största möjliga behovstillfredsställelse åstadkommas; de enskilda krafternas fria spel skulle utmyнна i social harmoni, i det att de ekonomiska intressena som en »osynlig hand» skulle leda alla till de för helheten mest värdefulla prestationerna. Att äganderätten och arvsrätten försatte vissa grupper i sämre utgångsläge än andra och att ekonomisk frihet kunde

leda till en faktisk, om än icke av staten direkt organiserad social hierarki bekymrade icke upplysningsmännen, bland annat därför att man i regel (ett undantag bildade något senare Malthus' skola) utgick från att de önskade reformerna skulle leda till ett väldigt ekonomiskt uppsving och praktiskt taget utrota fattigdomen. Den medborgerliga eller politiska friheten — tryckfrihet, föreningsfrihet, religionsfrihet — skulle inom politik och kultur medföra samma konkurrens och stimulans som den ekonomiska friheten på det materiella området. Bakom dessa mera konkreta frihetsbegrepp låg emellertid ofta tanken, att det främst gällde att ge människorna tillfälle att obundna utveckla sina anlag. I det för frihetsideologien representativa arbete, som Wilhelm von Humboldt skrev på 1790-talet — det utgavs först mer än femtio år senare — ställes självutvecklingen, den genom fritt utrymme för de individuella olikheterna åstadkomna variationen, helt i förgrunden. Statens ingripande fördömes, därför att det är ägnat att på en gång likrikta och förkonstla människorna, förändra dem i strid mot deras egen natur — en uppfattning, som kan återföras till Rousseau och som sedan blomstrar under romantiken.

Men utifrån ett allmänt frihetsbegrepp av denna eller liknande typ kunde man lätt komma över till att i frihetens namn kräva helt andra åtgärder än begränsning av statens handlande. Staten kunde anses skyldig att skapa förutsättningar för allas personliga utveckling, och att för den skull skydda individer och grupper mot ett faktiskt, om också icke av lagen förutsett eller sanktionerat förtryck från andra individers och gruppers sida. Liksom i fråga

om jämlikheten framträdde sålunda efter hand en tendens att mot upplysningstidens formella frihet ställa ett vidare, reellt frihetsbegrepp. Jämväl i andra hänseenden var frihetsprincipen oklar och mångtydig och därför ägnad att användas som paroll av skilda politiska riktningar. Senare får jag gång efter annan anledning att beröra denna fråga.

Till sin allmänna syftning ha 1789 års idéer, sådana de kännetecknas av de nu diskuterade begreppen, under 1800- och 1900-talen i stort sett fått ökad betydelse och auktoritet. De ha inom allt större delar av världen, inom allt bredare lager av folken, blivit och förblivit de härskande idéerna. Reaktionsära rörelser ha förgäves hotat deras expansion eller maktställning: främst märkas här den extrema, kontrarevolutionära konservatism, som var det omedelbara svaret på upplysningsidéernas genombrott i Frankrike, och den lika medvetna och systematiska reaktion, som fascismen och nationalsocialismen i våra dagar inneburit. Men inom ramen av 1789 års idéer ha starka brytningar kunnat uppstå. I sin mera speciella utformning voro dessa idéer grundläggande för den äldre liberalismen, gammalliberalismen; denna riktning, som uppbars framför allt av de borgerliga grupperna, med deras dubbla frontställning mot de tidigare härskande och de egendomslösa, utformade de formella jämlikhets- och frihetsbegrepp, varom förut talats. Andra tolkningar av samma begrepp kunde tjäna som stöd åt konservativa, nyliberala och socialistiska åskådningar, andra medel än de ursprungligen anlidade kunde begagnas för att nå de uppställda målen.

*

Att principerna om lycka, jämlikhet och frihet voro ägnade att stimulera demokratiska krav är uppenbart. Men upplysningsidéerna förbundos icke nödvändigt med folkstyrelse. Stundom räknade man med att de skulle förverkligas av en upplyst, enväldig monark; i första rummet betraktades vad man vid denna tid kallade medelklassen som deras bärare. Jag skall i detta sammanhang endast i korthet karakterisera de statsformer, som — bortsett från enväldet — dominerat västerlandets statsliv under 1800- och 1900-talen. Deras ideologiska ställning skall senare belysas.

Den till tiden första av dessa statsformer har av statsvetenskapen icke fått någon enhetlig beteckning, helt naturligt, då den inrymmer många varianter och endast vid en starkt generaliserande undersökning utifrån nutida erfarenheter ter sig som en avgränsad typ av statsstyrelse. Man talar stundom om den konstitutionella staten, men härvid är det huvudsakligen en jämförelse med det parlamentariska systemet, som är bestämmande; konstitutionalism säges, i motsats till parlamentarism, innebära ett visst jämlikhetsförhållande mellan monark och representation. Då jag här med en viss tvekan använder ordet privilegiestat, är det för att fästa uppmärksamheten på det mest centrala draget i den övergångsform mellan absolutism och demokrati, varom här är fråga. Vissa personer och grupper tillerkändes i denna stat ett speciellt politiskt inflytande; andra grupper voro åter helt utestängda från politisk aktivitet; samtidigt var statsskicket så utformat, att man icke kan tala om en absolut maktkoncentration hos en enda eller ett fåtal utan —

under jämförelse med äldre tiders envälden och aristokratier — bör framhäva det visserligen begränsade folkliga deltagandet i statsstyrelsen. Vad som anses rättfärdiga politiska sär rättigheter är en viss social situation, betingad av börd, förmögenhet eller bildning; genom denna situation tänkas vederbörande personer eller grupper äga större förmåga än andra att förstå och förverkliga statsintresset. De politiska privilegierna framträda i de mest skilda former: i den ärftlige monarkens oberoende ställning, i en ståndrepresentation, i att medlemskapet i en av representationens båda avdelningar göres beroende av börd eller ämbetsställning, i viss inkomst och förmögenhet såsom villkor för valrätt och valbarhet, i en med hänsyn till inkomst och förmögenhet graderad valrätt. Då emellertid en fri medborgerlig aktivitet på det politiska området ingår i statsskickets förutsättningar, äro tryckfrihet, organisationsfrihet och andra likartade rättigheter mer eller mindre fullständigt erkända. Politiska partier framträda, även om de merendels icke ha samma fasta, över hela landet förgrenade organisation som i nutiden.

Ur denna statsform har i många länder den moderna demokratien successivt utvecklat sig. Det legala inflytandet på statsstyrelsen har nivellerats och förallmänligats. Regeringsmakten har, även då monarki bevarats, i realiteten övergått till en av representationen beroende regering, eller ock har den överlämnats till en genom direkta eller indirekta folkval utsedd person eller församling. De grupper, som i privilegiestaten hade företrädesrättigheter vid representationens bildande, ha berövats dessa eller

ock har den del av representationen, som tillsatts i dylik ordning, förlorat det mesta av sina befogenheter. Den begränsade eller graderade rösträtten ersättes sålunda av allmän och lika rösträtt. De med den politiska verksamheten förbundna friheterna upprätthållas och utbyggas. Kombinationen av legalt likaberättigande och medborgerlig frihet blir sålunda — schematiskt uttryckt — det för demokrati utmärkande. Med valrättens utvidgning och valens ökade betydelse följer uppkomsten av partier, som, vädjande till skilda idéer och intressen, söka organisera folkets politiska verksamhet. Partier och andra politiskt aktiva sammanslutningar bli en nödvändig beståndsdel av statslivet, de komma att i första rummet representera den aktivitet, som ger principerna om parlamentarism, folkval och fri debatt ett innehåll.

Ofta kan det vara diskutabelt, genom vilken förändring privilegiestaten avlöses av demokrati. Vilken minskning av de författningpolitiska privilegierna, vilken utsträckning av rösträtten, vilket folkligt inflytande på regeringsmakten skall krävas härför? Skall England betecknas som en demokrati 1867 eller 1885 eller 1911 eller 1918? För en principiellt lagd undersökning äro dock dessa svårigheter av ringa betydelse och behöva därför icke närmare diskuteras. De inställa sig för övrigt också när det gäller att i praktiken fastställa skillnaden mellan demokrati och diktatur.

Den typiska moderna diktaturen, som här skall karakteriseras, framgår ur demokrati eller i varje fall ur ett statsliv med starka demokratiska drag. Den utmärkes främst därav att en viss politisk rikt-

ning, i regel ett politiskt parti, tar makten och säkrar sin ställning genom undertryckande av de medborgerliga friheterna, statlig propaganda, och kontroll över eller ledning av alla organisationer och institutioner av betydelse. Diktaturen liknar privilegiestaten genom maktsamlingen hos en viss grupp, men denna maktsamling är i diktaturen total, den regleras icke genom särskilda valrättsbestämmelser el. dyl. utan upprätthålles genom det faktiska undanröjandet av all opposition, och den rättfärdigas icke genom den sociala eller ekonomiska ställningen utan genom anslutningen till den politiska åskådning, vars förverkligande förklaras vara diktaturens syfte. Diktaturen liknar demokratien så till vida som den bevarar den allmänna och lika rösträttens form och genom val eller folkomröstningar anknyter till folket, men den skiljer sig från demokratien genom maktkoncentrationen hos en grupp. Såväl i förhållande till privilegiestaten som till demokratien intar diktaturen en särställning genom upphävandet av den politiska friheten och genom att åsiktsbildning och propaganda monopoliseras av det med staten identifierade härskande partiet. Framför allt genom systemet med *ett* parti, som strävar att på alla områden forma och likrikta efter sina syften, blir diktaturen en ny historisk statsform, en totalitär regim i mera egentlig mening än någon tidigare.

Att denna statsform betecknas som diktatur, icke som absolutism, envælde eller tyranni, sammanhänges med det nu berörda förhållandet. Sedan den romerska republikens tid har ordet diktatur använts om av kriser betingade maktkoncentrationer, varigenom en tidigare gällande ordning satts ur kraft,

men vars mål varit att efter krisens bemästrande återställa denna ordning eller att i varje fall upprätta en annan såsom mera stabil tänkt statsorganisation. Diktaturen har alltså betraktats som ett provisorium, en parentes i en regims existens, eller en övergångsform från en regim till en annan. Även om den moderna diktaturen gäller något liknande. Dess syfte är att förverkliga det program eller den åskådning, som omfattas av det härskande partiet; då detta en gång skett, förutsättes — mer eller mindre klart — att en annan ordning skall upprättas, ett annat tillstånd inträda. Men då man utgår från, att förverkligandet av de uppställda målen skall ta århundraden i anspråk, blir denna föreställning om ett provisorium eller en övergång av ringa intresse. Realiteten blir den totala maktkoncentrationen.

GRUNDDRAG I DEMOKRATIENS UTVECKLING

Man talar ofta om den »moderna» demokratien och förutsätter därmed existensen av en äldre form av folkstyrelse. Detta uttryckssätt är i viktiga hänseenden vilseledande. Den antika »demokrati» som avses kan icke rimligen kännetecknas med detta ord. För det första var det här fråga om stadsstater på högst något hundratusental invånare, och redan detta förhållande gör att jämförelser med den moderna staten äro av ringa värde. För det andra, och detta är ur själva språkbrukets synpunkt ojämförligt viktigare, var under antiken den största delen av befolkningen såsom slavar avskuren från alla politiska rättigheter. Därav följer, att de problem, som för demokratien i nyare tid äro mest trängande, icke hade någon full motsvarighet under antiken. Situationen var ungefär densamma som om i nutiden hela industri- och lantarbetarklassen skulle icke blott sakna rösträtt utan över huvud vara fränkänd alla medborgerliga rättigheter.

Detta utesluter naturligtvis icke, att erfarenheter-na från antiken påverkade författningsutveckling

och politisk debatt i de västerländska stater, som först förverkligade demokratiska grundsatser. Tvärtom är det väl bekant, att skriftställarna under 1600- och 1700-talen ständigt hänvisade till och sökte stöd hos antiken. Härifrån fick man de beteckningar, som ingingo i författningspolitikens ordförråd — demokrati, republik, senat, diktatur. Härifrån fick man också exempel och insikter, vilka åberopades desto oftare, som praktiskt taget intet annat jämförelse-material fanns att tillgå. Ett arbete som »The Federalist», vari några av Amerikas främsta politiker försvarade förslaget till 1787 års författning vimlar, för att nämna endast ett typiskt fall, av erinringar om förhållandena i Rom och Aten; dessa hade, på grund av den dåvarande bildningens klassiska inriktning, ett slags aktualitet och samtidigt en auktoritet, som det numera är svårt att begripa och uppskatta. Från antiken fick man också, direkt eller indirekt, teorier om statsstyrelsens beskaffenhet, vilka kunde användas för att motivera de nya åskådningarna; Platons statsdoktrin, ofta omtolkad i demokratisk riktning, Aristoteles' lära om medelklassen såsom skiljedomare i staten, tanken på ett samhällskontrakt såsom grundval för statsordningen, äro exempel härpå. Särskilt under hänvisning till antiken kunde man, om också icke med rätta, framställa demokratien som en återgång till en äldre och i grunden efter människans väsen bättre anpassad tradition.

En liknande om än långt mindre viktig roll fingo de primitiva folken spela som föregångare och inspiratörer. »Den gode vilden», som under 1700-talet fungerade som garant för optimistiska ideologier,

betraktades ofta som demokrat och parlamentariker; de »ursprungliga» folkens rådslag ansågos, under inflytande av berättelserna om den romerska senaten och de grekiska församlingarna, vara uttryck för en naturvuxen demokrati. Här är förvanskningen av verkligheten än mera påtaglig; den uppfattades genom förmedling av en redan idealiserad antik.

De kristna lärorna om människovärdet och om allas likställighet inför Gud sägas stundom vara utgångspunkten för modern demokratisk utveckling. Att demokratien uppstått just i västerlandet anses alltså bero på kristendomen; vid ett visst utvecklingsstadium måste dennas religiösa likhetslära få konsekvenser på det världsliga området. Att bedöma och över huvud analysera så ytterligt allmänna påståenden om orsakssammanhang är knappast möjligt; som en parallell kan nämnas det under de senaste årtiondena livligt diskuterade antagandet, att den protestantiska, speciellt den kalvinistiska etiken skulle vara en nödvändig förutsättning för kapitalismens uppkomst. Från kristendomen hämtade man under de författningspolitiska striderna före 1800-talet skäl för de mest skilda uppfattningar rörande statens och statsstyrelsens riktiga beskaffenhet. Religiösa föreställningar och uttryckssätt voro — lika väl som hänvisningar till klassiska författare och antikens förhållanden — den naturliga formen för tänkande och argumentation. Även den förnuftstro, vars framträngande i det föregående berörts, anpassades och formades efter redan traditionella och följaktligen kristna tankescheman. Frågan i vad mån specifikt kristna föreställningar varit avgörande för demokratiens uppkomst kan icke besvaras.

Vid en mera konkret undersökning av demokratiens ursprung vändes blicken främst mot England. Tre omständigheter äro härvid bestämmande. För det första forbestod i England ett redan under medeltiden utbildat representativt system, en fördelning av makten mellan monark och representation etablerades, och ett jämförelsevis betydande mått av politisk frihet säkerställdes. Sådant det engelska statsskicket förelåg efter 1660, och än mer efter 1689, kom det redan av denna grund att te sig som det »fria» statsskicket framför andra, ehuru väl en demokratisk regim kom till stånd först omkring tvåhundra år senare. För det andra utformades i England under 1700-talet det system för förhållandet mellan regering och representation, som sedermera blev mönstret för de flesta demokratier: parlamentarismen. För det tredje kunna i mera egentlig mening demokratiska teorier sägas ha nått politisk slagkraft, om än icke seger, under de stora konflikterna i England omkring 1650. På denna, liksom på en rad andra punkter, framförde radikala puritaner åsikter och problem, som sedermera under århundranden stått i centrum av debatten. Jag skall ett ögonblick dröja vid deras författningpolitiska idéer.

Vänsterpuritanerna — efter sin demokratiska, respektive kommunistiska åskådning ofta kallade »levelers» och »diggers» — utgingo från sina egna, av en gemensam tro sammanhållna och demokratiskt styrda samfund och projicerade dessas grundsatser på statslivet. Mest representativa voro kväkarna, med sin tro på »det inre ljuset» såsom individuellt vägledande och på diskussionens förmåga att skapa en syntes av de samtalandes meningar, »the sense

of the meeting». Klarast kommo de radikala åsikterna fram under brytning med den härskande, mera konservativa uppfattningen vid debatter inom den revolutionära arméns officersråd på hösten 1647. De radikalas representanter krävde allmän rösträtt med motiveringen, att en person icke kunde vara bunden av lagar, som tillkommit utan hans medverkan, eller rent av under hävdande av att en person endast på grund av eget fritt val kunde bli medlem av ett politiskt samhälle; man betraktade alltså staten på samma sätt som det egna religiösa samfundet. Med den demokratiska principen förknippades i regel tanken, att staten skulle avhålla sig från alla ingripanden i medborgarnas inbördes förhållanden, alltså enligt modernt språkbruk en extrem gammalliberalism. Stundom tänkte man sig att någon egentlig statsstyrelse icke behövdes, endast goda lagar, och att i den mån representanter och ämbetsmän måste utses, detta skulle ske genom val på ett år eller medelst lottning. Tolerans i religiösa ting var för alla en självklar grundsats. — Karakteristiskt är att i de nyss nämnda debatterna 1647 den konservativa riktningens främste målsman mot radikalerna gjorde gällande, att statsstyrelsens syfte var att skydda äganderätten och att därför endast personer med egendom borde erhålla rösträtt.

Vad som här särskilt skall framhävas är den kombination av demokrati och liberalism, som utmärkte den radikala puritanismen. Staten borde styras av alla, men dess verksamhet skulle begränsas till ett minimum. I själva verket stod denna demokratiska liberalism den rena anarkismen nära; idealet var, att var och en beslutade för sig själv, då ej alla voro en-

se. Detta förklaras av den religiösa utgångspunkten: var och en kunde så att säga bilda sitt eget trossamfund, då han ej fann överensstämmelse med andra. Demokratien skulle avveckla de religiösa striderna genom tolerans och i politiken införa en liknande ordning.

Dessa idéer segrade icke i England. Representationen förblev ett organ för de socialt högre folkgrupperna och utvecklades, genom att valkretsindelningen förblev oförändrad trots omflyttning och urbanisering, ända fram till 1832 i aristokratisk och plutokratisk riktning. Men själva den i Karl I:s avrättning kulminerande revolutionen framstod som en folkets seger över kungamakten, en seger, vars resultat i stor utsträckning bevarades trots 1660 års restauration. Med den »ärorika revolutionen» av år 1688 togs ett nytt steg i samma riktning. 1689 års rättighetsförklaring, tillkommen som en kompromiss, stadfäste med vissa ur den tidens synpunkt självklara undantag den religiösa toleransens princip. Några år senare avskrevs presscensuren. Redan i början av 1700-talet framträdde — under drottning Annas regering — tendensen till parlamentarism med styrelse genom det i underhuset härskande partiet. Några årtionden senare var parlamentarismen tämligen fast utbildad, ehuru det måste observeras, att monarken och aristokratien kunde utöva ett betydande, i regel bestämmande inflytande på underhusvalen.

Med en viss förenkling kan det sägas, att puritanismens demokratiska idéer funno en tillflykt på andra sidan Atlanten. I en rad brittiska kolonier i Nordamerika, främst i Nya England, organiserades den vidsträckta självstyrelsen på jämförelsevis demo-

kratisk bas samtidigt som — efter dåtida förhållanden — religiös tolerans genomfördes. Denna utveckling betingades av skilda faktorer: det starka puritanska inslaget i de nyengelska koloniernas befolkning, den naturliga tendensen att, då nya samhällen upprättades, falla tillbaka på allmänna principer, frånvaron av en redan traditionell politisk och social hierarki, det för ett folk av pionjärer närliggande jämlikhetskravet. En politisk ordning, som i de gamla europeiska staterna tedde sig revolutionär, blev här en mer eller mindre självfallen konsekvens av samhällets struktur. Med frigörelsen från England trädde de demokratiska grundsatserna helt i förgrunden; de tory-grupper, som icke godtogo dem, anslöt sig till stor del till England under självständighetskriget och förlorade därmed sitt inflytande i koloniernas statsliv. Kolonisterna proklamerade i oavhängighetsförklaringen på en gång sin självbestämmanderätt såsom folk och folkets bestämmanderätt inom den nya staten: »Vi anse dessa sanningar vara ostridiga, att alla människor skapats jämlika, att de av sin skapare begåvats med vissa oförytterliga rättigheter, att bland dessa äro liv, frihet och strävande efter lycka, att för att trygga dessa rättigheter styrelser upprättas bland människorna, som härleda sin rättfärdiga makt från de styrdas samtycke, att när någon styrelseform blir farlig för dessa syften, det är folkets rätt att ändra eller upphäva den och att upprätta en ny styrelse, grundad på sådana principer och organiserad i sådan form, att den för folket synes mest ägnad att leda till trygghet och lycka.»

Den amerikanska demokratin var till en början icke alldeles genomförd. Rösträtt tillkom enligt de

till delstater upphöjda koloniernas författningar i regel icke »beroende» folkgrupper, såsom tjänstefolk och vissa andra grupper av anställda. Men eftersom befolkningen till största delen utgjordes av självständiga yrkesutövare, främst jordbrukare, var denna begränsning icke alltför betydelsefull; från början torde mer än två tredjedelar av de vuxna männen ha ägt valrätt. I samband med den s. k. Jacksonska demokratiens seger omkring 1830 demokratiserades en rad delstatsförfattningar ytterligare, så att man från denna tid kan räkna med praktiskt taget allmän rösträtt. Ett undantag utgjorde naturligtvis slaverna, men dessa uppgingo endast i sydstaterna till en avsevärd del av befolkningen, och för hela unionens del innebar deras utestängande från politiken icke någon väsentlig begränsning av demokratin.

Viktigare är att framhålla den unga amerikanska folkstyrelsens inriktning på en begränsad statsmakt. Särskilt kom denna attityd till synes vid utarbetandet av 1787 års författning, som visserligen innebar en väldig ökning av unionens befogenheter men samtidigt syftade till att skapa garantier mot en stark och expansiv styrelse. Det främsta medlet var den efter engelskt mönster utformade maktfördelningen; befogenheterna uppdelades på skilda statsorgan, president, senat och representanthus, alla tillsatta genom direkta eller indirekta folkval men för olika perioder. Av det försvar för författningsverket, som lämnades i »The Federalist», framgår med all tydlighet, att detta system uppfattades som ett värn mot koncentration av statsmakten och samtidigt mot de farliga tendenser, som ansågos ligga i den obegränsade de-

mokratien. Det gällde att skydda de högstående minoriteterna mot den stora massan, att förekomma de angrepp mot egendomen, som voro att befara från de fattigare folkgrupperna, att upprätthålla de grundsatser om ekonomisk frihet och äganderätt, vilka betraktades som lika oeftergivliga som den legala jämlikheten. Samma syften tjänade i författningen något senare införda regler om äganderättens och avtalsfrihetens okränkbarhet samt om tryck-, förenings-, församlings- och religionsfrihet, bestämmelser om försvårande villkor för författningsändring, domstolarnas av grundlagsstiftarna åsyftade och i praxis inom kort erkända rätt att ogiltigförklara mot författningen stridande lagar.

Demokratiens genombrott i Förenta staterna bildar epok i den författningspolitiska utvecklingen. Vid samma tid, då i Amerika vidsträckt rösträtt kombinerades med så gott som obegränsad politisk frihet, funnos i de flesta europeiska stater inga representativa församlingar; i den mån sådana funnos (England, Sverige, Schweiz) valdes de i sin helhet eller till större delen av en liten privilegierad klass; politisk och religiös meningsfrihet förelåg endast i ett fåtal länder och ingenstädes i så vidsträckt omfattning och så fast garanterad som i Förenta staterna. Unionen bevarade länge sin särställning. Efter ett århundrade hade utanför densamma det demokratiska systemet tillämpats endast i några få stater och under korta tider. I Frankrike, den enda europeiska stormakt, i vilken demokratien tidigt vann insteg, hade den gång efter annan snabbt efterträtts av till envälden omformade diktaturer, och den tredje republiken var hotad och omstridd likaväl som si-

na föregångare. Ännu i dag är Förenta staterna — jämte Schweiz — den enda stat i vilken folkstyrelsen under mer än några årtionden allmänt betraktats som den självklara, definitiva styrelseformen. För statslivet i Europa blev den amerikanska nydaningen till en början betraktad som ett tvivelaktigt experiment, men småningom erkänd som framgångsrik och stabil, av oöverskådlig betydelse. I ett par punkter skall jag i det följande ge konkreta exempel på den påverkan, som här ägt rum. Men av vikt har framför allt varit, att den amerikanska demokratien genom sin fasthet och genom unionens ständigt ökade makt kommit att utgöra en kraftkälla för motsvarande strömningar i Europa.

I det amerikanska statsskicket sammanfördes demokratiska och liberala grundsatser. Folkmajoriteten skulle härskas, men endast inom vissa gränser och under särskilt angivna villkor. Äganderätt, arvsrätt och avtalsfrihet ansågos lika okränkbara som den politiska friheten. Statens verksamhet skulle begränsas till att ge det skydd och upprätthålla de rättsregler, som voro nödvändiga för individernas samlevnad och fredliga tävlan. Denna individualistiska, gammalliberala demokrati var speciellt lämpad för amerikanska förhållanden. Här fanns icke, såsom i Europa, ett komplicerat system av privilegier och sär rättigheter, vilkas undanröjande i och för sig krävde en verksam statsmakt. Det snabbt expanderande pionjärsamhället fordrade framför allt frihet och privat initiativ. »För att nybyggaren skulle kunna gå ut i skogarna obunden, begärde han en stat, för svag att ingripa, men stark nog att beskydda äganderätten. Om genom hoppet om varaktig vinning människorna

skulle lockas att erövra vildmarken, var det mest absoluta skydd för äganderätten nödvändigt.» Men även sedan dessa synpunkter minskat i betydelse, funnos i Förenta staterna särskilda förutsättningar för kombinationen folkstyrelse och svag styrelse. De sociala motsättningarna förblevo länge jämförelsevis svaga, delvis utan tvivel beroende på att de outnyttjade områdena i väster tjänstgjorde som säkerhetsventil och att de sämst betalda yrkena kunde överlämnas till från Europa kommande, vid en låg levnadsstandard vana immigranter. På grund av det avskilda och tryggade läget var det icke nödvändigt att bygga upp en stark militärmakt. Brytningen mellan gammalliberalism och demokrati framträdde av dessa skäl senare än i de europeiska staterna.

För de demokratiska idéer, som förkunnades under årtiondena omkring 1800, var emellertid det amerikanska systemet så till vida representativt, som man överallt utgick från att folkstyrelse skulle innebära en starkt begränsad styrelse. Demokratien framstod som ett medel till frigörelse från stats tvånget, ett instrument för den liberala individualismen. Denna tankegång dominerade debatten även inom den franska revolutionens av de amerikanska erfarenheterna starkt påverkade idévärld. Några punkter i 1789 års rättighetsförklaring lyda: »Människorna födas och förbli fria och till rättigheter likställda. Syftet med all samhällelig sammanslutning är att skydda och bevara människans naturliga och omistliga rättigheter. Dessa rättigheter äro rätt till frihet, rätt till egendom, rätt till personlig säkerhet och rätt till motstånd mot förtryck . . . Grunden till all makthöghet vilar ytterst hos folket . . . Frihet in-

nebär makt att göra vadhelst som icke skadar någon annan; för utövning av människans naturliga rättigheter finnas därför icke andra gränser, än som äro nödiga för att tillförsäkra samhällets övriga medlemmar åtnjutande av samma rättigheter . . . Lagen är uttryck för den allmänna viljan. Alla medborgare äga rätt att, personligen eller genom sina representanter, medverka vid dess utformande . . . Fritt utbyte av tankar och meningar är en av människans dyrbaraste rättigheter; varje medborgare äger på grund därav fritt yttra sig i tal, skrift eller tryck, dock under ansvar för missbruk av denna frihet i fall som lag stadgar.»

För de demokratiska och liberala teoriernas spridning hade den franska revolutionen ojämförligt större omedelbar betydelse än den amerikanska. Frankrike var världens främsta kulturstat, med en befolkning dubbelt så stor som Englands och sju gånger större än Förenta staternas. De idéer som här bröto igenom, förmedlades snart till de europeiska folken, allra helst som de propagerades och i en rad grannländer praktiskt förverkligades genom revolutionens segrande arméer. Inom kort framträdde överallt i västerlandet rörelser, som ville efterbilda det franska mönstret, dessa framkallade i sin tur reaktionära strömningar, och en internationell debatt av förut okänd medvetenhet och skärpa uppstod rörande statsformerna och grundvalarna för samhällslivet över huvud. Även sedan revolutionen utmynnat i diktatur och envælde förblev Frankrike såsom de revolutionära idéernas ursprungsland en symbol för frihetstanken; under hela 1800-talet bevarade det, trots regimernas växling mellan ytterligheter, sin

ställning som ett slags ideellt centrum för politisk radikalism.

Beträffande författningsutvecklingen under revolutionstiden äro endast ett par erinringar behöfliga. Den monarkiska författningen av år 1791 liknade så till vida den amerikanska författningen av år 1787 som maktfördelningsprincipen, under inflytande av ett redan passerat stadium i Englands statsliv, blev bestämmande för förhållandet mellan regering och representation; enligt de båda följande författningarna av år 1793 (aldrig tillämpad) och 1795 gjordes regeringen beroende av representationen och maktfördelningen avlöstes av maktfusion. Enligt de bestämmelser, som lågo till grund för valen av lagstiftande församling år 1791, var rösträtten icke allmän, men de beroende och fattiga folkgrupper, som uteslötos, utgjorde avsevärt mindre än hälften av befolkningen (antalet röstberättigade var 4.3 millioner och skulle vid allmän manlig rösträtt ha varit omkring sju millioner). Vid 1792 års val av nationalkonvent tillämpades praktiskt taget allmän rösträtt; 1795 års författning medförde avsevärda inskränkningar i rösträtten (som dock förblev vidsträcktare än 1791) och stärkte även på annat sätt de besuttna folkgruppernas ställning. I jämförelse med alla andra statsskick — utom det amerikanska — buro samtliga revolutionsförfattningar en stark demokratisk prägel.

Med brumaire-kuppen förvandlades direktorialförfattningens begränsade demokrati till diktatur, några år senare ombildad till envælde. Napoleon förklarades visserligen vara de revolutionära idéernas fullkomnare och upprätthållare, och han legitime-

rades gång efter annan i sin ställning genom folkomröstningar med vidsträckt valrätt. Men de politiska friheterna upphävdes, valen till de representativa organen blevo helt beroende av regeringsmakten, opposition och debatt undertrycktes. Kejsardömets politik kännetecknades visserligen i stort sett på det ekonomisk-sociala området av liberala grundsatser — modifierade genom hårda restriktioner beträffande utrikeshandeln, subventioner till industrier och väldiga offentliga arbeten — men ur statslivets synpunkt innebar den en brytning med såväl liberalism som demokrati.

Varför utvecklingen i Frankrike blev så helt annan än i Förenta staterna kan jag naturligtvis ej här söka utreda. Endast några nära till hands liggande påpekanden kunna göras. Man har framhållit, att den franska inställningen till demokratien, delvis under inflytande av Rousseaus teorier, från början skilde sig från den anglosaxiska. Folkstyrelsen betraktades i högre grad som ett majoritetsstyre, såsom en aktiv och ingripande regim, icke såsom en ram för individernas verksamhet. Detta är säkerligen riktigt — spår av denna uppfattning finnas redan i rättighetsförklaringen — men å andra sidan är obestridligt, att revolutionens ledare sågo sitt ideal i en ordning av gammalliberal typ; för kollektivistiska idéer voro de med få undantag lika främmande som de amerikanska grundlagsfäderna. Viktigare är sannolikt, att revolutionen här ställdes inför vida större och mera trängande statsuppgifter än i Amerika. Även om man, såsom efter Tocqueville är vanligt, i den revolutionära lagstiftningen på många områden ser blott ett konsekvent fullföljande av under

den gamla regimen starkt framträdande tendenser, är givet, att det franska samhället med dess traditionella sociala och religiösa hierarki, dess ståndsordning, dess komplicerade ekonomiska och kommersiella normsystem, krävde en helt annan upprensning och likriktning än det amerikanska för att bringas i någorlunda god överensstämmelse med de liberaldemokratiska grundsatserna. Den självägande bondeklass, som i de amerikanska delstaterna från början var befolkningens kärna, skapades i Frankrike till större delen genom den revolutionära expropriationen. Härtill kom att revolutionens Frankrike inom kort invecklades i krig med en stor del av Europa; den kraftsamling och de ingripanden, som härigenom nödvändiggjordes, gynnade maktkoncentration och diktatursträvanden. Revolutionen kom därför att te sig som ett provisorium, följt av en helt annan ordning än den revolutionärerna trott sig förbereda.

Ur den här anlagda synpunkten ännu betydelsefullare är att — delvis på grund av nu berörda förhållanden — den begränsade eller totala demokrati, som revolutionsförfattningarna stadgade, i grunden icke kom att förverkligas. De politiska valen fingo icke — på samma sätt som under en mera stabil ordning — karaktären av vägledande folkliga opinionsyttringar. Fast organiserade partier funnos icke, valdeltagandet var i regel ytterligt obetydligt, med hot eller påtryckning av annat slag verkande grupper kunde ofta ta ledningen, särskilt som röstavgivningen i många fall var öppen, valen voro i regel indirekta, vilket gjorde det lättare för en aktiv minoritet att göra sig gällande. Viktigare är likväl, att de talrika omkastningarna och förskjutningarna i sty-

relsen i huvudsak icke voro betingade av folkval och nya parlamentariska kombinationer utan av våldsanvändning och illegala utrensningar. Varje ledande grupp sade sig visserligen företräda folket, men stödde sig i realiteten främst på vissa i Paris tillgängliga maktmedel, såsom militären, nationalgardet och förstädernas arbetare. Med sin övertygelse om att ensam företräda den sanna folkviljan och sina hänsynslösa aktioner mot opposition såväl från höger- som vänsterhåll kom Robespierre att förkroppsliga den revolutionära regimen; det var också han, som under terrorn betecknade denna regim som »frihetens despoti över tyranniet». Folksuveräniteten blev en legitimationsgrund, icke en tillämpad princip. Det är knappast möjligt att bedöma i vad mån opinionen — i den mån man kan tala om en sådan — stod bakom de makthavandes åtgärder.

I nära sammanhang härmed står ett förhållande, som inleder en ny och för framtiden utomordentligt viktig fas i den författningspolitiska debatten. För första gången uppstår vad man kan kalla en motsättning mellan demokraterna och demokratien, som leder till en minoritetsdiktatur i majoritetens namn. Som det klaraste exemplet har nämnts direktorialregeringens uppträdande gentemot den efter det franska mönstret skapade Cispadanska republiken i Italien. Efter denna republiks upprättande visade det sig, att folkmajoriteten, tvärtemot vad man väntat, stod på den gamla regimens sida och slöt upp kring adeln och prästerna, enligt den revolutionära ideologien folkets hatade förtryckare. Direktoret beordrade då i en skrivelse av 7 april 1797 general Bona- parte att under upprätthållande av folksuveränite-

tens princip hindra den nya republikens representation att fungera och att själv utöva dess funktioner. Något senare uppstod en liknande situation i Frankrike, då den rojalistiska och katolska riktningen segerade vid ett val; under hänvisning till folkviljan företog då direktoriet genom militär en utrensning, som tryggade den revolutionära regimen. Ferrero överdriver utan tvivel, då han skriver, att »fascism, nazism, bolsjevism ha alla sprungit fram ur brevet av den 7 april, den gömda nyckeln till det nittonde århundradets historia». Men synpunkten torde vara väsentlig. I 1797 års aktioner framträder för första gången med tydlighet tanken, att demokrati kan undertryckas i demokratiens namn. En makthavande grupp utgår från, att dess önskningsrepresentera folkets intresse; den förutsätter vidare, att folket, om det vore tillräckligt upplyst och insiktsfullt, skulle vilja i överensstämmelse med sitt intresse; då folkets uttryckta — tillfälliga och vilseledda — vilja strider mot dess intresse och därmed mot dess »egentliga» eller »sanna» vilja, bör den förra undertryckas och den senare — d. v. s. den makthavande gruppens egen vilja — bli rådande. Därmed är emellertid varje legitimationsgrund — utom våldet — raserad.

*

Efter demokratiens första genombrott med de amerikanska och franska revolutionerna följer ett skede — fram till omkring 1870 — under vilket det representativa systemet stadigt vinner terräng utan att medföra fullständig folkstyrelse; den författningspolitiska kompromiss, som jag kallat privilegiestat,

är i stort sett den härskande statsformen. Allmänpolitiskt sett är liberalismen i dess äldre gestaltning den ledande åskådningen. Demokratiska rörelser framträda överallt, men vinna endast under revolutionsåret 1848 lika snabba som kortvariga framgångar. I huvudsak uppbäras de demokratiska strömningarna av samma liberala grundsyn som tidigare. Nationalitetsprincipen, med dess krav på självbestämmanderätt för varje folk, framföres som en motsvarighet till demokratien på det internationella området, men företer också inslag av traditionalistiska och konservativa tankegångar.

Jag skall här särskilt stanna vid motiveringen till motståndet mot demokratien. Denna sida av debatten är av betydelse för belysning av folkstyrelsens problem i nutiden.

Detta gäller mindre den i egentlig mening konservativa åskådning, som utformades under årtiondena efter franska revolutionen. Denna innebar i huvudsak ett försvar av den traditionella ordning, som var hotad eller redan sönderbruten, under hänvisning till att det under lång tid existerande måste vara naturvuxet, nödvändigt, i djupare mening rationellt. Av större intresse är den kritik, som från utpräglat liberala utgångspunkter riktades mot demokratiseringskraven. Framför allt såg man, liksom i de förut berörda äldre debatterna i England och Amerika, i demokratien en fara för äganderätten och därmed för de socialt högtstående minoriteternas ställning. Med majoritetsstyret skulle följa en ekonomisk och social nivellering, en utplundring av de besuttna till förmån för de fattiga; följden härav måste bli ett undergrävande av initiativet och före-

tagsamheten och sålunda en allmän proletarisering. I England återkommer denna synpunkt ständigt i debatterna före 1832 års parlamentsreform. Den anfördes av båda partierna som ett avgörande skäl mot allmän rösträtt; enligt whigs skulle en begränsad demokratisering undergräva de långtgående kraven, enligt tories skulle den stimulera dessa krav. Sedan den franska revolutionen utmynnat i en plebiscitär diktatur tillkom ett annat motiv. Folkstyrelse förklarades oförenlig med politisk frihet. Om majoriteten finge makten, skulle den undertrycka all opposition och till slut resultera i en despoti, vida fruktansvärdare än äldre tiders envælde. Även på denna punkt voro tories och whigs i England principiellt eniga, och samma uppfattning möter hos de stora franska liberalerna, såsom Constant, Guizot och Tocqueville. Särskilt den sistnämnde har med skärpa uttryckt de åsikter, som voro förhärskande inom denna generation av liberaler. Samtidigt som han i sitt mest berömda arbete med en på denna tid ovanlig sympati skildrade den amerikanska demokratien, framhöll han risken för att majoritetsväldet skulle medföra en våldsamt konflikt och genom anarki leda till despoti. Om majoritetsstyret infördes i en centraliserad europeisk stat, skulle det, tillade han, ovillkorligen resultera i ett tyranni av mera olidlig hårdhet än någon absolut monarki. Enligt den förhärskande, om än icke allenarådande uppfattningen skulle alltså demokratien vara oförenlig med liberalismens båda centrala grundsatser, ekonomisk och politisk frihet.

Även en helt annan linje framträdde emellertid i debatten. Man befarade, att den allmänna rösträtten

i själva verket skulle stärka den ekonomisk-socialt högtstående minoritetens ställning, bli ett medel i reaktionens tjänst. I sin grövsta form gick detta argument ut på att de fattiga skulle korrumpas av de rika. »Ge röster åt människor som inte ha någon egendom», yttrade redan en av de amerikanska grundlagsfäderna, »och de komma att sälja dem till de rika, som äro i stånd att köpa dem»; Jefferson svarade, att om rösträtten bleve tillräckligt utsträckt, skulle det bli omöjligt att genom röstköp påverka valen. Vanligare var tanken, att aristokratien och de förmögna genom sitt allmänna inflytande över de okunniga och oreflekterade massorna skulle bli politiskt bestämmande; den egentliga överklassens vilja att bevara sina privilegier skulle lieras med underklassens obskurantism. Alldeles särskilt fruktade man prästernas makt över folket, vilken kunde väntas bli utövad i politiskt och framför allt kulturellt reaktionär anda.

Liknande synpunkter hade framkommit redan under 1700-talet i Frankrike; utifrån dem räknade många av upplysningsmännen med att endast en frisinnad monark skulle kunna genomföra den önskade omvandlingen av samhället. I det tidiga 1800-talets debatt träder medelklassen i den upplyste monarkens ställe. Det är denna klass, med sin opposition mot det traditionella systemet, sin känsla för äganderätt och avtalsfrihet, sin vilja till kulturellt framåtskridande i frihetens hägn, som är skickad att styra staten och förverkliga liberalismens principer. Den kan, såsom redan Aristoteles visat, upprätthålla jämvikten i staten genom att stå som medlare och skiljedomare mellan den högsta och

lägsta samhällsklassen. I ett tal för förslaget till parlamentsreform 1831 gjorde Macaulay, medelklassliberalismens kanske mest typiske talesman, den retoriska frågan, vilket parti som stödde reformkravet. »Detta parti är Englands medelklass, med blomman av aristokratien i sin spets, och blomman av arbetarklassen bakom sig. Detta stora parti har tagit sin orubbliga position mellan fienderna till all ordning och fienderna till all frihet.» Vad man menade med medelklass var då, liksom nu, oklart; i första hand avsågs den jämförelsevis nya och snabbt växande gruppen av företagare och affärsmän, medlemmar av fria intellektuella yrken, möjligen också välställda hantverkare och handlande.

Inriktningen på medelklassens styre förklarar, att man mot demokratien anförde skäl, som strängt taget äro oförenliga. Den härskande liberalismen förde ett krig på två fronter. Men fruktan för massväldet, utmynnande i något slags kollektivism och slutligen i despoti, blir huvudsynpunkten, då risken för en monarkisk, aristokratisk och klerikal reaktion minskas.

Inom de mot kollektiv äganderätt till produktionsmedlen och ekonomisk jämlikhet syftande riktningar, som efter hand kommo att sammanfattas under beteckningen socialism — i England synes ordet först ha använts omkring 1830 — var inställningen till demokratien från början skiftande. I den engelska debatten, där redan under förra hälften av 1800-talet så gott som alla tankelinjer inom socialismen utformades, var inställningen till demokratien övervägande positiv. Detta gäller såväl de socialistiska teoretikerna, såsom Owen, Thompson, Gray och Bray,

som den vagt socialistiska kartiströrelsen under 1830- och 1840-talen; de av kartisterna uppställda primära kraven gällde alla allmän rösträtt och andra demokratiska reformer. Man utgick i regel från, att rösträtt skulle kunna vinnas på legal väg och att sedermera en politisk omdaning i socialistisk riktning skulle kunna åvägbringas med röstsedelns hjälp eller i varje fall inom folkstyrelsens ram (genom producentkooperation el. dyl.). Ofta gjorde man gällande, att en politisk demokrati i längden vore otänkbar utan kollektivism och social utjämning; de sociala motsättningar, som trots folkstyrelsen funnes i Amerika, måste, därest ej en socialistisk reorganisation kom till stånd, leda till politisk reaktion, till upprättande av en monarki eller oligarki. Även inom den kontinentala socialismen framträdde demokratiska strömningar, men här voro andra riktningar vida starkare representerade. Fourier var anhängare av den napoleonska regimen och räknade med ett slags socialism från ovan; han erinrar i mycket om den radikala, socialistiska riktningen inom den hundra år senare nationalsocialismen. Saint-Simons åskådning är till hela sin läggning auktoritär och han har också räknats till fascismens, likaväl som till socialismens föregångare; detsamma gäller Comte, som icke brukar räknas som socialist men vars teorier i mycket höra hemma inom denna idékrets. Ofta utgick man från att den stora massan, som stod under starkt inflytande av de ekonomiskt maktägande och socialt tongivande, icke kunde vinnas för en radikal samhällsreform och att denna därför antingen måste genomföras av en insiktsfull och hängiven minoritet eller småningom åvägbringas ge-

nom frivilliga sammanslutningar, utan statens ledning eller stöd. »Allmän rösträtt, det är kontrarevolution», förklarade Proudhon, den socialistiske auktoriteten framför andra omkring 1848; att lita till val, representation, folkomröstning och andra demokratiska medel vore »en barnslighet». Marx' uppfattning är omstridd och torde i själva verket ha växlat. Ibland räknade han utan tvivel med att de socialistiska arbetarna skulle komma till makten genom fredliga, demokratiska medel, i andra fall synes han ha ansett ett maktövertagande genom en minoritetsaktion ofrånkomligt. I varje fall är det Marx, som givit spridning åt föreställningen om en »proletariatets diktatur» som den enda vägen till socialism. Lassalle såg under sin korta verksamhet som socialistisk agitator på 1860-talet den allmänna rösträtten som det första målet för arbetarklassens strävanden och det väsentliga medlet att omdana samhället.

Det är nödvändigt att i detta sammanhang erinra om, att den äldre socialismen ur en viss synpunkt kan betraktas som gammalliberalismens motsats, ur en annan som dess lärjunge och fullföljare. I motsats till liberalismen krävde man ekonomisk utjämning och kollektiv verksamhet, vare sig denna skulle ske genom samhället eller — den vanligare tankegången — genom särskilda grupper eller föreningar av producenter. Men liksom liberalerna ansåg man sig verka för ekonomisk och politisk frihet; det socialistiska samhället skulle präglas av individuell självbestämmanderätt inom ramen för det kollektiva arbetet, och man tänkte sig till och med att själva statsmakten — vars huvudfunktion under an-

slutning till Adam Smith sades vara försvar av den privata äganderätten — skulle försvinna. Den avgörande skillnaden mellan de båda riktningarna vid denna tid kan sägas ha legat däri, att liberalismen ansåg friheten realiserad genom ståndssamhällets, skråsystemets, de ekonomiska restriktionernas avskaffande, medan socialismen ansåg att en väldig samhällsreform — åstadkommen genom statligt ingripande eller privata organisationer — var förutsättningen för verklig frihet, en frihet som innebar undanröjande av de faktiskt, om än icke legalt existerande privilegierna och förverkligande av tanken på i realiteten lika möjligheter för alla.

Själva den författningspolitiska utvecklingen under detta skede skall jag endast med några ord beröra. Liksom tidigare företräda England, Förenta staterna och Frankrike i stort sett, både ur liberalismens och demokratiens synpunkt, framstegslinjen. Dessa staters inflytelser på varandra — liksom på andra stater — äro i många fall påtagliga. Under striderna i England före 1832 års parlamentsreform var hänvisningen till det amerikanska exemplet ett stöd för reformvännerna, och än större roll i agitationen spelade den demokratisering, som julirevolutionen i Frankrike medförde. Rösträttens utbredning i de tre staterna efter 1832 är en god illustration till skillnaden mellan den genomförda demokratin och den halvdemokratiska privilegiestaten; i Förenta staterna fanns en röstberättigad på 4—5 invånare (delvis på grund av den bristfälliga registreringen av de röstberättigade var dock valdeltagandet ringa), i England en på 30 och i Frankrike en på 200; d. v. s. av de vuxna männen ägde i Förenta

staterna det stora flertalet, i England en på 8, i Frankrike en på 50, politisk rösträtt. Februarirevolutionen i Frankrike fick återverkningar i hela Europa, i England ledde den till kartiströrelsens sista och största kraftansträngning. Napoleon III:s maktövertagande blev däremot, liksom den första napoleonska regimen, ett stöd för demokratiens motståndare, som med ökad auktoritet kunde hävda, att allmän rösträtt beredde vägen för tyranniet. Liknande verkningar fick till en början det amerikanska inbördeskriget 1861—1865. I de tongivande kretsarna i England och Frankrike hoppades man på seger för sydstaterna och förklarade, att demokratierna ännu en gång visat sin oförmåga. Nordstaternas seger bidrog till att försvaga Napoleon III:s ställning och därmed till upprättandet av det »liberala» kejsardömet; den ledde i England till 1867 års stora rösträttsreform, det avgörande steget hänemot allmän rösträtt.

*

Vid tiden omkring 1870 vinner demokratierna i ett stort antal länder betydande framgångar; det är — ehuru åtskilliga andra exempel skulle kunna nämnas — tillräckligt att peka på den nyss nämnda reformen i England, införandet av allmän rösträtt i Tyska riket (ehuru icke i delstaterna) samt den demokratiska republikens upprättande i Frankrike. Finnes någon eller några gemensamma orsaker till detta förhållande? Det synes knappast möjligt att hävda detta annat än genom en erinran om mycket allmänna företeelser, vilkas betydelse för demokratiseringen är ytterst obestämd: folkbildningens stegring, välståndets höjande, industrialiseringen o. s. v.

Men vissa politiska och ideologiska förskjutningar böra i varje fall i detta sammanhang framhävas. 1800-talets sista decennier utmärkas av en generell politisk avspänning. Den fruktan, som man på konservativt håll hyser för rösträttens utsträckning, tenderar att minskas, tanken att de stora väljarmassorna kunna infogas i den bestående ordningen och till och med bli ett stöd för denna vinner terräng; ett anmärkningsvärt faktum är att i England Disraeli och i Tyskland Bismarck stodo bakom de nya rösträttsbestämmelserna. Den gammalliberala ideologien viker småningom för en nyliberalism, som dels godtar de demokratiska grundsatserna, dels i samband härmed arbetar för socialpolitiska reformer och mera måttliga statsingripanden under bevarande av principen om enskild äganderätt och företagsamhet. Antingen hävdar man direkt, att friheten, i betydelsen av ett minimum av statsverksamhet, måste begränsas med hänsyn till de fattiga folkgruppernas intressen, eller också konstruerar man ett nytt frihetsbegrepp: staten kan medelst reglering av olika slag, t. ex. arbetstidslagstiftning och socialförsäkring, öka vissa medborgargrupperns reella frihet genom att göra dem mera oberoende i förhållande till andra samhällsgrupper, främst arbetsgivarna. I England framträdde denna linje redan i arbetstidslagarna i mitten av århundradet, och den blev i det hela mera accentuerad med varje regeringsskifte; ministärerna Gladstone och Disraeli 1868—1880 kunna sägas beteckna ett första genombrott, och tendensen gör sig gällande inom båda de stora partierna, vilka i själva verket under hela 1800-talet företråda samma ekonomisk-sociala grundåskådning. I Tyskland vinner

socialreformismen terräng under Bismarcks trots den allmänna rösträtten orubbade ledning. De socialistiska partier, som mot århundradets slut i en rad länder få stabilitet och styrka — om också i regel ringa inflytande på representationens sammansättning — avskryva mer eller mindre öppet de revolutionära planerna och räkna med ett maktövertagande inom ramen för en demokratiserad stat, varvid visserligen ofta folkstyrelsen mera betraktas som ett tjänligt medel än som ett mål, vilket i och för sig bör eftersträvas och försvaras. Nyliberalismen och socialismen etablera i en rad länder samverkan för att fullborda demokratiseringen och genomdriva sociala reformer; mot dem står en konservativ riktning, som icke på långt när är så anti-demokratisk som tidigare, men bevarar en närmast gammalliberal misstro mot både folkstyrelse och statsingripanden.

Omkring sekelskiftet företer sålunda statslivet i den västerländska kulturkretsen en tämligen enhetlig bild. Fullständig demokrati är visserligen fortfarande undantag, icke regel. Ofta har monarken och ett aristokratiskt eller (och) plutokratiskt överhus betydande befogenheter, rösträtten till representationen eller dess folkliga avdelning är — utom i ett fåtal länder — mer eller mindre starkt begränsad. Men den medborgerliga friheten i politiska ting är praktiskt taget obeskuren, partier och andra folkliga organisationer utgöra drivande krafter i samhällsarbetet, under påtryckning av dylika rörelser beslutas författningsreformer i demokratisk riktning. I såväl den politiska som den vetenskapliga debatten utgår man allt mera allmänt från att utvecklingen, vare sig det synes önskvärt eller

icke, går mot genomförd folkstyrelse. Somliga motsätta sig förändringen, men snarare i hopp om att uppskjuta än att hejda den, andra verka för dess omedelbara och reservationsfria genomförande. De allmänpolitiska motsättningarna skulle, trodde man, kunna avvecklas genom uppgörelser under fritt meningsutbyte. Endast några få författare — vilka opinionen betraktade som narraktiga eller reaktionära — upprepade de olycksprofetior, som tidigare varit vanliga.

Två allmänna, sinsemellan korrelerade faktorer ha satts i samband med detta stadium i den författningpolitiska och ideologiska utvecklingen. För det första levnadsstandardens snabba höjning; i många länder torde exempelvis realinkomsten för en arbetare genomsnittligt ha tre- eller fyrdubblats under ett halvsekel. Därav betingades, har det sagts, den sociala avspänningen: även betydande ekonomiska olikheter fördragas utan alltför stort missnöje vid ett generellt snabbt stigande välstånd. För det andra den långa fredsperioden: under århundradet 1815—1914 voro de förluster i människor och tillgångar, som de europeiska staterna ledo genom krig, ytterligt obetydliga. I vad mån dessa förhållanden kunna betraktas som orsaker till nyss berörda inrikespolitiska tendenser skall lämnas därhän; till själva sin natur kunna allmänna förklaringar av denna typ — eftersom erforderligt jämförelsematerial saknas — icke bli föremål ens för en anspråkslös sannolikhetsbevisning.

Utgången av det första världskriget framstod som en seger för demokratierna och blev därmed också en seger för demokratien. I de redan i huvudsak

demokratiserade staterna fulländades folkstyrelsen; i de typiska privilegiestaterna, främst Tyskland — där den allmänna rösträtten vid riksdagsvalen icke kunnat bryta det av delstaternas konservativa statskick stödda fåtalsväldet — genomfördes den; i en rad nytillkomna stater antogos demokratiska författningar. Europas kanske mest kände statsvetenskapsman, James Bryce, kunde i sitt efter kriget utgivna arbete om den moderna demokratien skriva, att folkstyrelsen allmänt kommit att betraktas som det naturliga styrelsesättet.

Denna tro på demokratiens definitiva seger blev snart och eftertryckligt kullkastad. Redan före krigets slut hade den första moderna diktaturen uppstått i Ryssland, med den marxistiska teorien om nödvändigheten av en provisorisk maktkoncentration hos proletariatet som utgångspunkt. Diktaturen avvecklades emellertid icke efter en kort tid, såsom man från början förutsatt, utan skärptes och stabiliserades. År 1922 togs det avgörande steget till upprättandet av den andra diktaturen, den fascistiska i Italien, med nationalismen i stället för socialismen som statsdoktrin. Beträffande de första diktaturerna kunde man med en viss rätt hävda, att det här gällde folk på en relativt låg bildningsnivå, utan förutsättningar för självstyrelse och med ingen eller ringa erfarenhet av ett system med allmän rösträtt. Att en mera allmän kris för det demokratiska systemet förelåg, blev klart först sedan Tyskland och en rad s. k. efterkrigsdemokratier övergått till diktatur, och då av de ryska, italienska och tyska exemplen inspirerade riktningar började hota — eller i varje fall ansågos hota — den folk-

liga regimen i länder med relativt starka demokratiska traditioner, såsom Frankrike och Belgien. I slutet av 1930-talet var Europa uppdelat i demokratier och diktaturer och nästan varje regimförändring innebar ett nederlag för demokratin; inom en rad länder, där folkstyrelsen ännu var orubbad, tenderade den politiska striden att gälla själva systemets fortbestånd.

Den författningspolitiska problemställning, som utvecklingen under mellankrigsåren skapat, skall i det följande närmare klarläggas och diskuteras. Här skall blott det nya i situationen betonas. Statsmakten har, såsom möjlig att utnyttja till en genomgripande samhällsomdaning, fått annan betydelse än förr och striden om staten därmed en annan skärpa. För de totalitära partier, vilkas uppträdande ger skedet dess särprägel, har det gällt att, så långt möjligt med anlitande av de medel demokratin erbjuder, nå obegränsad och stabil makt för att genomföra vissa mer eller mindre klart angivna mål. Makten användes i första rummet till att säkra sitt eget bestånd, till att hos folket ingjuta den åskådning de härskande företräda och skapa ovillkorlig följsamhet gentemot deras vilja. Frågan om rösträttens utsträckning och andra frågor av samma natur, som i den tidigare författningsdebatten stått i förgrunden, bli från denna utgångspunkt underordnade eller meningslösa. Striden gäller den politiska friheten, som i de flesta västerländska stater tidigare under lång tid ansetts så självfallen, att den knappast blev diskuterad och analyserad. Frontlinjen har förskjutits på ett sätt, som endast några få av 1800-talets teoretiker anat.

Det andra världskriget har, liksom det första, framstått som en seger för demokratierna. Uppfattningen är så till vida uppenbart riktig, som bland de besegrade finnas en rad diktaturer och auktoritära stater, bland segrarna de demokratiska västmakterna; det är naturligt att man då bortser från, eller till och med söker beslöja förhållandet, att även en diktaturstat står bland segrarna. De författningspolitiska verkningar på längre sikt, som kriget kan få, finnes ingen möjlighet att överblicka.

*

Jag skall avsluta denna översikt med att än en gång understryka det demokratiska statsskickets relativa nyhet. Endast i Förenta staterna har det tillämpats mer än ett århundrade, i Frankrike och Schweiz under avsevärt kortare tid, i flertalet folkstyrda stater blott under några årtionden. Påpekandet, att ett representativt system och medborgerlig frihet på många håll funnits under vida längre tid, är i detta sammanhang irrelevant, ty de för demokratien centrala problemen inträda först, då alla eller i varje fall det stora flertalet medborgare få samma politiska rättigheter. Demokratien ter sig därför fortfarande som ett märkligt författningspolitiskt experiment, vars förutsättningar till framgång ännu ej kunna bedömas.

Av vikt är det i detta sammanhang också att komma ihåg, att demokratien i de stater, där den längst härskat (främst Förenta staterna) under lång tid kombinerades med en av det stora flertalet godtagen gammalliberal åskådning, enligt vilken

staten väsentligen skulle ombesörja försvar och rättsskydd. Denna kombination var från början självfallen för demokratiens ideologer, den nya styrelseformen tänktes på en gång som en frigörelse från staten och ett genomförande av folkstyrelse inom staten. Så länge en sådan tankegång härskar, möta inga större svårigheter: de politiska problemen inta en sekundär plats i medborgarnas liv, och tvister kring deras lösning försvaga icke den nödvändiga känslan av gemenskap. Men i allmänhet har demokratiens genomförande ägt rum i samband med och på grund av att striden om statsmakten skärpts; riktningar, som velat använda staten till bestämda syften — främst sociala förändringar till förmån för de fattigare folkgrupperna — ha krävt och genomdrivit den allmänna rösträtten. Skeptikerna inom den gammalliberala idékretsen fingo rätt; demokratiseringen gick samman med nyliberalism, social reformism och socialistiska tendenser. Och demokratin var icke ett osvikligt medel till utjämning och uppgörelser. Vid en viss intensitet i åskådningen, en viss skärpa i motsättningarna, uppträdde riktningar, som krävde det totala väldet inom staten, icke ett hälftenbruk tillsammans med andra. Därmed blev diktaturen i stället för privilegiestatens demokratiens motståndare, den politiska friheten, icke den allmänna rösträtten, ställdes i centrum av striden.

Denna senaste fas i den författningpolitiska kampen innebär i och för sig en stegring av de värden, som stå på spel, och en fördjupning av klyftan mellan statsformerna. Privilegiestatens, med sin politiska frihet och sitt representativa system, bar inom sig en tendens till demokrati, diktaturen, som undertryc-

ker friheten och gör rösträtten till en teknisk detalj i statsorganisationen, ter sig som ett övervinnande av demokrati. Politisk frihet utan rösträtt är en halv demokrati; rösträtt utan politisk frihet har intet med demokrati att skaffa.

Någon sannolikhet för att viljan att använda staten som instrument för samhällets reorganisation skulle försvagas, att gammalliberalismen skulle uppleva en renässans, finnes icke. Tvärtom: allt tyder på att efter det andra världskriget staten i än högre grad än tidigare skall åkallas som skiljedomare, hjälpare och ordnare. Problemet är, om den demokratiska staten skall kunna fylla denna uppgift, eller, annorlunda uttryckt, huruvida dessa krav kunna förverkligas med demokratiens metoder. Till detta problem skall jag återkomma i ett följande kapitel.

DEMOKRATIENS IDÉER.

Tron på demokratin är icke en politisk åskådning i samma mening som exempelvis konservatism, liberalism och socialism. Den innebär en uppfattning om statsstyrelsens form, om tekniken för politiska avgöranden, icke om de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur. Den kan alltså betraktas som ett slags överideologi, i den meningen nämligen, att den är gemensam för skilda politiska åskådningar. Man är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist. En riktning, som endast är demokratisk, som i folkstyrelsens grundsatser ser hela sitt politiska program, är därför knappast tänkbar annat än under kamp för demokratiens genomförande eller bevarande. Eljest, i den förverkligade och av fiender icke hotade demokratin, är man, med hänsyn till den aktuella politiska aktiviteten, i första rummet någonting annat. Detta förhållande kan, såsom i annat sammanhang närmare skall utvecklas, betecknas som demokratiens grundproblem.

Den demokratiska åskådningen skiljer sig i detta hänseende även från de tankeriktningar, som uppbära andra statsformer, privilegiestaten och diktatu-

ren. Privilegiestatens anhängare måste, i vida högre grad än demokraterna, utgå från en bestämd samhällsordning, den statsform, de verka för, kan icke tänkas utan en social hierarki och väsentliga — även icke författningspolitiska — skillnader mellan olika grupper av medborgare. I fråga om diktaturen är skiljelinjen än klarare. Ideologisk anslutning till en diktatur förutsätter tro på diktaturens syften, ty det för diktaturen kännetecknande är just rättfärdigandet genom den totala politiska åskådningen. Diktaturens anhängare äro, liksom demokratiens, tillika något annat, t. ex. nationalister eller kommunister, men diktaturen är icke en form för samlevnad med, utan en form för undertryckande av, övriga politiska riktningar. Diktaturens teoretiker motivera nationalismen eller kommunismen, demokratiens teoretiker måste motivera demokratiens.

Den demokratiska inställningens speciella karaktär kan klarläggas på ett annat sätt. En demokrat måste försvara och stödja en statsordning, vars verksamhet står i motsättning till hans allmänpolitiska åsikter. Han måste ständigt vara beredd på en situation, i vilken han förklarar, å ena sidan, att ett visst beslut bör genomföras, å andra sidan, att det enligt hans övertygelse är olämpligt. För den demokratiska åskådningen gäller det att generellt lösa detta dilemma. Det kan ske på två sätt: antingen genom att hävda att själva den demokratiska metoden i och för sig innefattar sådana fördelar, att dess resultat kunna sägas vara av sekundär betydelse, eller genom att göra sannolikt, att denna metod ur angivna synpunkter alltid eller i huvudsak leder till goda resultat. I regel har man sökt visa både

demokratiens principiella värde och dess förmåga att tillgodose allmänt godtagna syften av saklig natur.

*

Motiveringen för demokratin var särskilt under äldre tid men är i många fall ännu präglad av de metafysiska och naturrättsliga idéer, som dominerade 1600- och 1700-talens politiska tänkande. Då man talar om människornas »naturliga» jämlikhet, om deras »rätt» till deltagande i politiska avgöranden, om personlighetsprincipen såsom skäl för allmän rösträtt, kunna dessa uttryckssätt återföras till åskådningar, som en gång behärskade debatten, men som numera äro allmänt övergivna; det är här fråga om relikter av förmultnade system. Bland dessa åskådningar har utan tvivel Rousseaus spelat den största rollen. Hans huvudsakliga tankegångar böra så mycket mera upmärksammas, som de dels spegla viktiga moment i demokratiens problematik, dels, direkt eller indirekt, befruktat idériktningar, som i nutiden framträda som demokratiens motståndare.

I det mest ryktbara resonemanget i »Du contrat social ou principes du droit politique» (1762) utgår Rousseau från att samhället, därest dess tvångsmakt skall kunna motiveras, måste antas ha uppstått genom en fri överenskommelse mellan självbestämmande individer, en överenskommelse, som blir bestående genom de följande generationernas tysta anslutning. Samhällskontraktet innebär, att var och en avstår sin självständighet till det samhälle som uppstår, och samtidigt får en andel i detta samhälles makt. Samhällets vilja betecknas som en

allmänvilja (*volonté générale*), vilken inbegriper eller sammanfattar de enskilda viljorna, i den mån de äro inriktade på främjande av den allmänna välfärden, icke på personliga eller speciella syften. Denna vilja kan klarläggas genom omröstning bland samhällets medlemmar, varvid dessa skola uppträda som medborgare (*citoyens*), d. v. s. tänka på det allmänna bästa, icke som privatpersoner (*bourgeois*). Samhällsmedlemmarna kunna alltså vid omröstningen sägas företräda samhället. Om ej enhällighet härvid föreligger, vilket, såsom strax skall utvecklas, enligt Rousseau är det principiellt riktiga, blir majoritetens uppfattning bestämmande. Omröstningen gäller i grunden frågan om den allmänna viljans beskaffenhet i det enskilda fallet, och minoritetens uppfattning innebär därför, strängt taget, ingen opposition mot majoritetens, utan endast ett misstag eller missförstånd rörande allmänviljans karaktär. Från denna utgångspunkt framstår det som självklart, att minoriteten utan vidare fogar sig i majoritetens utslag; den erkänner helt enkelt ett begånget misstag.

Det motsägande i denna tankegång kan sägas ligga däri, att Rousseau å ena sidan utgår från att allmänviljan är något objektivt fastställbart, å andra sidan förutsätter, att majoriteten alltid har rätt i sin bedömning. Han anför intet som helst skäl för den sistnämnda tanken, att ett visst faktiskt konstaterande med säkerhet skulle kunna göras just av flertalet. Detta sammanhänger med en djupare motsättning i Rousseaus tankegång, vilken kan kännetecknas så att han ibland ser samhället som en förening, bestående av personer med självständiga

syften och åsikter, ibland åter som en organism, en totalitet, vars överindividuella vilja behärskar de enskilda, vilka utgöra en homogen massa. Tendensen är snarast att framställa det totalitära och likriktade samhället som det ideala.

Detta sist berörda betraktelsesätt dominerar, då Rousseau talar om en sammanslutning, i vilken medlemmarna bilda en orubblig enhet och »icke äga någon annan vilja än den som syftar till gemenskapens bevarande och den allmänna välfärden». Endast i ett sådant samhälle kan verklig demokrati finnas, här sammanfaller allas vilja (la volonté de tous) med allmänviljan. I vissa sammanhang synes Rousseau rentav förutsätta, att medborgarna i detta idealsamhälle skola vara icke blott jämlika, utan lika, i alla hänseenden, och att alltså vem som helst kan betraktas som representant för allmänviljan. I en »verklig demokrati», skriver han, »där alla äro likställda likaväl genom sina vanor och sin förmåga som genom sina åsikter och sin förmögenhet», kunna styresmän utan olägenhet utses genom lottning, ty det blir praktiskt taget likgiltigt vilka som få de offentliga uppdragen. Att icke vilja detsamma som allmänviljan blir närmast ett utslag av abnormitet. Utifrån detta perspektiv torde Rousseau resonera, då han förklarar, att den som mot sin vilja tvingas att handla i överensstämmelse med allmänviljan, i själva verket »tvingas att vara fri». Allmänviljan är den verkliga viljan, den individuella vilja, som icke bestämmes härav, en illusion eller ett självbedrägeri, som samhället måste förintä eller oskadliggöra. Även en brottsling önskade därför genomlida det straff, till vilket han dömdes; i djupare mening, var den

fri, som satt fången i överensstämmelse med statens lagar.

Rousseau krävde, att staten skulle väcka och stärka den allmänvilja, eller riktigare den tendens att vilja i överensstämmelse med allmänviljan, vilken åtminstone som ett anlag förutsattes existera hos alla samhällets medlemmar. Särskilt kommer hans uppfattning på denna punkt fram i »*Considérations sur le gouvernement de Pologne*», där han hävdade, att den av splittring och erövrare hotade polska staten kunde räddas genom ett system av uppfostran och propaganda. Patriotism och allmänanda skulle frambringas genom skolundervisning i nationell anda, offentliga skådespel och manifestationer, som framhävde gemenskapen och de fosterländska minnena, emblem, fanor och utmärkelser. På detta sätt skulle Polen genom de styrandes försorg kunna förvandlas till en ideal nationell demokrati. Framför allt var uppfostran av betydelse; genom denna kunde man giva »nationell prägel åt själarna och så inrikta deras åsikter och deras smak, att de bli patrioter av böjelse, av lidelse, av inre nödvändighet». Med patriotism menade Rousseau härvid inriktning på det allmänna bästa, på överensstämmelse med allmänviljan; han avser icke en utåtriktad, aggressiv, nationalistisk inställning.

Men vid sidan av föreställningarna om ett samhälle utan meningsbrytningar framträdde hos Rousseau en annan, efter verkligheten mera anpassad uppfattning. Allmänviljan är, konstaterar han, i praktiken icke allas vilja, privata och partikulära syften bestämma i stor utsträckning de enskildas ställningstagande, och motsättningar uppstå därför

mellan skilda samhällsgrupper. Den primära grundsatsen om majoritetens beslutanderätt, om dess förmåga att lyda allmänviljan, kan för den skull icke obesuren upprätthållas. Kravet på anslutning måste över huvud avpassas efter beslutets art. »Två allmänna principer kunna tjäna till lösning av dessa problem: den ena innebär, att ju viktigare och allvarigare besluten äro, desto mera bör anslutningen till den segrande åsikten närma sig enhällighet; den andra innebär, att ju större snabbhet, som den diskuterade frågans avgörande kräver, desto mer bör man begränsa den för beslut erforderliga majoriteten; när det gäller frågor, som måste avgöras omedelbart, bör en enda rösts övervikt vara tillräcklig.» Rousseau förklarar till och med, att lagar — d. v. s. de beslut, som utgöra uttryck för allmänviljan — i regel höra till den kategori, inom vilken enkel majoritet icke är tillräcklig. Han avlägsnar sig alltså i så hög grad från den först proklamerade majoritetsprincipen, att kvalificerad majoritet i allmänhet påstås vara nödvändig vid folkets avgöranden. Av en mängd uttalanden framgår vidare, att enligt Rousseau många områden borde ställas utanför statens ingripande; liksom sin samtid såg Rousseau i demokratien en starkt begränsad statsstyrelse och krävde stor handlingsfrihet för medborgarna.

I princip kan folket, när det gäller lagstiftning i nyss nämnda, för Rousseau speciella mening, icke representeras; lagarna måste direkt utgå från folket. Genom denna tankegång och sina härtill knutna anvisningar har Rousseau blivit en av det moderna folkomröstningsinstitutets inspiratörer. I anslutning härtill kunde Rousseau även göra gällande, att verk-

lig demokrati var möjlig endast i små stater, där, såsom i vissa schweiziska kantoner, alla medborgare kunde komma samman till beslut. I ett avsnitt av »Contrat social», som behärskas av denna synpunkt, kommer Rousseau egendomligt nog utifrån densamma fram till ett villkorligt försvar för slaveriet. I de grekiska staterna, skriver han, kunde medborgarna hela tiden deltaga i skötseln av statens angelägenheter, men förutsättningen härför var att det privata arbetet anförtroddes åt slavar. Friheten upprätthölls alltså med slaveriets stöd. »Varför inte?» fortsätter Rousseau. »De två ytterligheterna beröra varandra . . . Det finnes situationer så olyckliga, att friheten icke kan bevaras annat än på andras bekostnad, i vilka medborgaren icke kan vara verkligt fri utan att slaven är totalt förslavad.» — Att detta motiv, som för övrigt möter såväl under antiken som i de amerikanska slavstaterna, framfördes av Rousseau, visar, med vilken av hänsyn till sammanhanget med andra uttalanden obunden iver denne fullföljde den tankegång, som för ögonblicket fängslade honom.

Redan dessa erinringar torde giva en antydning om det samtidigt förvirrade och innehållsrika i Rousseaus framställning. Man kan här knappast tala om en ideologi, men väl om uppslag till en rad ideologier. Mest betydelsefull och verksam blev utan tvivel Rousseaus motivering för demokratien som majoritetsstyre. Under återropande av tanken om majoriteten såsom allmänviljans representant kunde man i Frankrike under revolutionstiden förkasta Montesquieus från England hämtade maktfördelninglära och proklamera det suveräna folkets obe-

gränsade rättigheter, även rätten att undertrycka friheten. Men i Rousseaus hävdande av att minoriteten utan svårighet skulle böja sig för majoriteten, eftersom dess opposition grundade sig på ett misstag rörande allmänviljans beskaffenhet, låg kärnan till idén om demokratin såsom byggd på en värdegemenskap, vars upprätthållande krävde ömsesidiga eftergifter. Och denna idé konkretiserades av Rousseau själv, då han fordrade kvalificerad majoritet för viktigare beslut och bestred statens rätt att på alla områden diktera medborgarnas handlingar.

Emellertid har Rousseau jämväl kunnat framstå som en av den moderna fascismens föregångare. Av betydelse är här hans uttalanden om allmänviljan såsom innefattande individernas »verkliga», på främjandet av det allmänna bästa inriktade vilja. Minoriteter, likaväl som majoriteter, ha kunnat betrakta sig som allmänviljans företrädare och i dess namn krävt ovillkorlig underkastelse. Diktaturregimer ha upphävt de medborgerliga friheterna och bestraffat varje avvikelse från de statliga normerna under hänvisning till att de oliktankande på detta sätt »tvingas att vara fria». Och Rousseaus tanke på uppfostran till patriotism har, upptagen och uttolkad av andra tänkare, varit en utgångspunkt för den statspropaganda, som kännetecknar diktaturen.

Det bör slutligen understrykas att Rousseau — ehuru detta icke alldeles klart framgår av »Contrat social» — förutsatte vissa begränsningar i rösträtten. Liksom det stora flertalet radikala politiska författare vid denna tid ansåg han att medelklassen borde styra och att garantier måste skapas mot att de egendomslösa bleve härskande i staten. Men den-

na tankegång har spelat så ringa roll vid sidan av det allmänna framhävandet av »folkets» rätt att styra, att Rousseau i praktiken måste räknas till den genomförda demokratiens ideologer.

Bland de äldre demokratiska ideologerna utövade Thomas Paine, åtminstone i de anglosaxiska länderna, ett större inflytande än Rousseau. Hans rätlinjiga och onyanserade förkunnelse är sannolikt mera representativ för den demokratiska åskådningen i slutet av 1700-talet än någon annan författares. Broschyren »Common sense», som utgavs i början av år 1776, fick, har man sagt, samma betydelse för den amerikanska revolutionen som »Onkel Toms stuga» för det amerikanska inbördeskriget. Femton år senare skrev han ett liknande försvar för den franska revolutionen, »Rights of man» — närmast ett svar på Burkes stridsskrift »Reflections on the revolution in France» — och blev hedersborgare i den franska republiken.

Människor funnos före samhället, det är den för Paine självklara utgångspunkten. Gud skapade människorna fria och jämlika, med samma naturliga rättigheter för alla. Endast genom ett fritt avtal mellan de suveräna individerna kan ett samhälle rättfärdigas; »detta är det enda sätt, på vilket styrelser ha en rätt att uppstå, och den enda grundval, på vilken de ha en rätt att existera». De naturliga rättigheterna måste, om också i modifierad form, kvarstå i det genom avtal bildade samhället, ty eljest skulle något samhällskontrakt aldrig ha kommit till stånd. Den enskildes självbestämmanderätt omvandlas sålunda (jfr Rousseau) i rätt att taga del i samhällets beslut; samhället måste verka för allas välfärd, liksom de

fria individerna verkat för sin egen. I praktiken ha emellertid »uppkomlingsstyrelser» usurperat makten och arbetat på att »avsätta» den suveräne individen. De ha begagnat sig av människans okunnighet och svaghet för att genom vidskepelse och våld upprätta och trygga sitt välde. Nu är tiden inne att återgå till de riktiga, ursprungliga principerna. Medan den ärftliga makten »kräver en tro hos människan, som hennes förnuft icke kan godtaga, och som därför kan grundas endast på hennes okunnighet», står republiken i överensstämmelse med det av vidskepelse ogrumlade förnuftets insikt. Människan »känner det rationella i hela systemet, dess ursprung och verksamhet; ju bättre man förstår detta system, desto ivrigare stöder man det . . .». Då ett folk gör uppror för att vinna frihet och självbestämmanderätt, innebär detta icke, såsom Burke påstått, ett brott mot traditionen, utan en återställelse av det ursprungliga och för människan naturliga.

Paine kräver demokrati som styrelseform, men han godtar endast med tvekan staten och statsstyrelsen över huvud. »Styrelsen, liksom dräkten, är ett tecken på förlorad oskuld.» Med civilisationens fortskridande blir det möjligt att åter närma sig det naturtillstånd, i vilket människornas naturliga samhörighetskänsla ersatte statsmaktens tvång. I Amerika under självständighetskriget visade det sig, skriver han i »Rights of man», att man kunde bevara ordning och lugn och till och med samla sig till kamp mot förtryckarna utan någon egentlig styrelse. I den demokratiska staten skall den enskilde få största möjliga frihet att styra sig själv. Då alla stater blivit demokratiska, skola krigen försvinna, eftersom deras

orsak är furstarnas begär till makt och rikedom; folken kunna aldrig ha intresse av att föra krig. Genom krigens avskaffande och statsstyrelsens begränsning blir det möjligt att minska skatterna och mänskligheten »blir i tillfälle att njuta det överflöd, som man nu berövat den».

De naturrättsliga teorierna om statens och demokratiens uppkomst kritiserades på ett avgörande sätt redan av Hume. Vare sig vissa samhällen uppkommit genom något slags fördrag eller ej, vore det, skriver Hume, orimligt att härur draga några slutsatser beträffande nutidens statsstyrelser. »Så gott som alla styrelser, vilka finnas för närvarande eller om vilka uppgifter finnas i historien, ha ursprungligen kommit till stånd genom usurpation eller erövring eller bådadera, utan att de påstått grunda sig på folkets fria samtycke eller frivillig underkastelse.» För övrigt kunde en grupp människor icke genom ett avtal binda framtida generationer. På frågan, varför styrelsens bud efterlevdes, kunde intet annat svar givas än att eljest skulle samhället ej kunna existera.

*

Enligt Rousseau och andra naturrättens teoretiker är demokratin grundad i »naturen», i ett före samhällets uppkomst existerande, med människornas beskaffenhet ovillkorligt förenat jämlikhetsförhållande. Men han förutsätter tillika, att demokratin skall leda till allmän välfärd, ty den allmänvilja, åt vilken medborgarna giva uttryck, är inriktad på gemenskapens bevarande och främjande. Andra demokratiska ideologer ha på visst sätt kastat om denna argumentation. De söka visa att demokratin

måste främja individernas samfällda välfärd; då detta förklaras eftersträvansvärt, utgår man från att varje människas lycka är av samma värde, alltså från en annan variant av jämlikhetsprincipen. De mest typiska representanterna för denna tankegång äro de engelska utilitaristerna, i första rummet Jeremy Bentham.

Bentham, vars otaliga skrifter författades under tiden 1780—1830, förkastar naturrätten och alla föreställningar om ett utanför samhället förefintligt system av rättigheter och plikter. Som politikens grundval uppställer han i stället satsen, att statens mål är »största lycka för alla individer som tillhöra densamma, eller, med andra ord, största lycka för största antal»; visserligen betecknar Bentham denna uppfattning som rent subjektiv, men han förutsätter tydligen, att den allmänt skall godtagas. Bentham hävdar även att var och en i stort sett handlar i sitt eget intresse, till sin egen fördel. På dessa båda satser bygger Bentham hela sin statslära, och särskilt sin motivering för den oinskränkta folkstyrelsen.

Utifrån tanken på det välförstådda intresset som dominerande motiv antar Bentham, att en styrande person eller grupp alltid begagnar statsmakten endast i eget intresse. Målet för en enväldig monarks styrelse blir med nödvändighet »största möjliga lycka för hans eget jag», han kommer att i enlighet med sin mänskliga natur söka skaffa sig själv så stora fördelar som möjligt på bekostnad av sina undersåtar; monarkien kommer därför »att överallt och allestädes frambringa största möjliga olycka för största möjliga antal». I en aristokrati och i var-

je statsskick, där en viss grupp innehar den politiska makten, blir situationen i huvudsak densamma: »ett folk som styres på något av dessa sätt är ett folk, som styres av sina fiender». Om alla styra, eller, vilket i en stor stat är det enda möjliga, om representanter för alla styra, kunna däremot allas intressen bli tillgodosedda. Var och en får nämligen då tillfälle att likaväl som alla andra verka för sitt eget intresse, och totalresultatet blir en verksamhet i allas intresse. »Det enda styrelsesätt, som har eller kan ha största möjliga lycka för största möjliga antal till mål och resultat . . . är en demokrati.» I denna måste all makt koncentreras hos representationen, ty varje annat statsorgan kommer att vara benäget att blott främja sitt eget speciella intresse. Särskilda bestämmelser om medborgerliga rättigheter äro olämpliga, eftersom själva styrelsesättet garanterar statsmaktens inriktning på den allmänna välfärden. Däremot måste man genom ett system av regler tillse, att folkrepresentanterna handla i väljarnas och icke i sitt eget intresse. Sålunda skola nyval förrättas varje år, och omval av representanter bör endast i begränsad utsträckning kunna förekomma.

Ehuru Bentham fordrar en total maktkoncentration hos den folkvalda representationen, önskar han icke en stark och på skilda områden ingripande statsmakt. Han är tvärtom övertygad anhängare av *laissez-faire*-principen. Inom staten handla alla i allas intresse, men detta handlande bör och kommer i huvudsak att gå ut på att lämna det enskilda intresset fritt spelrum och att på denna non-interventionens väg säkra främjandet av allas intresse.

Svagheterna i detta försök att med matematisk säkerhet bevisa demokratiens förmåga att skapa lycka äro påtagliga. Ordet intresse användes å ena sidan som beteckning för varje motiv som ligger bakom en mänsklig handling, å andra sidan i sin vanliga, mera begränsade betydelse av »fördel» eller »nytta». Den orimliga slutsatsen, att varje mänskliga handlar till sin egen fördel blir därigenom skenbart riktig. Bentham skiljer ej heller, då ordet intresse användes i den sistnämnda meningen, mellan kortfristigt och långfristigt intresse. Men även om det vore riktigt, att varje handling är till den handlandes varaktiga nytta, bleve Benthams resonemang icke därför hållbart; icke heller, om även folkrepresentanterna alltid tänktes handla enligt sina valmäns önsknigar. En majoritet kan ha fördel av att undertrycka en minoritet, t. o. m. en minoritetsgrupp kan genom att hålla balansen mellan andra intressegrupper bli utslagsgivande. Att Benthams uppfattning likväl, om också i regel i mindre tillspetsad form, ofta möter i motiveringen för demokratiens, beror på att den innebär en förvanskning och generalisering av en närliggande och rimlig tankegång, nämligen att gruppernas omedelbara intressen ofta bestämmer deras politiska uppträdande och att demokratiens därför mer än andra statsformer gör det sannolikt att dessa intressen skola bli beaktade eller åtminstone komma till tals.

Tilläggas bör, att Bentham i vissa sammanhang synes utgå från att medborgarna, när de handla politiskt, skola tillägna sig hans egen målsättning om största möjliga lycka för största möjliga antal, de skola identifiera det egna intresset med

allmänintresset. Hans resonemang blir, i den mån denna tolkning är riktig, rent tautologiskt. Tydligt är att det tillika kommer att innebära en omskrivning av den av Bentham djupt föraktade Rousseaus mest kända tankegång: den enskilde medborgaren söker, då han avger sin röst, att fastställa den på det allmänna bästa inriktade allmänviljans beskaffenhet.

Benthams lärjungar utvecklade och modifierade hans demokratiska ideologi. Ryktbar är James Mills apologi för folkstyrelsen i Encyklopædia Britannica 1823. Efter att ha återgivit Benthams bevisföring gör Mill vissa reservationer. »Hela denna slutledningskedja är beroende av principen att människornas handlingar stå i överensstämmelse med deras intresse. Om denna princip godtas, anse vi bevisföringen fullständig och ovedersäglig. Själva principen synes också vara starkt grundad. Det är obestriddigt att människornas handlingar bero av deras vilja, att deras vilja bero av deras önsknings och att deras önsknings alstras av deras föreställningar om gott och ont, med andra ord av deras intressen . . . Emellertid kunna dessa föreställningar vara riktiga eller oriktiga. Om de äro riktiga, komma vederbörande persons handlingar att överensstämma med hans verkliga intressen. Om de äro oriktiga, komma de icke att överensstämma med hans verkliga intressen utan att svara mot ett förment intresse.» Mill anser likväl, att ett handlande i strid med det egna intresset, såsom beroende av missuppfattning, förekommer endast i undantagsfall, och demokratien säkras därför i stort sett en politik till det allmänna bästa. Genom uppfostran böra för övrigt de fall, då ett

missförstått intresse bestämmer handlandet, kunna reduceras till ett minimum.

John Stuart Mill byggde vidare på de av hans fader James Mill och Jeremy Bentham utvecklade synpunkterna. Hans framställning är mindre klar, men samtidigt mera nyanserad och innehållsrik. Arbetet »Representative government» (1861) var under 1800-talets sista decennier en demokraternas bibel, och det hör säkerligen till de mest verksamma apologier för demokratien, som någonsin publicerats.

Demokrati eller representativ styrelse är, skriver J. S. Mill, uppenbarligen den »idealt bästa statsformen», d. v. s. den statsform, som är bäst, om de för dess införande och upprätthållande nödiga förutsättningarna äro för handen. Dess överlägsenhet grundar sig, vad beträffar de omedelbara resultaten för den mänskliga välfärden, på två axiomatiska satser. »Den första är att varje människas rättigheter och intressen äro säkrade för intrång endast då vederbörande själv har förmåga och är vanemässigt beredd att försvara dem. Den andra är, att det allmänna välståndets höjd och spridning står i proportion till omfånget och variationen av de mänskliga krafter, som äro inriktade på att främja detta välstånd.» Båda dessa synpunkter tillgodoses genom demokratien, i vilken varje medborgare har samma möjlighet att öva inflytande på styrelsen och där alla samverka i allmänna angelägenheter. Tänker man åter på statsskickets verkningar för framtiden, är demokratiens överlägsenhet än mera påtaglig. Medborgarnas karaktärsutveckling befordras av folkstyrelsen, ty endast den fostrar aktiva personligheter, som vänja sig vid att ta

ansvar och att energiskt arbeta för bestämda syften. Den bakomliggande tanken är här, såsom tydligt framgår av en lång digression i Mills framställning, att demokratien snarare skall skydda än främja individernas intressen, ty dessa tillgodoses främst genom självständigt handlande utanför statsmaktens ram; då Mill prisar aktiviteten, tänker han främst på ett sådant icke politiskt handlande.

Enligt Mill är emellertid icke demokrati möjlig eller lämplig under alla förhållanden. Folk finnas, som icke önska demokrati eller icke kunna eller vilja fylla de plikter, som det demokratiska systemet fordrar. Ett folks beskaffenhet kan vara sådant, att alla eller det stora flertalet verka blott för privata eller lokala intressen och att sålunda någon opinion i allmänna frågor icke uppstår. Här anknyter i själva verket Mill till Rousseaus tankegång, att en »allmänvilja», en viss homogenitet och värdegemenskap, är demokratiens förutsättning. Likartat är förhållandet, då önskan att utöva makt över andra är förhärskande hos ett folk; en dylik mentalitet, som Mill tror vara karakteristisk för fransmännen, leder till överdriven maktkoncentration hos staten och förtryck av minoriteten (Napoleon III:s diktatur). Det engelska folket utmärkes av rakt motsatta karaktärsdrag och är i synnerhet på denna grund särskilt skickat för demokrati. Engelsmännen vilja vinna framgång i sin privata yrkesutövning och äro därför motståndare till statstväng och utvidgning av den statliga byråkratien. På en annan väg än Bentham kommer alltså Mill fram till kombinationen av demokrati och *laissez-faire*.

I en analys av demokratiens »svagheter och faror»

understryker Mill den fara för demokratin som ligger däri, att enskilda individer, och framför allt samhällsklasser, kunna vara benägna att genom staten befördra sina egna själviska och kortfristiga intressen. Betecknande är att Mill, som tror på de »sanna» intressenas harmoni, likställer själviskt och kortfristigt intresse och utgår från att en individs eller en grups varaktiga intresse måste sammanfalla med det allmänna intresset. I första rummet befarar Mill, att det »onda» intresset skall göra sig gällande i politiska strider mellan rika och fattiga och speciellt mellan arbetsgivare och arbetare; främst synes han frukta, att arbetarna skola genomdriva en lagstiftning, som strider mot hans egen uppfattning om det allmänna intressets krav på en ekonomiskt liberal politik. Hur skall en dylik »klasslagstiftning» förhindras? Genom ett egendomligt resonemang kommer Mill på denna punkt slutligen fram till en optimistisk ståndpunkt. Ett slags jämvikt kommer att råda mellan de själviska intressena, och i denna situation skall det allmänna intresset, även om det uppbäres blott av en minoritet, hemföra segern. »Skälet varför, i varje någorlunda väl organiserat samhälle, rättvisan och det allmänna intresset i regel slutligen hemföra segern, är, att människornas speciella och själviska intressen nästan alltid äro splittrade; somliga ha intresse av vad som är skadligt för det allmänna, men andra äro själviskt intresserade av vad som är riktigt; och de som ledas av högre motiv lyckas i allmänhet, ehuru alltför fåtaliga och svaga för att få överhand gentemot alla de andra, efter tillräcklig debatt och agitation att bli starka nog för att vända avgörandet till förmån för

den grupp av själviska intressen som arbetar för samma lösning.» Denna i form av ett påstående uttryckta förhoppning är en hörnsten i Mills författningsspolitiska åskådning.

J. S. Mills motivering för demokratien innefattar sålunda en kombination av skilda, delvis stridiga tankelinjer. I anslutning till Bentham och James Mill hävdar han intresseprincipen såsom stöd för folkstyrelsen, men han driver den icke med samma konsekvens och ensidighet som sina föregångare. Demokratien försvaras också med naturrättsligt färgade synpunkter och allmänna resonemang om självstyrelsens uppfostrande välde. Kanske just genom sin eklekticism fick Mills åskådning så utomordentlig betydelse. Särskilt hans uppfostringstanke utgör dock en i viss mån självständig insats i debatten om statskicket.

Det är överflödigt att lämna ytterligare exempel på den linje inom den demokratiska argumentationen, som här berörts. Tanken, att demokratien tillgodoser allas eller det stora flertalets intressen hör alltjämt till de oftast och mest energiskt hävdade i debatten. Den framträder, för att nämna några moderna exempel, hos författare som Bryce, Esmein och Laski. Icke så att man upprepar Benthams eller James Mills naivt schematiska bevisföring, men väl så, att samma tankegång antydes i allmänna och obestämda ordalag; man talar om att folkstyrelsen, på grund av att alla få göra sitt inflytande gällande, måste främja den allmänna välfärden, verka till det stora flertalets förmån o. s. v.

*

Demokratiens teoretiker betona så gott som undantagslöst, att det statskick de verka för, innebär både folk- eller majoritetsstyre och politisk frihet. De nu refererade motiveringarna gälla visserligen i huvudsak majoritetsstyret, men de förutsätta att detta skall kombineras med allmänna medborgerliga friheter, framför allt debattfrihet i alla dess former. Denna den politiska frihetens princip har i själva verket, ehuru hävdad även av icke demokratiska liberala författare, spelat en så stor roll i inläggen för demokrati, att den kan betraktas och behandlas som en självständig tankeriktning. För många framstår friheten som ett väsentligare inslag i demokratien än majoritetsstyret.

En måttlös tro på förnuftets makt och den fria debattens förmåga att skapa allmänt omfattade och rationella meningar framträder i de äldre programskrifterna. I regel utgår man från att en viss handlingslinje i varje situation är den enda förnuftiga eller »sanna», att denna linje — i enlighet med föreställningen om intressenas naturliga harmoni — samtidigt som den främjar den allmänna välfärden jämväl tillgodoser varje individs välförstådda intresse, och att den kan fixeras och föras till seger genom diskussion. Man talar om medborgarna som om det gällde en liten grupp »filosof», som samlas för att lösa ett abstrakt problem och efter en stunds debatt övertygas av kunskapen och skarpsinnet. Utilitaristernas uttalanden äro typiska. Bentham är övertygad om att all begränsning av debatten minskar möjligheten att fastställa de enskildas välförstådda intressen och därmed det allmänna intresset: »den sanna censuren är den som utövas av en upplyst all-

mänhet, som brännmärker farliga och falska åsikter och belönar nyttiga upptäckter». James Mill preciserar hela tankegången i några få ord: »Varje människa med förnuft är van vid att väga skilda skäl och att ledas och bestämmas av de starkaste. Då olika uppfattningar motiveras med samma omsorg och samma skicklighet kan med moralisk säkerhet påstås, att, även om några få misstaga sig, det stora flertalet bedömer saken rätt, och att alltså de starkaste skälen, vad saken än gäller, framkalla det starkaste intrycket.» J. S. Mill lämnar i »On liberty» (1859) en utförlig motivering för tanke- och yttrandefriheten efter delvis andra linjer. Han sammanfattar sin argumentation i fyra punkter. För det första kan det hända, att en åsikt, som undertryckes, i själva verket är riktig. För det andra: även den oriktiga åsikten kan innefatta något av sanning eller bidra — genom debatt — att bringa en sanning i dagen. För det tredje: även om en traditionell uppfattning på en viss punkt är sann, måste den bli föremål för kritik och debatt för att icke nedsjunka till fördom, en uppfattning som godtages utan insikt i dess rationella grunder. För det fjärde löper en dylik uppfattning faran att förlora sin vitalitet. Även med hänsyn till den redan upptäckta sanningen måste därför propagandet av villfarelser tillåtas; liksom en duglig människa bevarar kraft och aktivitet genom tävlan med andra, frodas sanningen i ständig kamp, med lögnen.

Här framkommer alltså tron på misstagets eller villfarelsens totala oskadlighet — en sida av tron på sanningens kraft. Man finner icke ord nog starka

för att betyga sin övertygelse om förnuftets makt. Då en fri debatt finnes, skriver Thomas Jefferson, försvinna meningsbrytningarna som »förbiilande moln» för att lämna »himlen ännu klarare och lugnare»; debatten är så väsentlig, att det vore bättre med »tidningar utan en statsstyrelse» än med »en statsstyrelse utan tidningar». Victor Hugo, som efter 1851 års statskupp blev den franska demokratiens litterära apostel, prisar på samma sätt debattens förmåga att rena, klarlägga och ena: »Då allt är anfört, diskuterat, granskat, analyserat, sagt och motsagt, vad framgår väl ur sammanstötningen: alltid gnistan. Vad bryter fram ur molnen: alltid klarheten.» Renan trodde, att en fri debatt måste leda till en allmän skepsis, d. v. s. till den av honom själv omfattade grundåskådningen, och att ur denna skulle framgå välvilja och tolerans. Fanatiker finnas visserligen, skriver han, som begagna sig av friheten, trots att de själva, om de kunde, skulle bli förtryckare. Men detta bör ej inge oro. »Friheten är det stora medlet att förinta alla fanatiska åskådningar. Då jag begär frihet för min fiende, för den som skulle undertrycka mig, om han hade makten, skänker jag honom i själva verket den sämsta av alla gåvor. Vetenskapen kan fördraga frihetens manliga välde; fanatismen, vidskepelsen kan icke uthärda det.»

Det märkliga i de nu refererade uttalandena — till vilka man möter motsvarigheter hos så gott som alla äldre liberala och demokratiska författare — är icke så mycket värderingen av friheten som att denna värdering bygger på föreställningen om debattens under alla förhållanden lyckobringande verkningar. En rad antaganden äro härvid bestämmande. I var-

je situation finnes, tänker man sig, en riktig eller »sann» handlingslinje. Att själva utgångspunkterna för bedömandet av vad som är lämpligt kunna vara olika beaktas icke, och man föreställer sig därför att en samhällsfråga löses på samma sätt som ett vetenskapligt problem. I anslutning härtill förutsättes, att alla eller det stora flertalet skola kunna övertygas om vederbörande lösnings riktighet. Detta är naturligt så till vida, som själva den process, genom vilken man kommer fram till en åsikt, tänkes vara av rent rationell natur, innebära förvärvandet av en bestämd insikt. Men även om detta oriktiga antagande göres, innesluter tanken en orimlig tro på individernas förmåga att förvärva kunskaper och intellektuellt utnyttja dem för att skilja sanningen från lögnen; Bentham och James Mill uttrycka sig, som om det för den väljande engelsmannen skulle vara en relativt lätt sak att sätta sig in och med säkerhet bedöma olika förslag till fattigvårdslagstiftning eller motståndningarna i den orientaliska politiken. Och slutligen förutsätter man, vilket klarast kommer fram hos utilitaristerna, identitet mellan enskilt och allmänt intresse; endast härigenom blir tanken på en bestämd, för alla acceptabel och i grunden av alla önskad lösning möjlig.

Saken kan också uttryckas så att den berörda inställningen utgår från en stark värdegemenskap, och en värdegemenskap av viss beskaffenhet. Alla ha samma närliggande och tämligen preciserade mål för handlandet och i den mån de icke från början äro ense, komma de att bli det efter en debatt, som klarlägger fakta och ställer argumenten mot varandra. Att proceduren kunde te sig så enkel, är förklarligt

med hänsyn till att den föreställda värdegemenskapen var liberalismens, den till ett minimum begränsade statsstyrelsens. Då den enskildes hållning till staten tänktes vara väsentligen negativ, gå ut på förvärvande eller bevarande av privat självbestämmanderätt, kunde bedömandet av de politiska problemen icke antas möta alltför stora svårigheter.

I stor utsträckning ha dessa linjer i försvaret för debattfriheten blivit bestående. Tron på framsteget har inneslutit föreställningen, att i huvudsak och på lång sikt de värdefulla tankarna, de starkaste argumenten skola hemföra segern. Då en av Förenta staternas främsta jurister under senare tid, Oliver Wendell Holmes, i ett berömt utslag av högsta domstolen diskuterade dessa frågor, uttryckte han sig på ungefär samma sätt som de utilitaristiska ideologerna — med en tillsats av modern skepsis och pragmatism. För den, som vore fri från varje tvivel på sin åsikts riktighet, kunde visserligen, yttrade han, förföljelse av oliktankande synas naturligt. Men om man besinnade, hur många ivrigt omfattade åskådningar som under tidernas gång undergrävts och upplösts, blev slutsatsen en annan. Det stode då klart, »att det yttersta goda, som man önskar, bäst nås genom frihandel i fråga om idéer — att den bästa proberstenen på sanningen är tankarnas förmåga att vinna anhängare i tävlingen på en fri marknad . . .»

Då den fria debatten i nutida inlägg framställs som det centrala i demokratien, är det emellertid i regel mera nyanserade och djupgående överväganden som dominera. Ernest Barker, vars »Reflections on government» (1942) är ett av huvudverken i mo-

dern politik, ser i demokratien främst »government by discussion». »I allmänhet antaga vi, enligt de politiska programmens vanliga språkbruk, att vad demokrati innebär är, att folkets vilja måste råda. Jag tror inte att det förhåller sig så, och ändå kallar jag mig demokrat . . . Min grundåskådning är tro på styrelse genom debatt, fri, fördragsam, resonlig debatt . . . Styrelse genom diskussion, meningsbrytningar, dialektik, är för mig sann demokrati . . .» I själva verket innefattar Barker även majoritetsprincipen i demokratien, men han anser dess tillämpning betingad, och i praktiken i hög grad modifierad, genom principen om fri debatt. I en folkstyrd stat fortlöper debatten i fyra huvudsakliga stadier: inom partierna, valmanskåren, representationen och regeringen. Varje stadium medför ett klarläggande och en precisering, men även en utjämning. »Genom debatten lär en sida av den andra . . . Diskussionen liknar inte blott krig; den liknar också kärlek. Den är inte bara en kamp mellan idéer; den är också ett äktenskap mellan intelligenser. Om en majoritet inlåter sig i debatt med en minoritet, och om denna debatt föres i en anda av förståelse, kommer resultatet att bli att majoritetens idéer vidgas till att innefatta vissa av minoritetens idéer, som under debattens gång ha visat sig hållbara. Då detta händer, är majoritetens vilja inte blott majoritetens abstrakta och isolerade vilja . . . En viss sammansmältning har ägt rum, en viss anpassning har uppnåtts . . . Majoritetsviljan har, då debatten är avslutad och det definitiva beslutet fattats, fått en ny beskaffenhet. Den har visserligen ej blivit allas sammanstämmande och aktiva vilja. Men den har i sådan utsträckning anpassat sig efter

andra viljor, och tillägnat sig så mycket av den sanning dessa innehålla, att den blivit en vilja som tolereras av alla och icke stöter någon . . . Det är i denna mening som debatten frambringar, väl icke enighet, men något, som i så hög grad närmar sig enighet att vi kunna tala om allmänt samtycke. Det är på detta sätt som majoritetens vilja kan bli någonting som närmar sig allas vilja.»

Barker betonar de förutsättningar, under vilka debatten kan få denna ideala betydelse. Man måste »agree to differ», vara överens om att ha olika meningar. Detta innebär icke blott en viss värdegemenskap och en härmed förenad tolerans, utan även enighet rörande den fråga, som skall debatteras; om meningsskiljaktigheter av olika beskaffenhet på en gång ställas i förgrunden, är det svårt eller omöjligt att få till stånd en klagörande diskussion. På denna punkt visar sig Barkers beroende av den form demokratin fått i England. Han framhåller visserligen, att även tre eller fyra riktningar med fördel kunna diskutera blott de tala om samma sak, men uppenbart är att koncentrationen på en fråga underlättas, om endast två riktningar, två partier, äro verksamma, och att en sådan koncentration knappast blir tänkbar i länder med ett stort antal partier, allra helst om dessa — vilket blir sannolikare, ju flera partier som finnas — äro uppbyggda på helt olika grundvalar (om t. ex. ett parti representerar en nationell majoritet, ett annat en religiös riktning, ett tredje en klart avgränsad socialgrupp, ett fjärde ett kortfristigt, till väljare inom skilda grupper vädjan- de arbetsprogram). Vidare framhåller Barker — och detta ligger ju än tydligare inneslutet i det cite-

rade resonemanget — att debatten måste resultera i en kompromiss: majoriteten måste, kort sagt, ha föranletts till sådana eftergifter gentemot minoriteten, att denna kan godtaga, eller åtminstone tolerera, det i sista hand av majoriteten fattade beslutet.

I en debatt, där Barker framlade sin tankegång, antydde en talare, att den snarare lämpade sig för »Atens guldålder», är för en modern stat. Tydligt är, att Barkers motivering för demokratien, eller kanske riktigare hans framställning av dess förutsättningar, icke äger generell tillämpning. Den gäller för vissa demokratier, i relativt hög grad för det engelska statsskick, som Barker ständigt har för ögonen. Men andra, till och med i hög grad framgångsrika folkstyrelser, kunna icke sägas fungera efter detta mönster. Jag skall i ett följande kapitel återkomma till dessa frågor.

I detta sammanhang intresserar främst Barkers utomordentliga uppskattning av debatten såsom demokratiens arbetsform. Han utgår visserligen från att debatten kan fylla sin uppgift blott om de debatterande från början äro eniga i vissa hänseenden. Men själva debatten betraktas — på ett helt annat sätt än exempelvis hos utilitaristerna — som ett medel till enighet. Och detta icke blott, eller ens i första rummet, så att debatten genom att klarlägga och utmönstra skall förhjälpa den riktiga ståndpunkten till seger. Debatten är främst ett slags utjämningsförfarande, som i skilda etapper förbereder den slutliga kompromissen. Här är Barker kanske något oklar; han uttrycker sig ibland som om medelvägen ur rationell synpunkt vore den riktiga och på denna grund framginge ur debatten, i andra fall som om

den vore riktig just såsom medelvåg, d. v. s. därför att den kan accepteras av alla. Men ofrånkomligt är att den sist berörda tankegången — om debatten såsom en fortskridande form av uppgörelse — är för honom väsentlig. I vissa uttalanden synes han gå än längre. Debatten blir i och för sig ett medel, icke blott till enighet i en viss fråga, utan till samhörighetskänsla över huvud; den blir »förmedlare av en kollektiv livserfarenhet och en kollektiv omdömesförmåga».

*

Redan i det föregående har en uppfattning skymtat, som ibland framföres som en villkorlig motive-ring för demokratin: denna förutsätter, säger man, en skeptisk och relativistisk inställning, vilken, underförstås eller antydes det, blir dominerande på ett högre kulturstadium. Ernest Barker är inne härpå; då han i framställningen av debattens betydelse talar om att partierna, därest en fruktbar kompromiss skall bli möjlig, icke få anse sig besitta »sanningen, hela sanningen, och intet annat än sanningen». Bertrand Russell skärper samma tankegång, då han i ett av sina politiska arbeten förklarar, att en framgångsrik demokrati kräver en attityd i det praktiska livet, som motsvarar den vetenskapliga attityden i det intellektuella livet, något mitt emellan skepticism och dogmatism. »Sanningen, förutsättes det, är varken helt uppnåelig eller helt ouppnåelig; den är uppnåelig till en viss grad, och detta endast med svårighet.» Hans Kelsen ser i denna inställning, detta sinnelag, grundvalen för sin demokratiska trosbekännelse. Den som tror på absoluta sanningar och absoluta

värden, förankrade i en religiös mystisk världsåskådning, har icke skäl att tolerera, än mindre böja sig, för andras åsikter, vare sig hans egen är i majoritet eller icke. Den åter, som är relativist och alltså, trots all personlig övertygelse, icke kan tillerkänna sin ståndpunkt absolut giltighet, tenderar till en demokratisk åskådning. »Ty den som stöder sig blott på jordisk sanning, den som låter endast mänsklig insikt ställa de samhällliga målen, kan knappast rättfärdiga det för deras förverkligande oundvikliga tvånget annat än genom anslutning åtminstone från flertalet av dem, som denna tvångsordning skall tjäna till nytta. Och denna tvångsordning måste vara så beskaffad, att minoriteten, eftersom den icke har absolut orätt, icke blir absolut rättslös, utan när som helst själv kan bli majoritet.»

Denna uppfattning bör granskas, dels emedan den antytts eller uttalats av så framstående demokratiska teoretiker, dels på grund av att den icke sällan, om också i mindre preciserad form, framträder i den offentliga politiska debatten. Den synes innebära en omåttligt överdriven tillämpning av en närliggande och riktig tanke, nämligen att med en viss grad av styrka, eller om man så vill fanatism i övertygelsen om vad staten bör göra, följer en benägenhet att betrakta de medel och de former, som anlitas för målets vinnande, såsom mindre väsentliga. En person, som helt behärskas av lidelsen att föra katolicismen till seger i ett land, kan icke betrakta skillnaden mellan privilegiestat, demokrati och diktatur som central, annat än i den mån en viss statsform framstår som tjänlig för hans syften. Men från denna självklarhet till ett resonemang av Kelsens typ är långt.

Vad Kelsen menar med tro på »absoluta», respektive »relativa» sanningar är icke klart. Närmast synes han härmed vilja skilja mellan en tro, som är grundad på en religiös eller eljest metafysisk åskådning och en tro, som icke är det; samtidigt gör han — genom en glidning i ordens betydelse — gällande att en tro av det förra slaget skulle vara mera absolut i meningen av »bestämd» eller »ivrigt omfattad» än en tro av det senare. Men något som helst skäl för en korrelation av denna beskaffenhet anföres icke och torde icke rimligen kunna anföras. En än så entusiastisk religiös tro kan vara förenlig med en »relativistisk», tolerant, t. o. m. likgiltig inställning till samhällseliga frågor. Och en tro utan religiös grundval kan egga till den mest aktiva, ohämmade och intoleranta politiska verksamhet; Lenin, Hitler och Mussolini äro moderna exempel härfpå. Men även om Kelsen blott skulle mena, att demokratiens möjlighet till framgång ökas i och med svagheten i medborgarnas politiska övertygelser, är hans ståndpunkt ohållbar. En stark övertygelse kan ju omfatta just tro på demokratiens värde; en svag övertygelse kan å andra sidan vara kritisk mot demokratien eller innebära en sådan brist på intresse för statsformen, som predisponerar till kapitulation inför folkstyrelsens fiender.

En närstående, än mera anspråkslös och resignerad motivering för demokratien — mindre betydelsefull nu än för några årtionden sedan — ser i denna främst ett medel att upprätthålla den sociala freden. Det är bättre att räkna huvudena än att slå in dem, enligt ett gammalt slagord. Denna tanke var naturlig under årtiondena före det förra världskriget, då

i många länder statsmakten hotades och revolutionära rörelser organiserades av riktningar, vilka som primärt mål satte folkstyrelsens införande. Den var verksam icke minst inom de grupper, som med tvivel eller kritik betraktade de demokratiska strömningarna, men trodde, att deras seger i varje fall skulle trygga statsordningens bestånd. Om folkmajoriteten bleve bestämmande skulle, trodde man, omvälvningar och över huvud våldsamma politiska kampmedel vara uteslutna. »Majoritetens vilja bildar den legala myt, som värnar oss mot anarkien», skriver Ferrero. »Våldet kommer att förtjäna, vad den ändå vidskepelse, som återstår för oss, förlorar.» Denna tro på att motsättningarna försvagas i och med att skillnaden mellan politiskt privilegierade och politiskt utestängda upphäves, är strängt taget en variant av föreställningen om demokratiens förmåga att skapa och upprätthålla värdegemenskap. Dess ohållbarhet har under de senaste årtiondena klarlagts av erfarenheten. Det har visat sig, att folkets majoritet kunnat rösta mot folkstyrelse; man har både räknat huvudena och slagit in dem. Demokratien har visat sig icke med nödvändighet medföra, men väl i högre grad än andra statsformer förutsetta värdegemenskap.

Med sist berörda linjer sammanhänger, slutligen, en mera allmän och oklar, men icke desto mindre verksam tankegång. Det allmänna deltagandet i styrelsen tänkes så att säga rent funktionellt stärka enheten, sammansvetsa folket och skapa solidaritet gentemot staten. Uppfattningen framträder i ett nyss citerat yttrande av Barker, där han talar om val och debatter såsom »förmedlare av en kollektiv livs-

erfarenhet». Särskilt på konservativt håll har man understrukt, att de lägre, för missnöje och bristande fosterländskhet benägna samhällsgrupperna på detta sätt skola känslomässigt införlivas med det samhälle, till vilket de höra. En tysk statsvetenskapsman, Rudolf Smend, har ur samma synpunkt betecknat demokratin som en form av integration, en genom en viss procedur åstadkommen vitalisering av samhörighetskänslan. Man anknyter därmed till synpunkter, som återfinnas hos Rousseau: kombinationen av folkstyrelse och patriotism, inriktning på allmänviljans eller den allmänna välfärdens förverkligande.

*

Demokratien har sålunda motiverats på skilda sätt och utifrån olika synpunkter. Än har majoritetsprincipen, än den medborgerliga friheten ställts i förgrunden. Man har i folkstyrelsen sett en konsekvens av människornas naturliga, före samhällets uppkomst existerande frihet och jämlikhet; en garanti för att allas välförstådda intressen bli tillgodosedda och därmed den allmänna välfärden tryggad; ett medel att genom debatt komma fram till rationella och för alla eller det stora flertalet acceptabla resultat; en metod att höja medborgarnas bildning och allmänintresse, att föra dem närmare varandra och att skapa permanent kontakt mellan den enskilde och statsstyrelsen; ett uttryck för den toleranta och skeptiska inställning, som säges känneteckna en hög kultur; en utväg — den enda — att säkra samhällsfreden. Det behöver knappast understrykas, att dessa tankelinjer ofta framträtt sida vid sida, och

att övergången från ett sätt att resonera till ett annat stundom är omärklig. Överflödigt är också att ytterligare betona, att »bevisen» för demokratiens värde, i den dogmatiska form, vari de i regel framställt, icke äro hållbara.

Lika uppenbart är att i de berörda åskådningarna ligger en kärna av sanning. Man måste, såsom Leslie Stephen uttryckt det, beakta, att bakom »de oreserverade och bestämda uttalanden, som ge sälta åt en teori», kunna ligga »dolda modifikationer, som, om de klart framhållas, komma den att stå banaliteten nära». Det är lätt att med denna metod omtolka och till sin innebörd reducera de refererade satserna. Då naturrättens anhängare deklarerade människornas naturliga jämlikhet, ville de i första rummet hävda, att ingen rationell grundsats kunde åberopas till stöd för monarkernas och adelns politiska privilegier. Benthams intresseteori var så till vida riktig, som en grupp får större möjligheter att göra sina önskningar gällande, då den förvärvar politiskt inflytande, och dess önskningar kunna i varje fall i stort sett anses motsvara dess föreställda kortfristiga intressen. En saklig debatt kan klarlägga och till och med leda till åsiktsförändringar, även om det är naivt att tro på dess förmåga att med säkerhet medföra ett »riktigt» ställningstagande. Politisk verksamhet måste frambringa åtminstone något mått av politisk bildning, ehuru i vissa fall denna form för uppfostran kan vara alltför dyrbar för det allmänna. Den relativism, i vilken Kelsen ser demokratiens väsen, kan bidra till en friktionsfri sammanlevnad, men den kan också undergräva motståndskraften i förhållande till folkväldets angripa-

re. Genom demokratisering har man ofta räddat samhällsfreden, men sociala konflikter, kollektivt våld och revolutioner ha förekommit även i demokratier. Vad åskådningarna, sålunda omskrivna och förtunnade, vinna i rimlighet, förlora de i bindande förmåga. Kvar stå en rad argument av betingad, relativ betydelse, ingen bevisning. Och längre kan man naturligtvis inte komma.

När det gäller striderna kring demokratiens införande i skilda länder, måste man, i högre grad än i fråga om många andra förändringar, skilja mellan de argument, som anförts i debatter och agitation, och de förutsättningar, intressen och motiv, som i realiteten varit utslagsgivande. Mellan de åberopade skälen å ena sidan, de djupare orsakerna och bevekelsegrunderna å den andra, föreligga ofta betydande skiljaktigheter och till och med motsättningar. Man talar om personlighetsprincipen eller demokratiens uppfostrande värde, men bestämmes kanske i grunden huvudsakligen av önskan att genom en utvidgning av rösträtten öka ett visst partis möjligheter att nå makten. Den antydda skillnaden är visserligen till själva sin natur oklar, och att närmare fixera den är redan på grund härav omöjligt, men några reflexioner kring frågan kunna likväl tjäna till dess belysning.

De allmänna förutsättningarna för demokratiens successiva framträngande ligga uppenbarligen i skilda, för så gott som alla stater under 1800- och 1900-talen gemensamma förändringar. Den småningom stigande folkbildningen har gjort en debatt inom vida kretsar möjlig och bildat grundvalen för en opinionsbildning i mera egentlig mening. De förbätt-

rade kommunikationerna ha verkat i samma riktning och därjämte underlättat det representativa systemets funktionering. Den fortskridande sociala nivelleringen och det härmed följande ökade individuella oberoendet ha givit betingelser för en självständig åsiktsbildning och uppkomsten av partier, som icke blott varit följn till hövdingar och stormän. Industrialiseringen och inflyttningen till städerna ha skapat folkgrupper, som å ena sidan haft möjligheter till en fast sammanhållning, å den andra ägt trängande intressen att samlas kring. Rörligheten, förändringen, det obundna tänkandet ha rubbat den traditionella politiska och sociala hierarkien och undergrävt de föreställningar, som givit den auktoritet.

För de personer och grupper, som aktivt verkat för demokrati, har denna kunnat framstå väsentligen som ett mål eller ett medel. Utan tvivel ha i flertalet strider kring styrelsens demokratisering vissa av reformens talesmän varit demokrater i ordets mest egentliga mening, i folkstyrelsen sett ett värde i och för sig, oberoende av de resultat dess upprättande kunde medföra. Men viktigare är att understryka, att demokratien också eller huvudsakligen betraktats som ett medel, som en form, eller den enda formen, under vilken önskade ekonomiska och sociala reformer skulle kunna genomföras. De radikala grupper, som drevo whigs till 1832 års engelska parlamentsreform, sågo bortom ändringarna i rösträtt och valkretsindelning en lättnad i skattebördan, minskade tullar, avskaffade sinekurer, reviderad rättsordning, stundom också långtgående socialpolitiska åtgärder. Då republikanerna i Förenta staterna efter

inbördeskriget gävo sydstaternas negrer rösträtt, var det säkerligen för de flesta viktigare att trygga det egna partiets välde än att fullända den amerikanska demokratin. De svenska socialdemokraterna, som togo en så verksam del i demokratiseringsarbetet 1906—1921, voro ännu vid denna tid benägna att i den allmänna rösträtten främst se ett medel att genomföra socialismen; tidigare hade många av dem i rösträttskampanjen sett huvudsakligen en lämplig form för propaganda. Liknande erinringar kunna göras för land efter land, reform efter reform. I särskilda fall kan en demokrati sålunda komma till stånd utan att det finnes mer än ett fåtal principiellt övertygade demokrater. I vissa länder, såsom i Italien före och i Tyskland efter det förra världskriget, har man icke varit alltför långt från en dylik situation. Men i allmänhet har, det är självklart, en viss jämvikt förelegat mellan vad man kan kalla principiell och opportunistisk demokratisering; man har i demokratin sett på en gång medel och mål och därför kunnat försvara den, även om den som medel icke infriat alla förhoppningar.

I de flesta länder har demokratin genomförts steg för steg, processen har tagit årtionden eller, såsom i England, århundraden i anspråk. Själva problemet om det demokratiska styrelsesättets svårigheter och förtjänster har därför i många länder aldrig ställts i förgrunden; debatten har väsentligen gällt den partiella reform, om vilken det för tillfället varit fråga, och man har småningom, mer eller mindre omedvetet, glidit in i demokratin. Ofta har en viss eftergift för anspråken på utvidgad folkstyrelse uppfattats som den oåterkalleligen sista, en röst-

rättsreform, vilken några årtionden senare följts av en ny reform, har vid tillkomsten förklarats vara definitiv. Ofta har också demokratiseringstendensen i det enskilda fallet undanskymts därav, att den vidtagna förändringen betraktats endast som en komplettering av det redan bestående eller rent av som en följdriktig tillämpning av traditionella grundsatser. Utvecklingen i England är i dessa hänseenden särskilt markerad. 1832 års reform var, enligt dess ledande tillskyndares mening, slutgiltig; whigledaren lord Russell blev senare begabbad för sitt högtidliga löfte att en förändring av 1832 års system aldrig kunde komma i fråga. Liknande var stämningen vid 1867 och 1885 års reformer, även om föreställningen om beslutens eviga giltighet då var mindre utpräglad. Då 1832 års reform kom till, betecknades den som ett återställande av äldre principer; det gällde att giva en ny medelklass och nya samhällen de rättigheter, som enligt dessa principer tillkommo dem. År 1867 var det ytterligare en ny, såsom medelklass karakteriserad samhällsgrupp, vilken på grund av sin förvärvade stabila ställning ansågs äga en på traditionen grundad rätt till representation: den välställda arbetarebefolkningen i städerna. Paralleller skulle i dessa hänseenden kunna dragas med demokratiseringsprocessen i en rad andra länder, bland annat de skandinaviska staterna. I Frankrike, där demokratien tre gånger uppstått ur en revolution, har läget varit ett helt annat; i intet annat land har heller debatten för och emot demokratien haft sådan klarhet och skärpa.

Med det nyss sagda sammanhänger nära en annan omständighet. Reformerna hänemot demokrati

ha i regel kommit till stånd med stöd av folkgrupper och partier, som stått kritiska eller tveksamma till folkstyrelsen eller till och med till vederbörande partiella förändring. De från rösträtten uteslutna ha av de privilegierade släppts fram till makten, efter motstånd, under oro och misstro. Stundom har det skett inför hotet av en revolution eller i varje fall oroligheter och utomparlamentariska aktioner. I andra fall har man på ett så tidigt stadium, att nödtvång icke kan sägas ha förelegat, gått de folkliga kraven till mötes. Betecknande för dessa grupper inställning och argumentation är, att den beslutade reformen framställts som ett försök att inlemma de missnöjda i den bestående ordningen, att hindra en stor omvälvning genom en liten eftergift. Man har velat »reformera för att bevara», vika undan för att kunna påverka och behärska. Då Louis de Geer försvarade sitt representationsförslag i adelsståndet år 1863, betonade han sin känsla för »demokratiens vådor». »Men dessa vådor förebyggas icke genom att uppställa samhällets högre klasser såsom fientliga makter emot de lägre, varigenom dessa senare endast starkare manas att vädja till styrkans rätt; utan därigenom att man uppkallar och liksom tvingar alla högre och ädlare krafter att intränga i massan för att upplysa och förädla henne, och således utbreda den folkets politiska uppfostran, som är konungamaktens och frihetens säkraste värn.» Då Gladstone tre år senare motiverade sitt rösträttsförslag (senare i modifierad form genomfört av Disraeli) i det engelska underhuset, sökte han lugna sina oroliga partikamrater och motståndare med liknande synpunkter. Man finge ej betrakta rösträtts-

utvidgningen som »en trojansk häst, vilken närmar sig den heliga staden fylld av väpnade män, lystna efter förstörelse, plundring och mordbrand... Giv dessa människor nya intressen i statsskicket — nya intressen, vilka, enligt naturens och försynens välgörande ordning, skola föda ny tillgivenhet; ty folkets känsla för de lagar och institutioner, under vilka det lever, är i alla fall värdefullare än guld och silver, än flottor och arméer, den är på en gång landets styrka, ära och trygghet.»

En genomgång av ett antal debatter kring demokratiska reformer ger, slutligen, ett starkt intryck av att den flitigast använda och mest verkningsfulla motiveringen för de krävda reformerna icke bestått i försök att bevisa folkstyrelsens rationalitet eller lyckobringande verkningar utan i kritik av bestående författningspolitiska särkillnader. Demokratiens anhängare ha kunnat uppvisa, att de bestämmelser eller den praxis, genom vilken vissa personer eller grupper fingo en speciell maktställning, voro irrationella och ohållbara. Sedan föreställningen om kungadömet av Guds nåde förlorat all betydelse, var det svårt att med framgång hävda, att en person, korad av arvets slump, ägde en särskild förmåga att styra staten och därför borde tillerkännas all makt eller en stor del av makten; enklast kunde monarkisterna vederläggas genom en hänvisning till de notoriskt odugliga kungarna, en Georg IV i England, en Ludvig XVI i Frankrike. På motsvarande sätt har man resonerat i fråga om olika privilegierade samhällsgrupper. Varför skulle, framhöll man under debatten om den svenska representationsreformen, en adelsman på grund av att — i bästa fall — någon

av hans förfäder gjort en fosterländsk insats, ha större politiska möjligheter än en borgare eller bonde med samma eller högre förmögenhet och bildningsgrad? Varför skulle, sade man fyrtio år senare, en hantverkare eller arbetare vara utestängd från rösträtt, om han ej kom upp till 800 kronors inkomst, men bli politiskt myndig, om han nådde detta streck; hur kunde det försvaras, att en person med 15 000 kronors inkomst tillmättes mångfaldigt flera röster vid de kommunala valen än en person med 1 500 kronors inkomst? Varför skulle en kvinna sakna rösträtt, då hon utförde samma arbete som en man med rösträtt? Och varför skulle den i hemmet verksamma kvinnan — för övrigt ständigt prisad av de konservativa — ställas i lägre klass än den i fabriken eller på kontoret arbetande? På detta sätt ha alla utestängningar, begränsningar och graderingar kunnat stämplas som godtyckliga medel att bevara makten hos de redan maktägande eller som inkonsekvenser i tillämpningen av en viss grundsats. Den demokratiska linjen har i debatten mindre framstått som en ideologi än som en kritik av ideologier och traditioner. Så till vida har detta inneburit en svaghet, som demokratin kunnat införas utan att dess problem begrundats och diskuterats.

DEMOKRATIEN OCH FOLKVILJAN

I det föregående har jag givit endast en preliminär och schematisk bestämning av demokrati och i olika sammanhang snuddat vid dess problematik. Jag skall nu söka giva en mera ingående analys. Att härvid komma fram till en definition på några rader eller några sidor synes mig icke möjligt och är i varje fall ofruktbart. Vad demokrati innebär kan klargöras blott genom en belysning av de svårigheter, oklarheter, tendenser till spänning och motsägelse, som ligga dolda i det allmänna språkbrukets användning av begreppet.

Napoleon I förklarade år 1814 gentemot kejsardömets representativa församlingar, att han, icke de, företrädde den franska nationen; genom upprepade, med vidsträckt valrätt företagna omröstningar hade folket bekräftat hans maktställning, givit honom fullmakt att styra. Men han ansåg sig även i en annan, mera realistisk mening vara folkviljans representant. »Min politik går ut på», yttrade han vid ett tillfälle, »att styra människorna såsom de flesta vilja styras. Det är, tror jag, det rätta sättet att erkänna folkets suveränitet.» I en rad uttalanden av senare tidens diktatorer framföras samma tankegångar; å ena si-

dan ha de genom val eller omröstning fått fullmakt att härska, å andra sidan härska de i realiteten i överensstämmelse med folkets önsknings. Det är till stor del under hänvisning härtill, som, efter vad jag senare närmare skall utveckla, diktaturregimerna betecknats som demokratier, till och med som de enda genomförda demokratierna.

Som ett modernt exempel på i huvudsak samma tankegång skall jag emellertid här välja ett samtal, som enligt gjorda uppteckningar på våren 1919 fördes mellan general Ludendorff, redan då känd som en av ledarna för den nationalistiska reaktionen mot Weimarrepubliken, och Max Weber, den store tyske sociologen, ofta skildrad som en av den sanna demokratiens förkämpar i Tyskland. Ludendorff yttrade, att nu hade man ju fått den demokrati, som Weber och hans meningsfränder önskade. Weber: »Tror Ni att jag anser det svineri, som vi nu ha, vara demokrati...» Ludendorff: »Vad menar Ni då med demokrati?» Weber: »I demokrati väljer folket sin ledare, som det har förtroende för. Sedan säger den valde: Håll nu mun och gör som jag säger. Folk och partier få inte längre lägga sig i vad han gör.» Ludendorff: »En sådan demokrati skulle jag också kunna vara med om.» Weber: »Sedan får folket döma — har ledaren handlat orätt, så skickas han till galgen!» På denna grundval kommo Ludendorff och Weber, som i den offentliga debatten under åren efter kejsardömets fall syntes representera alltigenom motsatta ståndpunkter, åtminstone ett ögonblick till samförstånd rörande demokratiens rätta väsen.

Varför kan icke en statsform av den här skisserade typen, i vilken den eller de styrande — för be-

stämd eller obestämd tid — utsetts eller åtminstone i sin ställning bekräftats genom folkomröstning och där styrelsen strävar efter och kanske också lyckas att bevara anslutning till folkmajoritetens vilja, be-tecknas som en demokrati? Man kan möjligen svara, att i de åsyftade fallen debattfriheten förutsättes vara upphävd. Men fall kunna tänkas och ha inträffat, om också icke alldeles renodlade, då en på folkmajoriteten stödd maktkoncentration av angiven typ icke kombinerats med ett systematiskt undanröjande av den fria debattens förutsättningar. Kärnpunkten i frågan belyses bättre genom en hänvisning till Lincolns ord om »styrelse av folket, för folket och genom folket». Det kravet kan visserligen icke upprätthållas, att folket direkt skall styra; folkomröstningar kunna i en modern stat på sin höjd bilda ett komplement till det representativa systemet. Men folket måste styra i den meningen, att det utser en för politiken riktningsgivande representation, som är tillräckligt stor för att kunna ge uttryck åt skiftande opinioner, och som nyväljes med så korta mellanrum, att dess sammansättning kan antas någorlunda avspegla opinionsbildningen bland väljarna. Samma synpunkter ligga bakom det proportionella valsättet, även om detta icke kan betraktas som en nödvändig beståndsdel av demokratien. Redan av dessa grundsatser framgår, att demokratien fordrar en oavlåtlig politisk aktivitet inom folket: debatt, organisationsbildning, valförberedelser, strider inom och mellan partierna. Men en sådan aktivitet kan, även om den legalt erkännes, icke gärna få någon styrka, därest frågan om innehavet av makten redan för en längre tid är avgjord. Folkstyrelse är icke

med nödvändighet den styrelse folket önskar. Folket kan abdikera likaväl som en monark. Och detta är vad som sker då makten överlämnas åt en härskare, även om denne styr i folkets namn och i avsikt att realisera majoritetens önsknigar.

Att den caesariska demokrati, som Napoleon och många av samtidens diktatorer förkunnat, innebär ett förknippande av oförenliga tankeelement, kan även belysas på annat sätt. Visserligen är en kombination av caesarism och fri debatt, såsom nyss anmärktes, icke otänkbar. Men på något längre sikt är den utan tvivel omöjlig. För att härskaren skall säkra sitt välde måste han, om en opposition når en viss styrka, inskrida mot den, och han kan då, såsom Napoleon, uppträda som folkets representant, med anspråk på att endast vilja undertrycka dess fiender. Den ofta såsom en gammalgermansk idé framförda tanken, att folket skulle ha rätt att »taga och vräka» härskare — det är tydligen en dylik föreställning, som skymtat för Weber i det citerade samtalet — kan av samma skäl icke bli annat än ett slags erkännande på förhand av en framgångsrik revolutions rättmätighet. Om ledaren lyckas bevara sitt välde, har han, enligt detta resonemang, folket bakom sig; om han genom ett uppror avsättes, har han »ställt till ansvar» inför folket, undergått folkets »dom». I själva verket saknas under en sådan ordning varje form för ansvarsutkrävande i rimlig mening. Med den under 1600- och 1700-talen ingående och skarpsinnigt diskuterade frågan om »rätt till revolution» ha dylika synpunkter intet sammanhang.

Det är skäl att ett ögonblick stanna även vid frågan

om möjligheten att styra i enlighet med folkets vilja under en caesarisk regim. I den utsträckning folkopinionen bestämmes genom en av regimen anordnad propaganda, blir ju denna fråga meningslös. Napoleons citerade uttalande går emellertid uppenbarligen ut på bevarande av kontakt med en icke dirigerad opinion. Känt är också, att skilda diktatorer sökt upprätthålla en sådan kontakt; den napoleonska polisen insände regelbundet uppgifter om folkstämningen till regeringen, och en liknande funktion synes i det nationalsocialistiska Tyskland ha tillkommit blockledare och portvakter. Att vare sig på detta sätt eller genom att följa en någorlunda fri offentlig debatt fastställa opinionernas styrka möter stora svårigheter redan på grund därav att maktkoncentrationen i och för sig föder en vilja att tillfredsställa de maktägande, som gör uppriktiga uttalanden sällsynta. Men viktigare är att politiska åsikter i den mening, vari ordet begagnas i en demokrati, tendera att försvinna vid en mera varaktig och total maktkoncentration. Dels blir önskan att behaga och oron att stöta de maktägande ett motiv, som tränger undan den självständiga åsiktbildningen, dels saknar denna de nödvändiga eggelserna och kristallisationspunkterna, då de med demokratien förenade institutionerna och organisationerna icke existera. Med en viss rätt kan därför sägas att opinionerna förutsätta en demokrati, likaväl som demokratien förutsätter opinioner; det är här fråga om olika sidor av samma sak.

Demokratien säges stundom innebära folkstyrelse, stundom majoritetsstyrelse. Att det sistnämnda ordet, då det gäller att känneteckna formen för av-

görande i särskilda fall, är det enda adekvata, behöver icke ytterligare betonas. Är då ordet folkstyrelse meningslöst, endast en tilltalande omskrivning för majoritetsväldets realitet? Eller utgör det ett moment i karakteristiken av demokratien och därmed en begränsning av majoritetsprincipen? I viss utsträckning har denna fråga redan i det föregående besvarats. Majoriteten får icke använda sin ställning för att genomföra en maktkoncentration, som innebär att den demokratiska beslutsmetoden begagnas till sitt eget avskaffande. Den måste upprätthålla de medborgerliga friheter, som äro direkt förenade med politisk verksamhet, och alltså respektera även minoritetens aktivitet. I demokratien måste, såsom man ofta uttryckt saken, majoriteten i erkända och fast reglerade former kunna förvandlas till minoritet och minoriteten till majoritet. Frågan är, om man kan stanna vid dessa begränsningar av majoritetens handlingsfrihet.

I många demokratier har, såsom förut berörts, vissa principer givits en speciellt tryggad ställning. Författningen kan icke ändras annat än efter upprepade beslut eller med kvalificerad majoritet, och i författningen ha regler införts, som tillerkänts särskild vikt och därför ansetts böra vara svåra att ändra. En liknande funktion fylla andra institutioner, främst representationens uppdelning på två kamrar, av vilka den ena genom sin sammansättning avses skola trygga kontinuiteten, d. v. s. utgöra en konservativ garanti. Ofta äro anordningar av detta slag relikter av privilegiestatens ordning, men i andra fall ha de medvetet upprätthållits eller tillskapats såsom värn mot ett obegränsat majoritetsstyre inom demokratien.

I detta sammanhang intresserar emellertid främst den generella och principiella frågan om majoritetens ställning i en demokrati. I själva folkstyrelsens begrepp torde i regel inläggas tanken, att alla, d. v. s. alla åsiktsriktningar av någon betydelse — att närmare fixera vad härmed avses är omöjligt — skola ha icke blott legal möjlighet att öva inflytande på statsstyrelsen utan också faktiskt äga ett sådant inflytande. En röst, vare sig vid valen eller i representationen, kan stundom vara bortkastad, men den får inte alltid vara det. Demokratien förutsätter, med andra ord, icke blott tolerans, utan även hänsynstagande. En majoritet, som styr utan hänsyn till minoriteten, löper härigenom den närliggande risken, att dess beslut systematiskt undanröjas, om minoriteten når makten, och statslivet kommer att kännetecknas av våldsamma kastningar mellan skilda åsiktsriktningar. På lång sikt uppstår på detta sätt fara för själva det demokratiska systemet; den grundläggande enighet, som detta förutsätter, spränges, och de stridande riktningarna övergå till andra kampmetoder än agitationens och omröstningens; omkastningarna medföra en oreda och osäkerhet, som stämplar styrelsesättet som odugligt och ger kraft åt de rörelser, vilka arbeta för dess avskaffande.

I stigande grad ha dessa förutsättningar för demokratiens funktionering insetts och praktiskt beaktats av statsmän och teoretiker; vad som tidigare i bästa fall varit vana och tradition har efter hand blivit en medvetet följd handlingsregel. Demokratien har, då den förblivit framgångsrik, i väsentlig grad uppfattats och tillämpats som ett utjämningsförfarande. Härvid inställa sig olika möjligheter. Den

engelska parlamentarismen har, både före och efter den mera genomförda demokratiseringen, under långa tider kännetecknats av växlingen mellan skilda partier vid makten. Redan denna växling kan sägas innebära en utjämning på lång sikt. Men härtill kommer, att nödvändigheten att beakta minoritetens utsikt att bli majoritet påverkat det för tillfället härskande partiet; resultatet har sällan blivit en uppgörelse, men i regel en återhållsamhet, som reellt inneburit en eftergift. Typiskt är att endast i ett fåtal fall ett till makten kommet parti helt upphävt eller väsentligen reviderat en av motpartiet under den dåvarande majoritetens opposition genomdriven lagstiftning. I andra länder har, särskilt då under långa tider intet parti haft majoritetsställning, besluten utformats efter överenskommelse mellan flera riktningar, majoritetens karaktär har skiftat från fall till fall, och alla, eller i varje fall alla större partier ha sålunda kunnat utöva ett kontinuerligt och direkt inflytande. I någon mån är den nu antydda skillnaden korrelerad med majoritets-, respektive proportionsvals-systemet; vid det förra valsättet uppstå ofta starka majoriteter i representationen utan motsvarande flertal inom folket, vid det senare är utsikten större att riksdagen uppdelas på en rad minoritetspartier, varför den sist berörda formen av kompromiss blir den vanliga.

I fråga om den utjämning eller de uppgörelser, som här komma i fråga, äro vissa distinktioner nödvändiga. Ernest Barker skildrar värtaligt i ett förut citerat uttalande den ideala form, för vilken syntes torde vara den lämpligaste beteckningen. Efter debatter inom partier, valmanskår och representation

kommer man fram till en lösning, som för alla parter ter sig lyckligare än den, som de ursprungligen var för sig förfäktat; genom ett slags kollektiv verksamhet har man nått bästa tänkbara resultat. Denna form är utan tvivel ytterst ovanlig, även om det icke sällan inträffar, att debatten genom att utmönstra och klarlägga påverkar de debatterandes ståndpunkter och alltså i viss mån fyller den av Barker hävdade funktionen. Vanligare är kompromissen: parterna ena sig beslutsfäst om en viss lösning, trots att de fortfarande anse sina egna ståndpunkter — eventuellt modifierade genom debatten — sakligt överlägsna. Vanliga förutsättningar härför äro, att de kontraherande föredraga ett positivt resultat framför frågans fall, att intet parti har möjlighet att driva igenom sin egen linje obeskuren, men att varje parti genom att medverka till beslutet kan få vissa synpunkter tillgodosedda, att man anser sig genom eftergifter kunna säkra vederbörande lagstiftnings auktoritet och stabilitet. Ett slags formlös kompromiss kan möjligen sägas föreligga, då, såsom i England är vanligt, ett parti ensamt utformar beslutet, men härvid tar viss hänsyn till motståndarna, trots att dessa icke härigenom förmås att uppge sin opposition. En tredje form av uppgörelse, som visserligen icke alldeles klart kan skiljas från kompromissen, har i Sverige efter tyskt mönster fått namnet kohandel (engelska log-rolling). I sin typiska form är den en särpräglad företeelse, utmärkande för ett partiväsen, i vilket partierna äro inriktade på skilda problem — såsom då några partier verka för en viss social organisation, medan andra företräda religiösa och nationella grupperns intressen. I stället för en

kompromiss i en speciell fråga träder här en uppgörelse i två eller flera icke sammanhängande frågor; ett höjt försvarsanslag kombineras exempelvis med utvidgande av den konfessionella religionsundervisningen och åtgärder till hävande av arbetslöshet. På grund av de förhandlandes skilda värderingar kan inträffa, att var och en anser sina eftergifter oväsentliga och sina vinster högst betydande. Medan syntesen kan jämföras med ett penningköp, vid vilket köparen och säljaren finna priset rättvist, och kompromissen vid en transaktion där man efter olika bud under en blandning av belåtenhet och irritation enas om ett mellanpris, erinrar kohandeln om ett byte mellan en europeisk sjöfarare och en afrikansk negerhövding, där båda — den som fått bomullstyger och den som fått elfenben — anse sig ha gjort en lysande affär.

Med det sagda har jag velat antyda hur en demokrati fungerar, då den är framgångsrik och tämligen allmänt godtagen. Men det är uppenbart, att här föreligger en ständig spänning, en problematik, som ofrånkomligt kännetecknar folkstyrelsen. Uppgörelse och utjämning är icke alltid möjlig; i många fall står majoritet mot minoritet utan att några eftergifter komma till stånd. Problemet om jämvikt mellan folkstyrelse och majoritetsstyrelse kvarstår och kan icke lösas genom någon abstrakt formel. Var går gränsen för majoritetens välde under bevarande av folkstyrelsen? Till denna fråga, som i grunden blott kan belysas — icke besvaras — genom en redogörelse för konkreta svårigheter och för diskussionen kring dessa, skall jag i nästa kapitel återkomma.

De politiska friheterna, likaväl som den allmänna rösträtten och majoritetsprincipen, höra till demokratiens kännetecken: debattfrihet, frihet att bilda politiska organisationer, församlingsfrihet, tryckfrihet. Klart är att även på dessa punkter gränsen är flytande och att det ej låter sig göra att i en formel klargöra vilken grad av politisk frihet demokratin förutsätter. I praktiken uppstå knappast några svårigheter, allra minst i nutidens statsliv; i nära nog alla stater är friheten antingen så gott som fullständig eller också helt undertryckt. De mellanformer som föreligga — speciellt under krigstid — äro för en principiell diskussion av folkstyrelsens problem av begränsat intresse. Frågan i vad mån den stadgade legala friheten i realiteten kan utnyttjas av olika riktningar skall senare upptagas.

Vad som här skall diskuteras är ett par betydelsefulla, om också vaga och sällan närmare redovisade moment i föreställningarna om åsiktsbildning och debattfrihet. Då det talas om att opinionerna skola vara fria, tänker man sig, att de icke blott utan hinder från statens sida skola kunna uttryckas och förkunnas, utan även att de äga och bära äga en viss grad av självständighet, vara uttryck för personlig reflexion eller till och med på något sätt framspringa ur individens innersta. Den enskilde skall så att säga av sig själv forma sin uppfattning. Denna ståndpunkt framträdde särskilt, under inflytande av då härskande psykologisk-filosofiska teorier, inom den äldre liberalismen. Debatten tänkes i överensstämmelse härmed främst avsedd att belysa, icke att övertyga. Den enskilde skall, efter att ha lyssnat till olika meningar, välja den som överensstämmer med

hans egen läggning eller hans eget intresse. De debatterande skola lämna ett visst utrymme för medborgarens självständiga begrundan. Även i moderna arbeten möta spår av denna inställning. Ernest Barker förklarar det olämpligt att i vissa frågor formulera en bestämd åsikt: »Om vi söka göra det, handla vi i strid med demokratiens anda: vi säga vad människorna böra tänka, i stället för att lämna dem frihet att tänka.» Hela detta sätt att resonera sammanhänger tydligen nära med den grundläggande tron på debattens rationalitet och dess förmåga att leda till förnuftiga resultat, även om en viss nyans skiljer betonandet av den individuella självständigheten och framhävandet av förnuftets makt.

Denna blandning av individualism och förnuftstro har två i detta sammanhang viktiga konsekvenser. För det första fäster man relativt ringa avseende vid de kollektiva — t. ex. nationella och sociala — bindningarnas betydelse. Liksom den äldre liberalismen verkade för upplösning av de grupper och associationer, som stodo mellan individen och staten, utgick den från att individen skulle vara den centrala och självständiga faktorn i debatt och politik. Partierna skulle, liksom de religiösa samfundet, sammansvetsas av idéer, d. v. s. de avgörande bindningarna skulle vara bestämda av individernas personliga ställningstagande, icke av genom miljön formade skiljelinjer. Denna tankegång har, även sedan de gammalliberala åsikterna trätt tillbaka, bevarat en viss livskraft och färgat demokratisk debatt i allmänhet (föraktet för intresse- och klasspartier, varje partis anspråk på att vara ett idéparti). För det andra tror man på en viss fasthet i den personliga åskådning-

en; människornas »grundläggande» idéer kunna icke genom propaganda, påtryckning och tvång förändras; i varje fall icke annat än på lång sikt. Till de ständigt återkommande uttrycken i äldre liberaldemokratisk fraseologi hörde, att idéerna äro eviga, icke kunna utrotas genom förtryck och förföljelse; även i nutiden möter, i mera högstämnda inlägg, dylika påståenden. Man anknyter här till en metafysisk platonisk tankegång, som sannolikt stimuleras genom de religiösa samfundens visade motståndskraft. Att i den mänskliga världen idéer ständigt utplånats genom tvång och våld, för att icke tala om upplysning och propaganda, beaktas icke.

Erfarenheten har klarlagt det felaktiga i dessa — i och för sig oklara och motsägelsefulla — föreställningar. Bindningar av miljöbestämd natur — sociala i första rummet — ha till stor del avgjort den politiska inställningen, även om exempelvis korrelationen mellan åsikter och social ställning varit långt ifrån fullständig. Men å andra sidan har det också klarlagts, att, om man verkligen går hänsynslöst fram — vilket de äldre demokraterna icke tänkte sig — en skickligt organiserad propaganda, särskilt i svåra och kritiska lägen, kan åstadkomma snabba och väldiga förskjutningar i åsikter och attityder; den kan hos stora delar av ett folk icke blott väsentligt förändra vanor och värderingar utan även ingiva påtagligt felaktiga föreställningar om faktiska förhållanden. Därest en sådan propaganda får statsmakten till sitt förfogande och sålunda dels kan ställa uppfostringsväsendet och andra offentliga institutioner i sin tjänst, dels har möjlighet att undertrycka motpropaganda, kan den intellektuellt och moraliskt

omforma människorna på ett sätt, som man under äldre debatter kring demokratien icke anat. Den enskilde är både mindre rationell och mindre självständig än de liberaldemokratiska teoretikerna tänkte sig.

De båda antydda erfarenheterna medföra i sin tur ett särpräglat dilemma. Sammanhanget mellan åsikten och den ekonomisk-sociala ställningen leder till tanken, att en väsentlig ombildning av samhällets struktur — t. ex. genom att förutsättningarna för en socialgrupps tillvaro undanröjas — innebär ett indirekt undertryckande av åsikter. Då idéerna förändras genom en förändring av det sociala läget, kan en samhällsgrupps försvar för sin ställning ideologiskt utbyggas genom att framställas även som ett försvar för den politiska friheten; man anser sig äga ett »vested interest», ett väl förvärvat intresse i sina åsikter likaväl som i sin ekonomiska standard och sin sociala prestige. Men samma förhållande kan också — kombinerat med insikten om propagandans betydelse — leda till tanken, att den ofullständighet i den berörda korrelationen, som överallt kan konstateras, beror på att propagandan ger vissa grupper — främst de ekonomiskt dominerande — en oförtjänt fördel. Härifrån är steget icke långt till antagandet, att debatter och opinioner äro förorenade, snedvridna, förfalskade, och att fördenskull den demokratiska regimen icke avspeglar folkets *verkliga* vilja. Därmed blir det naturligt att kräva att vad som uppfattas som folkets verkliga vilja blir rådande, även om detta sker med »formellt» icke demokratiska medel. Därest framhävandet av propagandans betydelse drives till sin spets, bli för

demokratien än mera ödesdigra slutsatser möjliga; varje riktning kan göra gällande, att folkviljan systematiskt förgiftats och därigenom fått ett annat innehåll än det »naturliga» eller »ursprungliga» och att man därför bör genom annan propaganda och genom undertryckande av skeva åsikter skapa en »sann», för folket »naturlig» vilja.

Från principiellt demokratisk utgångspunkt finnes ingen generell lösning av de problem, som här uppstå — lika litet som av problemet om förhållandet mellan folkstyrelse och majoritetsstyrelse. Möjligt blir endast att påpeka överdrifterna eller godtyckligheterna i de resonemang som utgå från berörda erfarenheter, att verka för en folkbildning, som begränsar propagandans möjligheter, och att söka stärka tendenserna till debatt av den art, som från demokratiens utgångspunkter är önskvärd.

*

De allmänna resonemang, som i det föregående förts om demokrati och folkvilja, skall jag nu komplettera med en kortfattad granskning av några i samband härmed stående, mera speciella problem. Särskilt gäller det att belysa de svårigheter, som möta tillämpningen av den allmänna grundsatsen om styrelse av och genom folket.

Först bör då — utifrån en annan synpunkt än tidigare — uppställas frågan vad som menas med en sådan styrelse. Särskilt i äldre debatt ha två principiellt klart skilda svar givits på denna fråga. Å ena sidan har hävdats, att folkets val av representanter borde utgå från en bedömning av kandidaternas allmänna kvalifikationer, icke deras politiska åsikter,

och att med valet skulle följa en obegränsad fullmakt att handla å de representerades vägnar. Enligt denna tankegång blir demokratien främst en metod att forma en politisk elit, åt vilken styrelsen för en begränsad tid överlämnas. Så snart väljarna nått en viss politisk medvetenhet, blir emellertid denna grundsats orimlig, valet gäller i huvudsak åsikter, icke personer. I våra dagar röstar så gott som varje väljare hellre på en notorisk nolla med tilltalande åsikter än på ett politiskt geni, vars åskådning han ogillar, och detta framstår som en ofrånkomlig konsekvens av väljarekårens politisering. (Med det sagda avses naturligtvis ej något ställningstagande till de stundom framförda förslagen om ändring av valsättet för att stärka det personliga momentets betydelse.) Å andra sidan har man gjort gällande, att de statliga besluten, eller i varje fall lagstiftningen, alltigenom skola vara ett uttryck för folkopinionen; representanterna böra därför vara bundna av valmännens föreskrifter (imperativt mandat) och helst skola möjligheter finnas för väljarna både att återkalla de valda och att genom folkomröstning kullkasta representationens beslut eller trots dess motstånd genomdriva sina önskningar (folkinitiativ). I sin extrema form är icke heller denna uppfattning praktikabel: väljarna ha icke de insikter och de i detalj gående åsikter, som här förutsättas, det är tekniskt omöjligt att organisera folket såsom en permanent verksam korporation, förhandlingar och uppgörelser, utan vilka demokratien blir omöjlig, kunna äga rum blott inom en mindre krets. De bestämmelser om folkomröstning, som införts främst i Schweiz och de amerikanska delstaterna,

äro visserligen delvis betingade av en sådan inställning till demokratin. Men i det hela har man överallt avvisat de båda nu berörda extrema ståndpunkterna. En mellanlinje, vars innebörd är svår att precisera, har segrat; kanske kan den uttryckas så, att demokratin — ur den här aktuella synpunkten — betraktas som en metod att i frågor av allmänt intresse i statsverksamhet omsätta åsikter, som kunna antas vara omfattade av, eller i varje fall acceptabla för folkmajoriteten.

Det bör jämväl understrykas att själva valprincipen i regel blott tillämpas i fråga om de organ, vilka ha att fastställa generella normer och ange de allmänna riktlinjerna för statens verksamhet. En skillnad, som visserligen är långt ifrån klar, göres mellan å ena sidan politik, inom vilken folkopinionen anses böra vara vägledande, å den andra förvaltning och rättskipning, där det gäller en prövning utifrån vissa erkända grundsatser, varvid det personliga omdömet och den sakliga kompetensen förutsättas vara avgörande. Huru denna åtskillnad i praktiken gestaltas, beror väsentligen på traditionella förhållanden inom vederbörande stat, och detta förklarar, att dess ofta irrationella karaktär föga beaktas. I tidigare demokratisk debatt krävde man stundom, att valprincipen skulle tillämpas även i fråga om ämbetsmän och domare, och denna uppfattning har särskilt i de amerikanska delstaterna till en viss grad vunnit framgång. Även inom andra stater har på mera indirekt väg en politisering av förvaltningen i begränsad omfattning ägt rum. Men en fullständig politisering av detta slag kräves i nutiden endast av de totalitära partier, vilka från sina utgångspunkter i en

efter regimens syften anpassad åskådning måste se den primära kvalifikationsgrunden till all offentlig verksamhet.

De politiska partier, genom vilka demokratin fungerar, ha med avseende på folkopinionerna främst två skilda uppgifter. Å ena sidan tjänstgöra de, liksom representationen själv, som förmedlare mellan olika grupper, olika åsikter, och samla dem till gemensamt uppträdande. I vissa länder har denna verksamhet alldeles särskild betydelse. Så är fallet i Förenta staterna, där partierna av ålder närmast te sig som väldiga valorganisationer, var för sig omslutande disparata åskådningar och intressen; detta system har förklarats och försvarats därmed, att i ett så stort och ur skilda synpunkter heterogent folk det i synnerlig grad är behövt att de skilda opinionerna och intressena på två stadier, i partierna och i parlamentet, konfronteras med varandra för att en erforderlig »klarering» och utjämning skall äga rum. Med denna ordning följer, att opinionsbildningen i jämförelsevis stor omfattning skötes av organisationer utanför partierna, och de s. k. påtryckningsgrupperna (pressure groups), vilka på speciella områden utan anslutning till visst parti verka för bestämda syften, äro karakteristiska för amerikansk politik. I viss mån liknande, ehuru icke så tydligt markerad, var situationen i England under något äldre tid, då tories och whigs, respektive konservativa och liberala, stred om makten. Och i alla länder fylla partierna i viss utsträckning uppgiften som förmedlare mellan stridande, eller i varje fall konkurrerande riktningar.

Å andra sidan företräda partierna de någorlunda enhetliga åskådningar eller program, som tillkom-

mit genom deras förmedling och delvis genom deras propaganda. Skiljelinjerna mellan partierna kunna härvid vara av skiftande beskaffenhet. Under äldre tid utgick man, såsom redan framhållits, från att partierna voro eller åtminstone borde vara idépartier. Vad som därmed åsyftades är långtifrån klart. I regel synes man enligt ett förut antytt resonemang ha tänkt sig, att partierna, liksom de religiösa sammanlutningarna, skulle ge uttryck åt skilda principiella attityder bland väljarna, varvid något avsevärt samband icke antogs föreligga mellan dessa attityder och verkliga eller inbillade intressen. Denna tankegång betingades sannolikt dels av att den politiska striden i den fördemokratiska staten ofta fördes mellan persongrupper inom en och samma socialklass, dels av den gammalliberala uppfattningen, enligt vilken staten icke skulle ingripa i medborgarnas handlande och därför icke heller skulle i högre grad kunna främja eller skada olika samhällsgruppers intressen (bevarandet av bestående äganderättsförhållanden o. dyl. framstod från denna utgångspunkt såsom en verksamhet i allas intresse). Därjämte föreställde man sig, att partierna skulle representera vissa ytterst allmänna, för utvecklingen nödvändiga idéer, främst konservatism och framstegsvilja: partierna skulle vara de drivande krafterna i en dialektisk process.

Den sist berörda föreställningen — med sina rötter i en teleologisk metafysik — har i samtiden knappast någon betydelse. Tanken om idéerna såsom skilda från och oberoende av intressena kan ej heller upprätthållas. Det är, för att klargöra detta, överflödigt att ingå på de gamla och i grunden orimliga

frågorna, huruvida idéer eller intressen äro de starkaste drivkrafterna eller om idéerna blott äro ett slags avspegling av intressena. Tillräckligt är att erinra om att partitillhörigheten i så stor utsträckning är beroende av miljön, att den tro på något slags psykologisk disposition bakom partibildningen, som ligger bakom begreppet idéparti, icke kan godtagas. Partierna måste, i stort sett, betecknas som intresse- eller riktigare miljöpartier helt enkelt därför, att enligt erfarenheten korrelationen mellan social ställning och politisk åskådning är långt större än mellan »personlighet» och åskådning. Därmed bestrides naturligtvis icke att andra faktorer än miljön, däribland också psykologiska, äro av betydelse; sambandet mellan situation och åskådning är långtifrån fullständigt. Icke heller förnekas, att vissa partier i högre grad än andra framhäva ett gemensamt intresse såsom partibildningens grundval. I stort sett torde kunna sägas, att partier, som i första rummet företråda de lägre socialgrupperna, äro mera benägna att understryka intressesynpunkter, medan andra partier starkare betona idéerna, ett förhållande, som lär sammanhänga därmed att — på grund av den allmänna respekten för jämlikhetens princip — det i och för sig anses mera legitimt att verka för en förbättring av de fattigares läge än för bevarandet av de förmögnares ställning. Proklamerandet av idéen som det väsentliga blir, med andra ord, ett avståndstagande från intresset, vilket icke, såsom ofta påståtts, behöver innebära en medveten tendens att dölja det egna intresset bakom idéer.

De motsättningar, som i de flesta moderna demokratier huvudsakligen bestämma partibildningen, gäl-

la ekonomisk-sociala frågor; den för partitillhörigheten viktigaste faktorn blir alltså den sociala miljön i mera inskränkt mening — yrkesverksamhet, inkomst, utbildning o. dyl. Men därav följer icke, att partiernas program bilda en skala, där skilda, på lösningen av samma problem inriktade ståndpunkter följa varandra. I viss utsträckning är detta utan tvivel förhållandet. I Sverige kan exempelvis med någon förenkling hävdas, att högern, folkpartiet och socialdemokratien företräda olika grader av vilja till statsingripande på det ekonomiska området. Men i denna serie kan icke bondeförbundet inpassas; med sin inriktning på förbättring av vissa bondegrupper villkor bryter detta parti det eljest någorlunda tillämpliga schemat. En liknande situation föreligger i de flesta länder; partierna äro icke helt koordinerade, de kunna icke betecknas som bärare av skilda synpunkter på ett och samma, av dem alla som centralt betraktade problem. Härtill kommer, att i en rad stater vissa partier sammanhållas av företrädesvis andra än ekonomisk-sociala ståndpunkter och springa fram ur ett annat slag av social miljö än den nu berörda. I första rummet avser jag här de religiöst och nationellt bestämda partierna, men av liknande art äro sådana sammanslutningar, som helt eller huvudsakligen verka för att en speciell tvistefråga skall avgöras i viss riktning (t. ex. ett protektionistiskt parti, ett förbudsparti).

Stora svårigheter möta uppenbarligen det principiella kravet, att i stort sett statens beslut skola motsvara folkmajoritetens uppfattning eller i varje fall icke strida mot denna. I vad mån kan, först och främst, ett val sägas klarlägga folkopinionen? Stora

grupper av väljare hysa icke tillräckligt politiskt intresse för att delta i valen. I regel underlåter 20—30 procent, icke sällan 40—50 procent av väljarkåren att rösta, och ett parti med majoritet inom representationen företräder därför nästan alltid endast en minoritet av de röstberättigade. Överallt synes valdeltagandet stiga med den sociala ställningen, d. v. s. de högsta socialgrupperna visa det största politiska intresset, men vid det starkt stegrade valdeltagande, som i de flesta stater förelegat under senare tid, blir denna tendens icke av större betydelse. Önskemålet om ett maximalt deltagande i valen, liksom kritik av röstskolkarna, ingå av gammalt i den demokratiska ideologien, men kunna endast till en viss grad anses berättigade; ett ytterligt högt valdeltagande tyder — såsom erfarenheterna från Tyskland och Österrike före diktaturernas upprättande i dessa länder 1933, respektive 1934, visa — ofta på starka motsättningar och därmed på en kris för själva systemet. Man kan utgå från att en stor del av de röstande endast ha vaga begrepp om de program eller åskådningar, till vilka de genom röstningen ansluta sig. I allmänhet bestämmes den politiska attityden av vissa miljöbestämda, icke sällan påtagligt falska eller ensidiga föreställningar om verkligheten — vad Walter Lippmann kallat stereotyper — och röstningen kan endast sällan antas vara uttryck för en på kunskap och reflexion grundad, självständigt utformad uppfattning. Om utvecklingen på denna punkt under senare tid medfört en förbättring eller försämring ur den demokratiska värderingens synpunkt, är knappast möjligt att bedöma; å ena sidan ha väl-

jarna utan tvivel större kunskaper än förr, å andra sidan äro de frågor, till vilka de ha att ta ställning vid valen, mera omfattande och invecklade. Att man allmänt utgår ifrån att appellerna till känslöstämningar och tillfälliga impulser äro verksamma, visar den moderna propagandans beskaffenhet: vid sidan av till eftertanken vädjande argument spela sådana medel som bilder, musik, sånger, emblem och processioner en betydande roll. Någon möjlighet att väga det politiska ställningstagandets fasthet och intensitet finnes icke. Särskilt i kritiska situationer kan inträffa, att en minoritet, som är starkt övertygad om riktigheten av sin uppfattning, icke utan fog förklarar sig representera »folkviljan» i högre grad än den likgiltiga eller svagt intresserade majoriteten.

Även faktorer av delvis annan art måste här beaktas. Partier äro nödvändiga för att opinionerna skola komma till uttryck, men de äro på samma gång opinionsbildare. Ju svagare intresset och kunskapen äro inom väljarekåren, desto mera avgörande blir i detta hänseende de organiserade gruppernas insatser. Redan detta förhållande innebär en tendens till oligarki inom demokratien. Denna förstärkes därigenom, att inom partierna ofta ett begränsat antal aktivt verksamma politiker i realiteten bli ledande. Endast om en effektiv växelverkan föreligger mellan vad man kan kalla den »fria» och den inom partierna skeende opinionsbildningen kan man tala om en vital folkstyrelse; en förutsättning härför är att en jämförelsevis stor del av väljarekåren icke så helt identifierar sig med ett visst parti, att partiets paroller följas, huru dessa än äro be-

skaffade. Vidare innefattar partibildningen med nödvändighet en schematisering och därmed en förvanskning av opinionen. En väljare kan ansluta sig till ett bestämt parti på grund av dess hållning i en viss fråga, trots att han ogillar dess program i andra frågor, men hans röstning framstår som ett totalt godtagande av partiets åskådning. Även om partierna antagas företräda någorlunda klara och enhetliga opinioner, och dessa opinioners styrkeförhållanden avspeglas i representationen, är det icke säkert, att statsverksamheten utmynnar i beslut, som bakom sig ha en folkmajoritet. Ett litet parti kan på grund av en utslagsgivande mellanställning diktera beslut, som strida mot flertalets önskningsar; uppgörelserna inom representationen kunna vara av den art, att de i själva verket endast tillfredsställa minoriteter inom de för tillfället samarbetande partierna.

Det skulle föra för långt att närmare ingå på de många och viktiga problem, som här antytts. Jag skall däremot stanna vid ett par frågor rörande folkopinionen i demokratien, som genom de senaste årtiondenas händelser och debatter fått särskild aktualitet.

På skilda sätt utöva de högre socialgrupperna genom sin ekonomiska ställning, sin bildning och sin prestige ett speciellt politiskt inflytande. I sin primitivaste form sker detta genom en påtryckning, som kan ta formen av tvång eller hot men också kan bestå endast i ett slags självklar ledning av underordnade och ekonomiskt beroende väljare. Av största betydelse var detta förhållande i England under äldre tid, före den andra rösträttsreformen

1867 och införandet av hemlig röstavgivning 1870. På många håll betraktades det som en naturlig sak, att godsägarna och företagarna dirigerade av dem avhängiga personer, i den mån dessa hade valrätt. Ännu år 1865 kunde det hända, att inköpet av ett gods i en valkrets bestämde valutgången, ty arrendatorerna på godset och de självägande jordbrukarna i närheten röstade alltid med godsägaren. Även i länder med allmän rösträtt har påtryckning av liknande art spelat in; i vilken utsträckning detta skett är på grund av uppenbara skäl omöjligt att bedöma. I Förenta staterna har exempelvis förekommit, särskilt vid det omstridda och av starka sociala motsättningar präglade presidentvalet år 1896, att fabriksägare inför sina arbetare förklarat sig tvungna att inställa driften, därest valet skulle falla på en misshaglig kandidat; de ha alltså hotat sina arbetare med avsked. I de av godsägare dominerade jordbruksdistrikten i Ostpreussen röstade de under godsen lydande lantmännen ännu under Weimarrepubliken regelbundet med sina herrar; likartat var förhållandet på de mellan- och syditalienska latifundierna — en av orsakerna till att de avgörande politiska striderna i Italien före fascismens seger koncentrerades till provinserna norr om Rom. En påtryckning av mera generell och indirekt art har ägt rum genom att bolag och kapitalister skänka penningsummor till vissa partier. I Förenta staterna, där dylika gåvor numera i princip skola uppgivas offentligt, har det visat sig att det republikanska partiet regelbundet förfogat över ojämförligt större, till stor del på detta sätt tillkomna valfonder än det demokratiska; ofta har det här rört

sig om många millioner dollars. Vid särskilt betydelsefulla val kunna enorma summor hopsamlas av finansiellt intresserade grupper och personer; i Pennsylvania år 1926 beräknades det förberedande valet av senatskandidat inom det republikanska partiet ha kostat de stridande fraktionerna omkring tre millioner dollars. Den rena korruptionen — mutning av legislaturmedlemmar, röstköp vid valen i stor skala — har jämväl, icke minst i Amerika, under äldre tider varit ett viktigt inslag i politiken. Jag vill tillägga, för att icke ge anledning till en oriktig uppfattning, att alla dessa former av påtryckning beivrats genom lagstiftning och att de — jag tänker då särskilt på Förenta staterna — utan tvivel stadigt minskat i omfattning och betydelse.

I nutiden ojämförligt viktigare är, att medlen att påverka opinionen till stor del ägas av de ekonomiskt välställda grupperna och användas i deras tjänst. Någon ingående redogörelse för pressens ställning ur denna synpunkt finnes såvitt bekant icke för något land, sannolikt beroende på de utomordentliga svårigheter en dylik undersökning möter. Känt är emellertid att enskilda kapitalister och av ett fåtal personer behärskade bolag dirigera ett flertal stora tidningar i de demokratiska staterna. Tidningskungarna i Förenta staterna och England (Hearst, Northcliffe, Beaverbrook) ha ägt och personligen lett en rad tidningar, som sammanlagt utkommit i många millioner exemplar. Sålunda voro morgontidningarnas upplagor i England år 1930 sammanlagt i genomsnitt 10.8 millioner; därav kommo 8.1 millioner på sex Londontidningar, ägda av fem skilda grupper (i regel i realiteten behärskade

av en person); av dessa tidningar var en liberal (1.4 mill.), en organ för arbetarepartiet (1.1 mill.), en utan partifärg (1.1 mill.) medan de övriga voro mer eller mindre klart konservativa (4.5 mill.). I Sverige beräknades för några år sedan, att de socialdemokratiska tidningarna — med hänsyn till antalet försålda exemplar — utgjorde endast tjugo procent av dagspressen, trots att partiet företräder omkring halva väljarekåren. I Stockholm torde folkpartiets press vara fyra eller fem gånger så stark som socialdemokratiens, medan proportionerna mellan de båda partiernas röstsiffror vid valen är ungefär den motsatta. Före 1936 års val i Chicago såldes de mot Roosevelt fientliga tidningarna i en och en halv millioner exemplar, medan Roosevelt-pressen stannade vid en tredjedels million; Roosevelt segrade med överväldigande majoritet.

Liknande förhållanden föreligga i alla eller vissa demokratier i fråga om andra organ för opinionsbildningen: radio, biografier, teatrar, föredrag. Bildandet av föreningar, anordnandet av möten fordrar pengar och även i dessa hänseenden ha de ekonomiskt starkare grupperna därför en gynnad ställning. Av de högre bildade hör det stora flertalet traditionellt till borgerliga partier, och redan på grund härav disponera dessa över särskilda möjligheter att få sin uppfattning skickligt försvarad i tal och skrift. Härtill kommer, att talangen lockas av de inkomster, som endast förmögna organisationer och företag kunna erbjuda; i vad mån dylika lockelser medvetet eller omedvetet spela in, då övertygelsen formas, kan inte fastställas. Förmögenheten, bildningen och den sociala ställningen åtnjuta

därjämte en prestige, som i och för sig är ett icke föraktligt propagandamedel. Med tanke på allt detta kunde en engelsk sociolog, Graham Wallas — själv övertygad demokrat — redan för nära fyrtio år sedan uttala, att de rika, om de skänkte en tredjedel av sin inkomst till propaganda, skulle kunna åstadkomma praktiskt taget vad som helst: »Det finns så mycket intelligens att köpa, och konsten att använda intelligensen för att frambringa känslor och åsikter är så utvecklad, att på detta sätt hela grundvalen för de politiska striderna skulle förändras.»

Uttalanden som dessa, vilka blivit allt vanligare efter de senaste årtiondenas erfarenheter, ge emellertid en överdriven föreställning både om propagandans möjligheter och om dess beroende av ekonomiska resurser. De anförda exemplen på pressens förhållande till partierna visa i själva verket, att sammanhanget mellan offentlig propaganda och opinion icke alltid är betydande; många läsa tidningarna som nyhetsorgan utan att påverkas i sin politiska uppfattning. Den kvantitativa övervikten är långt ifrån avgörande; huvudsaken är att en motpropaganda finnes, och att denna har så pass stor spridning, att massan av valmän lär känna de stridande ståndpunkterna. Som motvikt till de förmögna gruppernas särskilda möjligheter tjänar också, har det påpekats, den personliga kontakten och påverkan inom arbetareklassen i ekonomiska och fackliga organisationer och i samband med själva arbetet.

Men dessa reservationer få icke undanskymma det centrala faktum, att ekonomisk och social makt i viss utsträckning ger politisk makt. Härmed följer

en begränsning av demokratien så till vida som det principiella kravet på politisk jämlikhet icke alltigenom reellt — utan blott legalt — förverkligas. Det kan icke heller förnekas, att statens egna organ, i första rummet skolorna, i någon mån tjäna den bestående ordningens intressen, trots att de icke, såsom diktaturernas undervisningsväsen, äro inställda på att inplanta en bestämd åskådning. Redan betonandet av den nationella enheten och traditionen äro ägnade att motverka det vädjande till missnöjet och det framhävande av sociala motsättningar, som utmärka radikala riktningar. I principdebatten kring demokratien har också, som vi skola finna, dess tendens att gynna de ekonomiskt och socialt ledande klasserna hört till opponenternas och skeptikernas starkaste argument.

Upptredandet av totalitära partier medför i fråga om folkopinionens gestaltning i demokratien alldeles särskilda svårigheter. Ett dylikt parti utmärkes främst därav att dess primära mål är statsmaktens erövring; först då detta mål vunnits kan partiet börja sin »egentliga» verksamhet. Partiet uppställer i regel också ett sekundärt och mera sakligt positivt mål, nämligen en bestämd reorganisation av samhället, men en dylik målsättning är icke alldeles nödvändig; missnöjet med det bestående och viljan att behärska staten för att upprätta en »bättre» styrelse kunna vara tillräckliga motiv. Med sådana partier räknade man knappast i äldre debatt, och inför dem står demokratien på visst sätt försvarslös; de ordinära förutsättningarna för debatt och politisk kamp, enligt vilka varje riktning någorlunda klagör för väljarna vad den vill, gälla inte längre.

Ty då det primära, medvetet uppställda målet är makten, bli alla medel icke blott moraliskt möjliga utan även politiskt riskfria; vinnes makten, undertrycker man ju motståndarna och säkrar sin ställning genom diktatur. Totalitära partier kunna därför — i ännu långt högre grad än andra — använda skilda lockelsemedel inför olika samhällsgrupper, utlova förändringar som de icke ha någon tanke på att genomföra, uppställa kortfristiga fordringar för att få tillfälle att förverkliga ett långfristigt program av helt annan beskaffenhet, utnyttja alla anledningar till missnöje med en grundlighet utan skrupler.

Till de första rörelserna av denna typ — det var här knappast fråga om ett organiserat parti — hörde den, som på hösten 1848 förde Ludvig Napoleon till presidenturen i Frankrike. Man arbetade med en lika skicklig som differentierad propaganda: freden prisades samtidigt som Napoleon I:s bragder åberopades till brorsonens fördel, finansmän och företagare fingo löften om en stabil och konservativ ordning, katolikerna vunnos genom antydningar om hjälp åt den av revolutionärer hotade påven, inför arbetarna framburos presidentkandidatens vagt radikala »napoleonska idéer». Boulangismen i Frankrike fyrtio år senare framstår som ett operettartat förspel till vår tids diktaturrörelser. Man var ense endast om en sak: den bestående regimen skulle störtas och medlet härtill var den populära Boulanger. En av generalens närmaste män organiserade, med ledning av sina erfarenheter från amerikanska valkampanjer, en propaganda av dittills i Frankrike okänd effektivitet och hänsynslöshet.

Boulangier blev »den store samlaren av missnöje»; man vädjade på en gång till arbetarnas radikalism, nationalisternas revanschlystnad, legitimisternas och bonapartisternas hat mot republiken. En detalj, som visar dubbelspelets icke ens under senare tid överträffade fulländning: vid generalens sida stodo två kommittéer, en monarkistisk och en republikansk, vilka — i huvudsak utan kännedom om varandras existens — samlade pengar och drevo agitation. De få personer, som voro insatta i spelet, utgingo från att det hela på något sätt skulle reda upp sig blott man kom till makten. Att boulangismen inför eftervärlden synes komisk, beror, väl att märka, utslutande därpå att den misslyckades; alla äro ense om att endast Boulangiers obeslutsamhet hindrade en statskupp, och om en sådan ägt rum, hade Frankrike, mänskligt att döma, fått en ny diktatur av 1851 års typ.

Totalitära riktningar gynnas av politiska och ekonomiska kriser, under vilka stora folkgrupper oroligt söka en väg till räddning och de eljest verk samma »stereotyperna» förlora sin kraft. I sådana situationer får den art av propaganda, som nyss beskrivits, en helt annan slagkraft än under normala förhållanden. Exempel härpå erbjuda så gott som alla framgångsrika diktaturrörelser under senare tid. Att det kommunistiska partiet i Ryssland — nästan okänt i mars, maktägande i oktober 1917 — icke blott kunde genomföra en revolution utan också, som de ungefär samtidigt hållna demokratiska valen utvisade, lyckades vinna en betydande anslutning inom folket, måste ses i belysning av att det i sin agitation framför allt upptog kortfristiga och po-

pulära krav: omedelbar fred samt utdelning av jord till bönderna. Dessa krav hade intet direkt sammanhang med det kommunistiska programmet, och kravet på jordens uppdelning stod till och med i strid med detta program; den socialiseringsprincip, som för Lenin var huvudsak, spelade däremot en mycket begränsad roll i propagandan. Läget var liknande, då nationalsocialismen vann sina stora valvinster i Tyskland 1930—1933. De för övrigt ytterst vagt utformade grundsatser, som partiet senare kom att tillämpa, förkunnades icke i första rummet; tvärtom gävos ständigt löften, som senare icke blott icke infriades utan vilkas innebörd stod i den klaraste motsättning till den av nazisterna förda politiken. I stället vädjade man på ett sätt, som slående erinrar om boulangismen, till de missnöjda inom alla läger; man var — allt efter publikens beskaffenhet — på en gång nationalistisk och fredsälskande, konservativ och radikal, hård och tolerant. Den skoningslösa diktatur, som blev segerns resultat, var sannerligen icke den lockelse, som förde till seger; den blev, som den samtida pressen visar, en överraskning även för flertalet skolade bedömare. — Det är knappast behöfligt att tillägga att i dessa och andra fall en skara naiva determinister, som före avgörandet visat sig sakna all förmåga att förutsäga vad som skulle inträffa, efteråt konstruerat förklaringar, som påståtts visa skeendets inre logik.

Det stora flertalet medborgare äro, åtminstone under någorlunda lugna tider, huvudsakligen eller uteslutande intresserade av frågor, som mera omedelbart beröra deras egen eller deras grupps ställ-

ning, d. v. s. som gälla den inre politiken. Utrikespolitiken tenderar därför att skjutas i bakgrunden i den demokratiska debatten. Endast under korta och kritiska tider har förekommit, att förhållandet till utlandet i en folkstyrd stat fått någon större betydelse för partibildningen och därmed ingått som ett väsentligt moment i motiven för valmännens ställningstagande. Då man använder uttrycket »utrikesfrågor», förklarade Disraeli, blir varje engelsman övertygad om att det gäller ett ämne, med vilket han inte har någonting att skaffa. Den politiska diskussionen och den partipolitiska propagandan går gärna förbi utrikesfrågorna och formas så som om dessa frågor icke behövde inverka på partiernas och valmanskårens uppträdande. »En modern stats hela förvaltning (ej blott dess utrikespolitik och försvar i egentlig mening) kan lika litet som något annat kulturarbete skötas och utbildas oberoende av de samtida internationella livsvillkoren», skriver Harald Hjärne. »Men för valmännen, som kallas att fälla sitt avgörande utslag, finns ej ens någon påminnelse om ett dylikt ansvar. För dem står det fritt att uppträda, som om deras land och folk vore ensamma till i världen.» Ett undantag utgöra främst vissa utpräglat konservativa grupper, som på grund av sin tillfredsställelse med den bestående sociala situationen äro oförhindrade att koncentrera uppmärksamheten på yttre frågor och som ofta i ett framhävande av dessa frågor mer eller mindre medvetet se en möjlighet att vända blicken från radikala inre reformkrav. Med radikalismen följer däremot en benägenhet att starkt betona de inre motsättningarna, att betrakta utri-

kespolitiken som en distraherande och beklaglig nödvändighet.

En följd härav är att utrikesfrågor i demokratien i stor utsträckning falla utanför den ram, inom vilken man rimligen kan tala om en folkopinion. Dessa frågor komma att behandlas och avgöras av personer och partier, vilkas maktställning grundar sig på val, vid vilka helt andra problem stått i förgrunden och som för utrikespolitiken icke ge någon ledning. Detta sammanhänger jämväl med, men är långt ifrån helt beroende av, att utrikesfrågorna äro av speciellt komplicerad och skiftande natur; den centrala orsaken är inrikespolitikens naturliga primat i demokratien. Då utrikesfrågor bli brännande, uppstå nya förutsättningar för opinionsbildningen, de traditionella partilinjerna bli av begränsad betydelse, och det bestående maktlägets överensstämmelse med opinionen blir osäker. Då ett folks läge eller existens under lång tid huvudsakligen är beroende på ett eller flera andra folk, leder det berörda förhållandet till utomordentliga svårigheter; inrikespolitiken, som för massan av väljare är väsentlig, måste då skötas under trycket av yttre relationer, och den politiska eliten ställes inför nödvändigheten att hos valmännen framkalla antingen en sådan förändrad intresseinriktning eller en sådan följsamhet, att en erforderlig anpassning efter läget möjliggöres.

Av den givna översikten framgår att grundsatsen om statsstyrelse i överensstämmelse med folkopinionen eller folkmajoritetens mening blott med stora reservationer kan upprätthållas. Själva opinionsbildningen fyller icke de anspråk på rationalitet och självständighet, som uppställts av demokratiens

ideologer. Endast i begränsad omfattning kan en opinion anses föreligga; i många och viktiga frågor är det uppenbart nödvändigt att handla utan någon anknytning till en majoritetsvilja eller över huvud till inom folket existerande meningar. Även då en opinion är för handen, kunna statens beslut icke alltid antas svara mot majoritetens mening. Om en relativt hög grad av enighet eller värdegemenskap föreligger, bli emellertid dessa förhållanden icke någon fara för demokratien. De beslut, som fattas i demokratiska former, efter debatter, förhandlingar och omröstningar, uppfattas av alla såsom bindande, de erkännas även om de icke mottagas med gillande. Själva den demokratiska apparaten blir en garanti för att besluten accepteras; efter avgörandet uppstår den relativa samstämmighet som kräves.

Beträffande de svagheter i demokratien som här berörts finnas inga snabbt verkande botemedel. Det gäller, såsom demokratiens försvarare ständigt inskräpa, i första rummet att förbättra folkets uppfostran, att skapa det intresse, de kunskaper och det självständiga och kritiska omdöme, utan vilket folkstyrelsen alltid till en viss grad blir fiktion och formalitet. Mera direkt verkande garantier ha i vissa länder införts eller föreslagits: en av staten bekostad och i viss mån kontrollerad upplysningsverksamhet i samband med val och omröstningar, lagstiftning rörande partiernas val av kandidater och deras utgifter och inkomstkällor, förbud mot uppenbart lögnaktig och vilseledande propaganda. Men det väsentliga förblir utan tvivel den successivt verkande politiska uppfostran, i vilken de demokratiska formerna ingå som ett viktigt moment.

DEMOKRATIENS PROBLEMATIK I

Som utgångspunkt för en mera konkret och till den aktuella situationen anknuten analys skall jag taga synpunkten, att demokratiens förutsätter en jämvikt mellan gemenskap och splittring, mellan samverkan och strid. Man måste vara ense om vissa ting, i varje fall om att de demokratiska metoderna skola tillämpas, ty om betydande grupper vägra att böja sig för majoritetens beslut och med alla medel sträva till makt, hotas folkstyrelsen med upplösning. Men tillika fordras motsättningar och spänning; ett demokratiskt statskick utan partier och debatter är en form utan innehåll. På den sistnämnda punkten uppstå dock inga svårigheter, i varje fall inte i nutiden. Demokratiens centrala problem blir gemenskapens bevarande trots konflikterna.

På visst sätt kan denna fråga sägas alltid ha stått i förgrunden av den teoretiska diskussionen. Men de svårigheter den innefattade blevo under äldre tid föga uppmärksammade. Folkstyrelsens ideologer utgingo från att enighet eller värdegemenskap skulle uppnås, vare sig de talade om allmänviljan eller intressenas naturliga harmoni eller debattens

förmåga att klargöra och övertyga. Det är först under senare tid, sedan demokratin visat sig kunna frambringa diktatur, som problemets innebörd och allvar fattats.

Särskilt har kanske den bakom striderna liggande samhörighetens betydelse framhävts i England, där under lång tid två partier hetsigt bekämpat varandra, men enligt fasta konventioner omväxlande innehaft makten, i kritiska situationer visat sig kunnat samverka och endast i sällsynta undantagsfall (den irländska frågan) hotat med utomparlamentariska medel. Det väsentliga i detta system, yttrade den konservative ledaren lord Balfour vid ett tillfälle, har legat i »föresatsen att det skall fungera»; en förutsättning härför har varit, antyder han i ett annat sammanhang, att man varit enig i fråga om »samhällets grundvalar». Tongivande socialistiska samhällsforskare, såsom Cole och Laski, understryka kanske än starkare samma synpunkt. De tala om det för folkstyrelsen nödvändiga samförståndet »i fundamentala frågor», »rörande grunderna för statsordningen», »beträffande de politiska huvudprinciperna», men sätta i fråga, huruvida detta villkor fortfarande kan anses uppfyllt. Utländska iakttagare ha med en blandning av respekt och ironi påstått, att demokratiens fasthet i England sammanhänger med en ideologisk likriktning, som för tanken till diktatur. »Den frie engelsmannen lever själv under en diktatur», skriver en tysk författare år 1937, »och sannolikt under en mera effektiv diktatur än sin tyske granne... Hans diktatur har sin plats i hans hjärta... Regeringen behöver inte sätta honom i ledband, ty den kan lita på att

han begagnar sin frihet blott i den omfattning som samhället kan uthärda det.» I det anglosaxiska försvaret för demokratin under de senaste åren hänvisas med stolthet till den nationella enhetskänsla, som kan uppbära de med friheten förenade inre striderna, och den kontrasteras mot den konstlade, framtvungna solidaritet, som fostras i diktaturen.

Anhängarna av diktatur eller envælde se däremot i demokratin ett erkännande och ett främjande av splittringen på den naturliga kollektiva enhetskänslans bekostnad. Hitler beskriver i ett av sina mest verkningsfulla anföranden (på partidagen 1934), hur detta statskick med nödvändighet leder till starka motsättningar: varje missnöjesanledning utnyttjas hänsynslöst av personer, som härigenom kunna vinna makt; den värdegemenskap, som nationalstaten medför, upplöses systematiskt genom att endast skiljelinjerna, icke de enande faktorerna framhävas; i längden måste resultatet bli att partierna stå mot varandra som stridande arméer, besjälade av skilda världsåskådningar. På samma sätt talar Charles Maurras om folkstyrelsen som en statsform, »där varje särintresse äger sina befullmäktigade, verksamma och stridande representanter, men där det allmänna och centrala intresset, ehuru angripet och belägrat av alla de andra intressena, icke har något organ, i själva verket saknar existens, existerar blott som ett fiktivt förhållande eller en ren abstraktion».

Med dylika karakteristiker känneteckna och motivera vederbörande politiker ofta sitt eget uppträdande. Balfour hör till de brittiska statsmän, som mest energiskt verkat för att demokratin skall

fungera; Hitler och Maurras ha med framgång arbetat för att de splittringstendenser, vilka de beklaga, skola bli övermäktiga. Demokraten betonar gärna värdegemenskapen, hans motståndare sönderingen, som demokratiens grunddrag. Dessa attityder bidraga emellertid att fixera problemläget.

I den framgångsrikt funktionerande demokrati åskådliggöres balansen mellan samverkan och strid genom skilda stadier av det politiska arbetet. Vid valen äro motsättningarna starkast framträdande; här får man ofta intrycket, att partierna betrakta sina motståndare som landsfarliga både genom de syften de förfäktat och de ohederliga medel de använt. Inom riksdagen, och icke minst i dess utskott, befinnas samma partier uppgöra kompromisser, etablera samverkan på lång sikt och prisa det gemensamma arbetets metoder och resultat; den ton, som är självfallen på valmöten, skulle i plenisalen och än mer i utskottsrummet anses stötande; de allmänna deklARATIONERNA och anklagelserna ersättas av konkreta och sakliga inlägg. Vid yttre fara bildas utan svårighet en samlingsregering, och splittringen får helt vika för enheten.

Vad menas då med en för demokrati nödvändig värdegemenskap? Vilket är, generellt och abstrakt uttryckt, det minimum av samhörighet, utan vilket folkstyrelsen ej är funktionsduglig? Ett i någon mån belysande svar kan ges med satsen, att en relativt allmän enighet måste råda om att systemet skall fungera, att de statliga besluten måste godtagas, om än icke gillas, av ett betydande flertal. Men kan enigheten begränsas till själva metoden; fordras icke, riktigare uttryckt, för att man skall vara

enig i detta hänseende, en allmän anslutning även till vissa sakliga grundsatser för styrelsen? På denna punkt ges ofta svar, som innebära endast en omskrivning av frågan. Exempel härpå ha redan givits. Laski använder en för många typisk formulering, då han skriver, att en våldsamt konflikt icke kan undgås, »då intressen kollidera, vilka för människorna äro av den högsta betydelse (ultimate importance)». Men detta är endast skenbart ett svar, ty uppenbart är att »intressen... av den högsta betydelse» kunna definieras blott som intressen, kring vilka våldsamma konflikter utbryta. Principiellt är det i själva verket omöjligt att på något sätt bestämma de motsättningar, varom här är fråga. Motsättningar, som i ett land utan svårighet lösas inom demokratiens ram, kunna i ett annat land leda till dess sprängning och upplösning. Ty deras betydelse är icke blott beroende av deras egen beskaffenhet, utan också av styrkan och omfattningen i den opinion, som verkår för att systemet skall fungera, att intressemotsättningar skola överbyggas på fredlig väg. Inom ett folk kan viljan att bevara demokratiens eller helt enkelt vanan att lösa frågor på denna väg vara utslagsgivande, medan inom ett annat brytningarna kring ett bestämt samhällsproblem ta överhand och leda till våldsamma konflikter. Beträffande den enskilde politikerns eller vetenskapsmannens uttalanden har man anledning till reflexioner av samma art som de nyss i fråga om inställningen till demokratiens väsen antydda: den som starkt betonar, att enhetskänslan kan upprätthållas trots brytningar, är i regel mera aktivt demokratiskt intresserad och mindre engagerad i ve-

derbörande »fundamentala» problem än den, som ständigt framhåller risken av värdegemenskapens sammanbrott. Motsatsförhållandet mellan liberalen Ernest Barker och socialisten Harold Laski är här representativt.

Särskilda förutsättningar för en svår motsättning föreligga tydligen, då mot varandra stå två, ett eller flera partier omfattande riktningar, av vilka det ena har en svag, men under lång tid bevarad majoritet. Lockelsen för majoriteten att stärka sin makt med andra än demokratiska medel, och för minoriteten att anlita dylika medel för att nå makten, blir då betydande. Men sådana situationer ha förekommit, främst i Förenta staterna, utan att avsevärda antidemokratiska tendenser ha framförts. De politiska problemen ha icke stått i förgrunden; massan av medborgare, även bland de politiskt aktiva, har icke ägnat stridsfrågorna något lidelsefullt intresse. En farlig spänning kan knappast inträda annat än då statsingripanden, som starkt påverka — eller antas skola påverka — vissa gruppers levnadsförhållanden, ifrågasättas eller beslutas, och då sålunda dessa grupper eggas till intensiv och hänsynslös verksamhet. När väl en extrem, för metoderna likgiltig riktning nått starkare anslutning, försvagas lätt över hela linjen de moderata, för demokratiska uppgörelser böjda grupperna, och en allmän skärpning av konfliktläget inträder. Med de svårigheter för demokratien, som härigenom uppstå, stegras ytterligare de antidemokratiska tendenserna. Denna växelverkan mellan rörelser, som äro fientliga mot demokratien, och de svagheter, som på grund av deras verksamhet komma att präglats stats-

skicketts tillämpning, är karakteristisk för flera av de moderna diktaturernas uppkomst.

Man har stundom, för att klarlägga den behandlade frågan, jämfört den demokratiska staten med en förening. En person, som ingått i en förening, kan, trots att han oavbrutet överröstas vid avgörandet av speciella frågor, stanna kvar, så länge han gillar föreningens syften. Men om föreningen beslutar att ägna sig åt en annan verksamhet, som han icke vill stödja, anmäler han sitt utträde. På samma sätt skulle en medborgaregrupp, då staten enligt hans mening definitivt slår in på en politisk linje, som han ogillar — genom att ett parti, mot vilket han starkt opponerar, får en tillsynes stabil maktställning — utträda ur värdegemenskapen, d. v. s. känna sig obunden av de demokratiska konventionerna. Denna liknelse ger dock en alltför schematisk bild av läget. Känslan för demokratien kan vara så fast, benägenheten till anpassning så stark, att gruppen i fråga utan någon omläggning av sin taktik fortsätter att verka inom demokratiens ram. Det är fåfängt att här söka finna någon precis formel: antingen blir den intetsägande eller oriktig.

Av det sagda framgår, att de ord, som ofta användas och som även här använts för att beteckna demokratiens socialpsykologiska förutsättning — samhörighetskänsla, värdegemenskap, enighet — i grunden äro för starka, för positiva. De begagnas i brist på ett adekvat uttryck för den rad känslolägen, som här komma i fråga, från motvilligt godtagande till entusiastisk solidaritet.

De konflikter, som hotat eller hota demokratien i samtiden, äro övervägande av ekonomisk-social

natur. Innan jag ingår på dessa, skall jag emellertid i korthet beröra andra motsättningar av mindre aktuell betydelse. Härigenom vinnes en bättre belysning av folkstyrelsens för närvarande mest brännande problem.

*

Under den nyare tidens första århundraden bevingades de inre striderna till väsentlig del av skilda religiösa åskådningar. Även i den mån andra brytningar, särskilt av ekonomisk-social natur, voro av betydelse — vilket ofta i en ur vår tids synpunkt förvånande liten utsträckning synes ha varit fallet — färgades och så att säga snedvredos de av religiösa föreställningar. De kämpande riktningarna klädde själfvallet sin uppfattning i en religiös form men därigenom påverkades också innehållet i denna uppfattning. Kravet på religiös enhet kunde därför framstå som tvingande med hänsyn till den statliga enhetens bevarande; religiös splittring var ett hot mot staten på samma sätt som en politisk uppdelning i skilda extrema partier i nutiden är ett hot mot demokratien. En religiös riktning kunde, lika väl som ett politiskt parti i våra dagar, tjänstgöra som medel för en främmande makt, och det var då, liksom det är nu, fåfängt att söka utröna, huruvida hänförelsen för tron eller viljan till makt låg bakom tanken på inflytande eller erövring.

Även de liberala — och i viss mån demokratiska — strömningar, som vunno fäste i England under 1600-talet, utgingo från religiösa idéer och uppträdde i religiös dräkt. Men en viktig punkt i deras strävanden var religionens avlägsnande från strids-

linjen genom tolerans — till en början begränsad till innehåll och omfattning, efter hand total. Det har därför kunnat sägas, att liberalismens genombrott kom, då under Karl II: s regering partierna trädde i kyrkornas och sekternas ställe som politiska makt-faktorer. Med liberalismens och demokratiens universella framträngande under 1700- och 1800-talen blir denna linje dominerande. I de stora idédeklarationerna i samband med Amerikas frigörelse och den franska revolutionen framhävas religionsfriheten och toleransen. Denna utveckling förutsätter, att kyrkorna uppge sina krav på att dirigera staten — eljest skulle demokratin i länder, där en religiös riktning dominerade, ha kunnat resultera i en kyrklig diktatur — och att staten å sin sida avstår från det medel att stärka sammanhållning och makt, som består i religiös enhetlighet. I praktiken upphörde religionerna icke blott att kämpa om statsmakten utan också — vilket icke med nödvändighet följer av de angivna förutsättningarna — att spela en central roll som partiskiljande faktorer.

Detta innebär icke att trosbekännelsen upphört att vara av politisk vikt. Ett stort antal partier i skilda länder äro till stor del religiöst bestämda och söka i första rummet att främja ett visst tros-samfunds intressen. Särskilt ha katolikerna sökt verka genom politiska organisationer — så i Belgien, Frankrike, Italien, Tyskland, Österrike, Spanien, Schweiz — men även partier representerande bestämda protestantiska riktningar, ha framträtt, t. ex. det s. k. antirevolutionära partiet i Holland och den kristligt-sociala folktjänsten i Tyskland. Viktiga skillnader mellan dessa partier ur synpunkten av

det religiösa och det allmänpolitiska fermentets inbördes betydelse föreligga dock. Exempelvis det katolska partiet i Schweiz och det kristligt-sociala partiet i Österrike äro närmast att betrakta som konservativa, ehuru därjämte av religiös enhetlighet och starkt religiöst intresse präglade partier; vid sin sida ha de icke heller haft andra konservativa riktningar av någon betydenhet. De katolska partierna i Tyskland och Italien ha däremot framstått som centerpartier — »centern» var också partiets namn i Tyskland — och ha varit inriktade på att utnyttja sin mellanställning för att tillgodose speciellt katolska intressen. Även i länder, där några i nu berörd mening »religiösa» partier icke uppträtt, har ofta ett starkt sammanhang mellan en trosbekännelse och ett parti förelegat; i England har statskyrkan under lång tid varit ett stöd för det konservativa, frikyrkorna för det liberala partiet, och i Sverige liksom i andra länder har förhållandet varit likartat.

Brytningarna inom den moderna demokratien påverkas föga av de religiösa åskådningarna och deras återspeglning i politiken. Sedan toleransen både legalt och i praktiken erkänts, ha kyrkorna nöjt sig med en frihet utan monopolmöjligheter, vare sig de åtnjuta vissa privilegier — såsom anknutna till staten — eller icke. Till detta allmänna konstaterande böra dock fogas två reservationer.

Inom de religiöst bestämda partierna ha ofta skilda sociala grupper och olika åsikter rörande de sociala problemen varit företrädde, även om mera avancerade radikaler, främst socialister, i regel varit religiöst indifferent och anslutit sig till andra par-

tier. Särskilt ha de mellan- eller centerpartier, varom nyss talats, varit socialt heterogena. I det tyska centerpartiet kunde man urskilja en högerfraktion, där godsägare och industrimän dominerade, och en vänsterfraktion, med stark anknytning till arbetare och småbönder. I dylika fall har det varit möjligt och naturligt för partiet att föra en skiftande politik, med allians än åt höger, än åt vänster, varvid hänsyn till kyrkliga problem — icke minst undervisningsfrågor — i stor utsträckning varit utslagsgivande. Partiet har, förenklat uttryckt, i miniatyr representerat de allmänpolitiska riktningarna inom folket, men i motsats till folket i dess helhet sammansvetsats genom enhetliga trosföreställningar och värderingar. Det har därigenom kunnat bilda en buffert mellan de socialt bestämda partierna och i det stora hela utöva ett modererande och förmedlande inflytande. I Tyskland blev denna situation så utpräglad, att centern under Weimarrepublikens upplösningstid framstod som regimens starkaste värn; den var efter 1930 det enda parti, som under fasthållande vid demokratien någorlunda bevarade sin väljarekår, och bildade därför kärnan i den sista klart republikanska regeringen.

Å andra sidan är emellertid ostridigt, att mot-sättningar kring religionen — alldeles oberoende av förekomsten av nu berörda partier — stundom skärpt konflikter, vilka huvudsakligen betingats av andra faktorer. Att socialismen, särskilt tidigare, ställt sig avvisande mot religion och kyrka, medan dess mest aggressiva motståndare inom det borgerliga lägret framträtt som trons försvarare, har givit den politiska och sociala maktkampen en speciell

ideologisk tillspetsning, som sannolikt i vissa fall försvårat uppgörelser inom demokratiens ram. Genom socialdemokratiens — och även kommunismens — småningom ändrade ställningstagande till religions- och kyrkofrågor under senare år har likväl denna faktor förlorat sin huvudsakliga betydelse.

En erinran bör slutligen göras om att religionsfrågan i flera länder utanför den västerländska kulturkretsen framstår som ett hinder för införande av demokrati. Det mest typiska fallet är Indien. Motsättningen mellan hinduer och mohammedaner bestämmer i stort sett den politiska verksamheten; samfälliga val och en mandatfördelning efter numeriska grunder tros av den mohammedanska minoriteten leda till religiöst förtryck; endast genom en legalt fastställd avvägning av de båda gruppernas rättigheter anses en lösning tänkbar. Enligt den nu gällande författningen får varje religionssamfund ett bestämt antal representanter i de lagstiftande församlingarna, och dessa väljas inom vederbörande samfund; valkretsarna äro religiöst, icke territoriellt avgränsade. Liknande problem — ofta framhävda som bevis på omöjligheten av total självstyrelse — föreligga i flera brittiska besittningar.

Motsättningar mellan grupper med samma språk, traditioner och handlingsmönster ha säkerligen alltid framträtt i såväl inomstatliga som mellanstatliga sammanhang. Då det gäller att i största korthet karakterisera deras roll i demokratien kan jag emellertid begränsa mig till tiden efter den moderna nationalitetsprincipens framträngande i slutet av

1700- och början av 1800-talen. Nationalitetsläran i sin mera utbildade form kombinerar liberal-demokratiska tankegångar med föreställningar, som av konservativa riktningar, främst den historiska skolan och romantiken, infördes i debatten. Om själva begreppet nationalitet har tvistats; i regel torde man utgå från språket, men även härstamningen, den historiska gemenskapen, de sociala vanorna och själva känslan av samhörighet ha tillerkänts betydelse. En nation eller nationalitet tänkes utgöra en sedan urminnes tid särpräglad enhet, ett slags över-individuell gemenskap, med bestämda egenskaper och en särskild roll, en mission, att fylla inom kulturkretsen. Enligt en mindre överspänd, under senare tid kanske mera utbredd uppfattning innebär principen snarast, att varje större människogrupp, som företer vissa objektivt fastställbara gemensamma drag — i första rummet ett språk — och som tillika önskar bilda en självständig politisk enhet, om möjligt bör få göra detta. Nationaliteten tillerkännes alltså samma ställning internationellt som den fullmyndige medborgaren inom staten. Under 1800-talet frambragtes genom utbredningen av denna lära en rad nationer, d. v. s. samhörighetskänsla och tro på de egna särdragen uppstodo inom grupper, för vilka dylika tankar tidigare varit främmande. Som läromästare tjänstgjorde härvid ofta personer, vilka icke tillhörde vederbörande grupp men fängslats av nationalitetsideologien.

Då skilda nationaliteter sammanförts i en demokratisk stat ha i regel slitningar uppstått, som i hög grad försvårat statsskickets verksamhet. En nationell majoritet, som stått mot en eller flera mino-

riteter, har ofta — trots erkännandet av nationalitetsprincipen — strävat att undertrycka de mindre grupperna eller att utrota dem, icke fysiskt, men genom att beröva dem de egenskaper, särskilt det gemensamma språket, på vilka deras enhetskänsla grundar sig. Minoriteterna ha å sin sida arbetat för att hävda sin egenart, och i de fall, då geografiska och andra förutsättningar härför funnits, sökt ansluta sig till en stat, i vilken deras egen nationalitet dominerar, eller bilda en självständig stat. Nationalitetsproblemet har sålunda växt ut till en fråga icke blott om demokratiens, utan om statens bestånd. Någon sådan möjlighet att avföra problemet ur de politiska striderna, som förelegat i religions-tvister, har här icke funnits. Toleransprincipen har ej, även då den i största möjliga utsträckning tillämpats, kunnat få samma innebörd som på det religiösa området. Inom förvaltningen, där de religiösa skiljelinjerna varit av mindre vikt, ha de nationella lett till stora svårigheter, och inom undervisningen har en konfessionslös skola på sin höjd kunnat få en motsvarighet i en två- eller flerspråkig utbildning, men en dylik ordning är av uppenbara skäl icke lätt att genomföra systematiskt och likformigt.

Typisk för de faror, nationalitetsstriderna utgöra för demokratien, är den irländska frågan. Den brittiska politiken behärskades under årtionden huvudsakligen av irländarnas krav på självstyrelse, och vid vissa tillfällen satte motsättningarna kring denna fråga statsskickets fredliga tillämpning på spel; i detta fall kombinerades en nationalitetsstrid — där dock språkfrågan spelade en undanskymd roll, eftersom massan av irländare talade endast

engelska — med religiösa och sociala konflikter. Det mest markanta exemplet från senare år är Tjeckoslovakien, där förhållandet mellan nationaliteterna var drägligt, till dess Tysklands understöd åt och uppmuntran av den tyska minoriteten gav upphov till en allmän skärpning, som redan före München-krisen hotade den tjeckiska demokratien med upplösning.

Medan lösenordet i fråga om trosbekännelserna varit tolerans, har det beträffande nationaliteterna — åtminstone då självständighet eller anslutning till annan stat icke kunnat komma i fråga — varit autonomi, en begränsad självstyrelse på de områden, som äro av central betydelse för nationaliteternas existens, främst undervisningen. Härigenom har man i några länder lyckats mildra konflikterna. Samma syfte, och en viss stabilitet i fråga om nationaliteternas politiska inflytande har stundom eftersträfvats genom att riksdagsmandaten fördelats på språkliga grupper, icke på bestämda områden (Österrike enligt 1906 års valordning). Det har också förekommit, särskilt då de stridande grupperna varit någorlunda jämnstarka, att utjämning uppnåtts medelst en i praxis genomförd fördelning enligt språkliga principer av ministerportföljerna (Belgien), någon gång kompletterad genom en dubblering av viktiga departement (Canada, särskilt före 1867 års konstitution).

Ha de nationella eller de sociala skiljelinjerna visat sig starkast i den moderna demokratien? Frågan kan icke entydigt besvaras. I flera stater, särskilt där en möjlighet till utbrytning funnits, har den nationella synpunkten dominerat; den stora

massan av de till en nationalitet hörande medborgarna ha sammanslutit sig till ett parti, som väsentligen verkat för det gemensamma nationella målet. I Finland, där en utbrytning av den svenska minoriteten icke är tänkbar, äro flertalet svenskar samlade i Svenska folkpartiet, som står helt solidariskt till den finska staten och genom sin socialt heterogena sammansättning kan fungera som ett mellanparti av ungefär samma art som det katolska centerpartiet i den tyska republiken; en del svenskar rösta dock med andra partier, särskilt det socialdemokratiska. I andra stater ha nationella och sociala skiljelinjer kombinerats; i Tjeckoslovakien funnos exempelvis ett tyskt och ett tjeckiskt socialdemokratiskt parti, och en liknande klyvning förekom i det gamla Österrike (före 1918). I Canada är nationalitetslinjen icke på något sätt partiskiljande, vilket sannolikt sammanhänger med att det där rådande majoritetssystemet missgynnar småpartier. Schweiz torde vara den enda stat, där man — ehuru en viss korrelation finnes mellan nationalitet och parti — kan konstatera en total politisk sammansmältning av grupper, som ur språklig synpunkt fortfarande utgöra skilda nationaliteter.

I detta sammanhang skall jag tillåta mig en parentetisk anmärkning. Det talas ofta, och så vitt jag kan bedöma med all rätt, om den sovjetryska statens framgångsrika nationalitetspolitik. Nationaliteterna äro likaberättigade och konflikter dem emellan av någon betydelse förekomma ej. Härtill bör emellertid erinras, att under en regim, som uppbäres av en gemensam åskådning, eller i varje fall av ett härskande parti, nationalitetsfrågorna rimligen

måste skjutas i bakgrunden, såvida icke — såsom i Tyskland och Italien — åskådningen är nationell, knuten till en viss nation eller nationalitet. Att nationalitetsfrågorna äro svårlösta i demokratien, ligger i sakens natur: dels få grupperna fritt strida om makt och inflytande, dels saknas — just därför — det sammansvetsande medel, som en gemensam, på andra mål inriktad politisk ideologi utgör.

Även könsskillnadens politiska betydelse bör i detta sammanhang, om också i största korthet, diskuteras. Detta redan på grund därav, att man före kvinnorösträttens mera allmänna införande ofta gjorde gällande, att kvinnorna i det politiska livet skulle föra en särpräglad politik och härigenom till och med sätta demokratiens tillämpning på spel. Ännu i debatter i början av 1900-talet kunde man resonera om utsträckning av rösträtten till kvinnor på ungefär samma sätt som då det gällt att ge politiskt inflytande åt förut utestängda religionsgrupper, nationaliteter och samhällsklasser. Metoder, liknande dem, som i vissa fall använts i fråga om religiösa och nationella minoriteter, förordades stundom jämväl i fråga om kvinnorna, bl. a. upprättandet av särskilda valkretsar för kvinnor. Även sedan den kvinnliga rösträtten under någon tid tillämpats, har det påståtts, att denna rösträtt varit en av orsakerna till de extrema partiernas växande styrka och därmed till demokratiens svårigheter.

Denna fråga kan numera, i motsats till flera andra här behandlade, tämligen noggrant klarläggas. En sammanfattande redogörelse för de resultat som kunna vinnas genom valstatistiska studier återfinnes

i mitt arbete »Political behaviour» (1937). Blott ett par punkter skola här upptagas. De förhoppningar och farhågor, som yppades vid den kvinnliga rösträttens införande, ha visat sig ytterligt överdrivna. Kvinnorna ha i stort sett icke spelat den roll i det politiska livet, eller uppträtt på det särpräglade sätt, som många av reformens anhängare och motståndare tänkte sig. Något speciellt kvinnoparti har, så vitt bekant, ingenstädes bildats; kvinnor ur skilda partier ha däremot i vissa länder — bland dem Sverige — sammanslutit sig för att aktivisera kvinnornas politiska verksamhet och arbete för deras inval i statliga och kommunala representationer. Det stora flertalet kvinnor torde rösta med samma parti som männen inom samma sociala (respektive religiösa eller nationella) grupp. Kvinnorna inom vederbörande partier ha icke, utom någon gång i s. k. kvinnofrågor — särskilt frågor om kvinnors anställnings- och löneförhållanden — på ett markant sätt drivit en särskild linje eller uppträtt som en fraktion med särintressen. De överallt jämförelsevis få kvinnorna i representationen synas genomgående utan större friktion ha anpassat sig efter vederbörande partier. Med det sagda bestrides naturligtvis icke, att kvinnorösträtten direkt och indirekt bidragit att stärka kvinnornas ställning i samhället; vad som här intresserar är dess inverkan på de allmänpolitiska problem jag nu behandlar.

I vissa hänseenden företer likväl kvinnornas utnyttjande av sina politiska möjligheter särdrag, som icke äro utan betydelse för brytningarna inom den moderna demokratien. Genomsnittligt är det kvinnliga valdeltagandet lägre än det manliga; i flera län-

der har skillnaden minskats, men den torde fortfarande i regel uppgå till omkring tio procent. Tillgängliga uppgifter, särskilt de som meddelas i den utmärkta svenska valstatistiken, tyda på att valdeltagandet bland kvinnorna i högre grad än bland männen sjunker med den sociala och ekonomiska ställningen; kvinnorna inom arbetareklassen ha exempelvis i vårt land, särskilt under den första tiden efter kvinnorösträttens införande, visat ett avsevärt mindre politiskt intresse än männen inom samma kategori. Då anslutningen till ett parti i hög grad korrelerar med den ekonomisk-sociala standarden, följer härav att kvinnorösträtten verkat i konservativ riktning. Det är också anledning att antaga, att bland de lägre socialgruppernas kvinnor finnes ett jämförelsevis stort antal, som på grund av ett personligt tjänsteförhållande till medlemmar av en högre klass antingen avstår från att rösta eller röstar med partier, vilka icke, enligt den eljest dominerande korrelationen, representera deras egen socialklass. Främst är det här fråga om hem- och butiksbiträden, uppapperskor och liknande yrkesgrupper.

I Tyskland och Österrike tillämpades under det demokratiska skedet efter det första världskriget helt eller delvis en ordning, som gjorde det möjligt att bestämma de manliga och de kvinnliga rösternas fördelning på partier. Härvid framgick att kvinnorna i hög grad gynnade de konservativa och särskilt de religiöst inriktade partierna; den tyska centerns väljare torde till omkring 60 procent ha varit kvinnor, och även det kristligt-sociala partiet i Österrike drog stora fördelar av den kvinnliga rösträtten. De extrema antidemokratiska tyska partierna voro där-

emot — med en modifikation, som strax skall nämnas — utpräglat manligt betonade. Sannolikt hade i Tyskland de socialistiska partierna fått majoritet i 1919 års nationalförsamling, om endast männen haft rösträtt. Under brytningstiden omkring 1930 blev kvinnorösträtten en tillgång för demokratien, särskilt genom att centern i så hög grad vann kvinnornas stöd. För att förstå den revolutionära spänningen i Tyskland vid denna tid måste man ha klart för sig att det utslagsgivande demokratiska mellanpartiet ägde ett klientel, inom vilket kvinnorna, och efter all sannolikhet de äldre, övervägde, medan de på en omstörtning inriktade partierna i ojämförligt större utsträckning stöddes av män, och med all säkerhet särskilt unga män. De revolutionära hade alltså en slagkraft, som var vida större än deras röstsiffror och representantantal utvisade. Inför nationalsocialismens seger inträdde en förändring; i allt högre grad gingo kvinnorna över till detta parti och vid 1933 års avgörande val var den nationella — av nationalsocialister och tysknationella bestående — majoriteten betingad av den starka anslutningen från de kvinnliga väljarna. Man kan, med hänsyn till det starkt ökade valdeltagandet vid de sista demokratiska valen samt de borgerliga gruppernas massvisa övergång till nazismen vid samma val, våga den gissningen, att kvinnorösträttens förändrade utslag sammanhängde med, att den nyss karakteriserade labila gruppen av kvinnliga väljare följde sina husbönder och arbetsgivare till det nazistiska lägret.

Än en gång bör kanske understrykas, att skillnaden mellan könsens politiska inställning i regel icke varit betydande. De nu anförda exemplen på kvinno-

rösträttens verkningar torde vara enastående, även om enligt uppgifter, som ej kunna verifieras, i viss mån jämförliga resultat uppstått i vissa katolska länder (Spanien och Litauen). Som ett belägg på att i sällsynta fall korrelationen mellan kön och parti kan vara dominerande, skall jag emellertid anföra några röstsiffror från valen i november 1932 i den lilla katolska kommunen Östringen i Baden: på national-socialismen röstade 208 män och 79 kvinnor, på socialdemokratien 103 män och 68 kvinnor, på kommunismen 136 män och 30 kvinnor, på centrum 288 män och 565 kvinnor.

*

Med sociala motsättningar menar jag i det följande sådana, som huvudsakligen sammanhånga med skillnader i ekonomisk ställning, arbetsförhållanden och (eller) levnadsvanor inom ett samhälle och som icke i någon avsevärd grad kunna återföras på de religiösa, nationella och sexuella skiljaktigheter, som förut berörts. För att en motsättning skall uppstå kräves, att de angivna företeelserna skapa en känsla av gemenskap hos de likställda, kombinerad med en vilja till sammanhållning gentemot andra grupper. På det ytterligt omstridda ordet socialklass — vars bestämning ofta är uttryck för en politisk ideologi — skall jag här icke ingå; i det följande får jag anledning att återkomma härtill. Då jag nu talar om socialgrupp eller socialklass, är det utifrån den mycket allmänna definition jag nyss givit.

Socialgruppens särställning i jämförelse med de förut diskuterade grupperna är uppenbar. Den bygger icke, såsom den religiösa gruppen, uteslutande

på en gemensam åskådning; över huvud behöver icke en sådan åskådning — i ordets mera egentliga mening — tjäna som sammanhållande band. Större likheter företer då socialgruppen med nationaliteten. I båda fallen krävas vissa objektivt fastställbara gemensamma drag — som det dock ofta är svårt att precisera — och en subjektiv känsla av enhet. Men socialgruppens särdrag äro — i motsats till nationens eller nationalitetens — helt bestämda av dess ställning inom samhället. Liksom könen leva socialgrupperna i ömsesidigt beroende; själva begreppet förutsätter existensen av flera grupper inom ett samhälle.

Det kan synas självklart, att de metoder, som begagnats för att ur politiken avlägsna de på religiösa och nationella skiljelinjer beroende striderna, här icke kunna komma i fråga. I hög grad likartade metoder ha likväl förordats av skilda åskådningar. För den extrema gammalliberalismen framstod en total statlig passivitet, ett slags till det yttersta driven tolerans på det sociala området som en lösning. Man tänkte visserligen icke på grupper och klasser, utan på individer, men resultatet blev så till vida detsamma, som staten ansågs endast böra övervaka och för ingrepp utifrån säkra den fria konkurrensen. Då emellertid i övervakningen skulle ingå upprätthållandet av vissa grundsatser — äganderätt, arvsrätt, avtalsfrihet i formell mening — måste passiviteten i praktiken innebära ett skydd för de besittande, ett konserverande i stort sett av den bestående ordningen. All annan politik än den gammalliberala — som ingenstädes blivit konsekvent tillämpad — innebär, att staten på ett aktivt, positivt sätt blandar

sig i socialgruppernas strider och förändrar det dem emellan bestående förhållandet.

Man har också — stundom under direkt åberopande av nationalitetspolitiken — verkat för autonomi för vissa sociala grupper. Enligt s. k. pluralistiska och särskilt gillesocialistiska idéer, livligt diskuterade i England på 1910-talet, skulle skilda grupper, både av social och annan beskaffenhet, under statens ledning och kontroll få en betydande självstyrelse. I detta sammanhang av intresse är framför allt den av syndikalismen influerade tanken, att de inom en industrigren, respektive ett industriföretag verksamma skulle tillerkännas ett slags industriell autonomi. Man räknade med att på detta sätt avföra de sociala konflikterna från den statliga politiken. I Sverige framträdde främst Ernst Wigforss som målsman för denna riktning. Numera synas dessa idéer, i varje fall i den form de ursprungligen propagerades, sakna all aktualitet; de torde allmänt ha befunnits såväl omöjliga att genomföra som mindre betydelsefulla än man till en början tänkte sig. I själva verket synes det uppenbart att, huru än en dylik ordning bleve beskaffad, det fortfarande skulle ankomma på staten att träffa de avgöranden, som just ur de sociala intressemotsättningarnas synpunkt framstå som huvudsakliga. Tanken att staten skulle kunna ställas utanför samhällsstriderna på detta sätt lär vara lika verklighetsfrämmande som motsvarande föreställningar inom den gammalliberala idékretsen.

Slutligen ha, i regel från konservativt håll, förslag framställts om att representationen skulle byggas icke på samfälliga val utan på vad man kallat klass-

intresse- eller korporationsval. De olika socialgrupperna skulle tilldelas ett bestämt antal mandat och dessa besättas inom och av vederbörande grupper; härigenom har man — liksom i vissa fall i fråga om nationaliteter — velat åstadkomma en avspänning och stabilisering. Med få undantag ha förslagen varit så utformade, att de högre socialgrupperna skulle få ett i förhållande till sin storlek oproportionerligt antal representanter; det har alltså gällt att på en omväg återinföra det representativa system, som kännetecknade privilegiestaten. Men även då det ifrågasatts, att socialgrupperna i denna ordning skulle representeras i förhållande till sitt medlemsantal, ha förslagen enligt en dominerande demokratisk opinion icke varit ägnade att ge det avsedda resultatet. Det vore visserligen möjligt att på detta sätt få bort socialgruppernas genom partier förda strid om mandat vid valen. Men orsakerna till motsättningarna över huvud och därmed till strid inom representationen bleve icke undanröjda. Tvärtom skapades härigenom ett nytt tvisteämne, nämligen hur mandaten skulle fördelas.

Jag har erinrat om dessa tankeriktningar för att från början ställa det behandlade problemet i en klarare principiell belysning. I det följande skall jag uppehålla mig endast vid mera centrala sidor av debatten.

Statens ingripanden på det ekonomisk-sociala området — i annan form än genom den äldre liberalismens upprätthållande av rättsordningen — innebär en mer eller mindre bestämd förändring av socialgruppernas ställning och inbördes förhållande. Då förändringen är jämförelsevis obetydlig, uppstår

ur det demokratiska statsskickets synpunkt inga svårigheter. De statliga besluten medföra i själva verket ständigt dylika förändringar: en tullreform, en socialpolitisk åtgärd, ett anslag till arbetslösa förbättrar, respektive försämrar vissa folkgruppers ekonomiska läge och innefattar ett övergivande i smått av gammalliberalismens toleransprincip. Då frågan uppstår om en mera genomgripande social reorganisation blir läget ett annat: motsättningarna uppnå en sådan skärpa, att den nödvändiga värdegemenskapen hotas; en tendens framträder att å ena sidan i bevarandet, å andra sidan i omläggningen av den bestående ordningen se något väsentligare än tillämpningen av demokratiska metoder vid avgörandet. Men till denna strid anknytes, då de stridande parterna i princip stå på demokratiens grund, en konflikt även rörande statsskickets innebörd och förutsättningar; å ömse sidor hävdas, att man själv representerar den sanna, motståndaren en falsk uppfattning om folkstyrelsen. Sedan det första världskriget har detta problemläge varit mer eller mindre aktuellt i ett stort antal stater, och många tecken tyda på en skärpning av motsättningarna och därmed en intensifiering av principdebatten.

Innan jag ingår närmare härpå, skall jag ett ögonblick stanna vid den enda parallell till nutidens situation, som så vitt jag vet finnes från något äldre tid. Jag åsyftar läget i Förenta staterna före inbördeskriget 1861—1865. Den amerikanska debatten vid denna tid innehåller, trots de uppenbara skillnaderna i utgångspunkter, åtskilligt av intresse i dagens situation.

Den konflikt, som kulminerade i det amerikanska inbördeskriget, gällde som bekant slavfrågan. I nordstaterna, som omfattade bortåt två tredjedelar av befolkningen, var slaveri förbjudet och en allt starkare rörelse, som väsentligen stödde sig på allmänt demokratiska argument om människornas naturliga likställighet, krävde förbud för slaveri inom hela unionen. Sydstaternas ekonomiska system baserades däremot på slaveriet. På en befolkning av omkring tolv millioner (1860) kommo fyra millioner slavar; i de stater, som sedermera utträdde ur unionen, voro slavarerna tre och en halv av åtta millioner. Trots att slavegömdomen var starkt koncentrerad — endast var tredje eller fjärde familj ägde någon slav och omkring tio procent av den vita befolkningen ägde flertalet slavar — var föreställningen om slaveriets nödvändighet så allmänt omfattad, att flertalet sydstaters bildade ett homogent politiskt block, inom vilket inre stridigheter helt bortskymdes av den gemensamma tron på »Söderns speciella institutioner». Slavarnas värde enligt omkring 1860 gällande priser var mellan tre och fyra milliarder dollars och slaveriets avskaffande genom ett unionellt beslut tedde sig som en väldig expropriation utan ersättning, innebärande en proletarisering av Söderns ekonomiskt, socialt, kulturellt och politiskt härskande klass.

På ett i modern tid enastående sätt sammanföll alltså en av ekonomisk-sociala orsaker betingad politisk klyvning med en regional uppdelning. Vissa förutsättningar funnos för en skilsmässa mellan de stridande grupperna, och denna möjlighet sökte elva av sydstaterna förgäves förverkliga genom beslutet om utbrytning ur unionen år 1861; nordstaterna be-

traktade utträdet som ett upprorsförsök och lyckades efter fyra år genom en total seger återställa enheten. Vad som i detta sammanhang är av intresse är att under den långa och innehållsrika debatt, som före inbördeskriget fördes om förhållandet mellan Norden och Södern, problemet även upptogs ur den demokratiska principens synpunkt. Var gå gränserna för den demokratiska statsmakten? Vilka hänsyn måste majoriteten taga till minoriteten? Vilken grad av värdegemenskap fordras i en demokrati? På dessa frågor tvingades statsmän och teoretiker i Norden och framför allt i den av Nordens övermakt hotade Södern att söka ge allmängiltiga svar.

Det mest representativa inlägget från sydstatshåll är John Calhouns »A disquisition on government» (1851). Calhoun utgick från att varje härskare och varje styrande grupp är benägen att missbruka sin makt. Ett medel mot detta missbruk vore medborgarnas politiska likställighet, den allmänna rösträtten. Men detta medel vore icke tillräckligt, ty rösträtten ledde till strid mellan olika intressegrupper, vilka var för sig ville nå den totala makten. Majoritetsstyret bleve därför ur den angivna synpunkten i huvudsak av samma beskaffenhet som styrelsen i en absolut monarki. »Den enda skillnaden i detta hänseende är, att under ett majoritetsstyre minoriteten kan bli majoritet och majoriteten minoritet genom utövandet av rösträtten och att de sålunda kunna växla position utan våld eller revolution.» Det enda säkra medlet mot maktmissbruk bestod enligt Calhoun däri, att de viktigaste intressegrupperna i samhället genom sina organ finge en självständig andel i statsmakten, så att lagstiftning kunde äga rum en-

dast genom deras sammanstående beslut. I stället för den »numeriska majoriteten» borde krävas en »samverkande majoritet» (concurrent majority). På detta sätt skulle man ernå, »att de skilda intressen, klasser och regioner, i vilka samhället kan vara uppdelat, bli skyddade, och alla konflikter och strider dem emellan förhindrade — genom att göra det omöjligt för styrelsen att handla utan allas gemensamma samtycke». Kompromissen bleve, därest denna princip genomfördes, den obligatoriska formen för ett statligt beslut. Calhoun hänvisade, för att belysa och stödja sin uppfattning, till juryn, inom vilken enhällighet krävdes för fällande dom, och till den polska riksdagens regel om »liberum veto», som visserligen innebar en extrem tillämpning av grundsatsen om »samverkande majoritet», men trots detta under lång tid kunnat upprätthållas utan alltför stora olägenheter.

Ehuru Calhoun helt allmänt talade om skilda klasser eller delar av samhället såsom berättigade till lika andelar i statsmakten, till ett slags absolut veto-rätt, är det tydligt, att han i sin analys och sina slutsatser har förhållandet mellan Norden och Södern för ögonen. Hur han konkret tänkte sig, att de av honom uppställda kraven skulle realiseras, framgår av ett i kongressen framställt förslag. Enligt detta skulle den unionella exekutivmakten uppdelas på två presidenter, en för Norden och en för Södern, med veto-rätt mot varandra och mot kongressen. Beslut skulle alltså kunna åvägbringas endast då de båda stridande regionerna voro eniga, den majoritet inom unionen, som Norden representerade, skulle under inga förhållanden kunna påtrycka Söderns minoritet sin

vilja. Detta och andra i samma riktning gående förslag hade på grund av nordstaternas motstånd inga utsikter till framgång. Man drog sig fram med kompromisser, till dess efter Lincolns val till president utbrytningen och inbördeskriget blevo oundvikliga.

Med Calhouns tankar om samverkande majoritet och vetorätt såsom en lösning av unionens problem sammanhänger nära det försvar, som han och andra sydstatsmän presterade för slaveriet såsom demokratisk institution. Om alla till en stat hörande individer vore legalt likställda, kunde, förklarade man, en klasskamp mellan de besittande och de egendomslösa icke undvikas, och denna kamp måste leda till revolutionära aktioner och därmed till samhällets sönderbrytande. Under slavsystemet kunde däremot verklig jämlikhet och demokrati känneteckna förhållandet mellan de fria medborgarna, ty den egendomslösa, presumtvt missnöjda klassen vore då avskuren från allt inflytande. Slaveriet vore alltså i grunden en förutsättning för demokrati, vilket också erfarenheterna från antikens folkstyrelser visade. »Slaveri är nödvändigt under ett republikanskt styrelsesätt», yttrade Calhoun. »Utan slaveri är ett varaktigt republikanskt styrelsesätt otänkbart.» Mera direkt uttryckte sig en tidning, som förklarade, att »demokratiens drake, den producerande arbetande klassen, berövas sin möjlighet att göra skada genom att hållas i slaveri». Flera författare hävdade, att den på allas legala jämlikhet byggda styrelse, som rådde i Norden, inom kort måste gå under, eftersom den icke kunde tåla påfrestningen av väldiga ekonomiska skillnader och motsättningar; massan av egendomslösa industriarbetare, vilkas missnöje hotade stats-

ordningen, måste förvandlas till slavar, om man ville uppnå en »verklig» demokrati.

Att ordet demokrati (respektive republik) i de refererade framställningarna användes i skilda betydelser är uppenbart och behöver icke närmare diskuteras. Vad som förtjänar uppmärksammas är att man genomgående utgick från att demokrati var möjlig endast vid en på generell likställdhet — på politisk, social och ekonomisk jämlikhet — grundad värdegemenskap. Inom unionen voro, ansåg Calhoun, motsättningarna så stora, att principen om numerisk majoritet måste vika för principen om samverkande majoritet. Inom de särskilda staterna kunde en liknande motsättning undgås genom att de potentiellt samhällsfarliga ställdes utanför de fria medborgarnas krets. Möjligheten av ett statsskick, i vilket allmän politisk jämlikhet kombinerades med social och ekonomisk likställdhet, berördes över huvud icke i dessa resonemang. Skillnaden mellan rika och fattiga, mellan besittande och egendomslösa, ansågs självfallen och ofrånkomlig.

Slaveriets motståndare hade icke samma skäl som dess anhängare att diskutera demokratiens reala förutsättningar. De kunde nöja sig med att, då det gällde unionen, hävda majoritetens rätt, och att i fråga om sydstaternas styrelse hänvisa till det uppenbara förhållandet, att en folkgrupps uteslutande från vanliga medborgerliga rättigheter innebar ett brott mot vedertagna demokratiska grundsatser. Men även inom detta läger framträdde med styrka förståelsen för värdegemenskapens nödvändighet. Dels så att man under framhållande härav länge verkade för och godtog kompromisser, som syftade att nödtorf-

tigt återställa enheten. Dels så att man, då krisen tillspetsades, betonade det ohållbara i en legal situation, varigenom unionen klövs i två skilda, mot varandra misstroget eller fientligt inställda regioner. Ett återställande av likformigheten, i nödfall med våld, kom att framstå som den enda utvägen. Denna tankegång präglar Lincolns mest berömda slagord: hans ord om att »slaveriet måste överallt upphävas eller överallt införas», att »a house divided against itself cannot stand», att unionen icke kunde förbliva »half slave and half free». Med stöd av detta motiv och under åberopande av slaveriinstitutionens principiella fördärvlighet, kunde den republikanska styrelsen, som i övrigt så starkt höll på äganderättens okränkbarhet, under inbördeskriget förklara fyra millioner slavar fria utan att ens överväga tidigare framställda förslag om ersättning till ägarna.

DEMOKRATIENS PROBLEMATIK II

Den samtida debatten om demokratiens förhållande till statens sociala och ekonomiska struktur kan, vad vissa synpunkter beträffar, återföras till äldre meningsbrytningar. Under striden mellan gammal-liberalism och demokrati var det såsom förut erinrats vanligt, att folkstyrelsen påstods leda till å ena sidan äganderättens upphävande och någon form av kollektivism, å den andra politisk despoti. Även sedan demokratiens brutit igenom, har samma uppfattning framförts av liberala teoretiker. Herbert Spencer återkom i sitt politiska författarskap ständigt till tanken, att det gällde att skydda »människan mot staten», d. v. s. att i frihetens intressen hindra en maktkoncentration hos staten, och att på denna grund all lagstiftning i socialistisk riktning måste motarbetas. »På ett eller annat sätt måste», skrev han i en uppsats från början av 1890-talet, »produktionen regleras, och reglerarna (de ekonomiska ledarna) måste enligt sakens natur bilda en mycket liten grupp i jämförelse med de egentliga producenterna. Under frivilligt samarbete, som för närvarande föreligger, ta de ekonomiska ledarna en så stor del av

det producerade som de kunna, men de äro, såsom vi dagligen se av fackföreningarnas framgångar, i viss grad hindrade att själviskt fullfölja sina avsikter. Under det tvungna samarbete, som socialismen kräver, skulle de lika själviskt främja sina intressen och de kunde då icke mötas av de fria arbetarnas samlade motstånd. . . . Det slutliga resultatet skulle bli ett samhälle som det gamla Peru, . . . där massan av folket, uppdelad i avdelningar om 10, 50, 100, 500 och 1 000, styrda av tjänstemän av motsvarande grad och bundna vid sina respektive distrikt, övervakades i sitt privata liv likaväl som i sitt arbete och hopplöst trälade för att upprätthålla den härskande organisationen.»

Inom det motsatta socialistiska lägret har däremot sedan ett århundrade den med privat äganderätt till produktionsmedlen förenade demokratien betecknats som en skendemokrati. Politisk och legal jämlikhet utan motsvarande ekonomisk och social likställighet har sagts innebära en halvmesyr, ett tillfälligt stadium i utvecklingen eller en fiktion utan innehåll. Verklig demokrati, innefattande materiell, icke blott formell frihet och politisk likställighet har förklarats möjlig blott i ett socialistiskt samhälle. Enligt den marxistiska åskådningen framstår staten som ett organ för den härskande klassen, och med socialismens seger följer därför statens avskaffande och »samhällets» seger i form av en fri sammanlevnad och arbetsgemenskap. Antingen har man antagit, att denna seger kan vinnas med den »formella» demokratiens hjälp eller också, enligt den kommunistiska varianten av marxismen, att en revolution och en period av statens totala utnyttjande i arbetareklassens intresse

(proletariatets diktatur) krävas för omvälvningen. Den »kapitalistiska» eller »borgerliga», d. v. s. den icke-socialistiska demokratin, har framstått som en fiende eller i varje fall som en organisationsform, vilken skall användas endast för att övervinnas. Till dessa tankegångar skall jag i det följande återkomma.

Den debatt kring frågan, som under senare tid ägt rum i en rad demokratiska stater, i första rummet England och Förenta staterna, har emellertid i viktiga hänseenden en annan karaktär än tidigare meningsbrytningar. Ur flera synpunkter kan det sägas, att debattörerna stå varandra jämförelsevis nära, att de i sina resonemang utgå från samma värderingar och bedömanden. De äro ense i sitt godtagande av demokratin, och de se i varje fall såsom något väsentligt i denna statsform å ena sidan majoritetsstyret, å andra sidan den politiska, medborgerliga friheten. De äro vidare, åtminstone på få undantag när, eniga om att de gammalliberala grundsatserna för statens förhållande till den enskilde icke böra, eller i varje fall i praktiken numera icke kunna tillämpas; generella fördömanden av statsingripandet såsom sådant — vare sig byggda på naturrättsliga eller utilitaristiska tankegångar — äro utan betydelse. Man anser sig över huvud vara obunden av ideologier i ordets mera egentliga mening; de borgerliga bestrida de liberala, socialdemokraterna de marxistiska teoriernas giltighet, även om båda riktningarna i själva verket influeras av principiellt övergivna doktrinära föreställningar. Att diskussionen är vida mera realistisk och konkret än för några årtionden sedan är i alla händelser obestridligt.

Men samtidigt har debatten blivit livligare och skarpare än förr. Detta beror utan tvivel till stor del helt enkelt därpå, att problemet förlorat sin tidigare, något »teoretiska» och överkliga karaktär. Det har, i samband med de socialdemokratiska partiernas framträngande, blivit av brännande praktisk aktualitet. Det sammanhänger också därmed, att risken för demokratiens förvandling till diktatur blivit påtaglig, sedan under loppet av två årtionden en sådan förvandling försiggått i en rad europeiska stater. Och denna risk ter sig vida mera fruktansvärd än under 1800-talet; de napoleonska diktaturerna, till vilka man förr hänvisade, voro milda och humana, nästan fria statsskick, i jämförelse med sina efterföljare i nutiden. Av vikt är kanske också, att man allmänt fått klart för sig att en demokrati kan glida över i diktatur utan att denna förändring önskas av mer än en liten minoritet bland folket, att den stora massan under särskilda omständigheter genom propaganda och påtryckning kan göras till redskap för en auktoritär riktning.

Vad gäller då debatten? Såsom alltid i mera invecklade fall blir ett försök att fastställa detta lätt ett ställningstagande i själva sakfrågan. Helt allmänt kan visserligen kärnfrågan sägas vara det demokratiska statsskickets förhållande till den borgerliga, respektive den socialistiska staten, och till övergången från den förra ordningen till den senare. Men orden borgerlig och socialistisk definieras på skilda sätt av borgerliga och socialister. Då det gäller den borgerliga staten har man åtminstone möjlighet att peka på exempel, som åskådliggöra vad man menar: England och Förenta staterna torde utan gensägelse

kunna betecknas på detta sätt. Dock ligger i själva ordet borgerlig, som i här berörda mening är av socialistiskt ursprung, en viss tendens till ogillande. I fråga om den socialistiska staten finnes icke nämnda möjlighet, ty Ryssland anses i regel av de demokrater, varom här är fråga, på grund av sitt diktatorsystem icke vara socialistiskt i ordets egentliga mening. Huru skiftande användningen av de här berörda orden är, framgår bäst därav, att det national-socialistiska Tyskland på »socialistiskt» håll gärna karakteriseras som ett utslag av borgerlig reaktion, medan det av de »borgerliga» påstås vara representativt för socialismen.

I största korthet och utan anspråk på att tillfredsställa de skilda uppfattningarna skall jag söka angiva vad man i den här berörda debatten i allmänhet synes mena. Då man talar om en borgerlig stat, menas i första rummet, att produktionsmedlen — även de viktigaste — i stor utsträckning tillhöra enskilda personer. Därjämte förbinder man i regel med uttrycket, att produktion och konsumtion — utom i vissa speciella fall eller under särskilda förhållanden — sker enligt den fria marknadens principer, att mycket betydande skillnader i inkomst och egendom finnas, att arvsrätten erkännes. En socialistisk stat tänkes först och främst antingen äga alla viktigare produktionsmedel (socialism i egentlig mening) eller också dirigera användningen av dessa produktionsmedel (planhushållning); vidare förutsättes, att i en sådan stat en — i jämförelse med den borgerliga staten — betydande ekonomisk jämlikhet införes, att arvsrätten avskaffas eller starkt begränsas, att medborgarnas ställning (genom undervis-

ningsreformer och på andra sätt) så gott som uteslutande blir beroende av deras duglighet. — Det framgår av detta — om de beskrivna tendenserna till bestämning äro riktiga — att någon klar motsättning icke finnes i det vanliga språkbruket. Än framhäves äganderättssynpunkten, än planeringssynpunkten, än åter jämlikhetstanken. Enighet torde dock råda därom, att i ett socialistiskt samhälle staten — eller i varje fall en kollektiv organisation — skall äga de viktigare produktionsmedlen och (eller) fastställa riktlinjerna för deras användning; huruvida ett samhälle kan betraktas som socialistiskt endast därför att ett av dessa villkor uppfylles är däremot oklart (jfr inställningen till den nationalsocialistiska planhushållningen i Tyskland). Inom socialismen torde man utgå från att en stat är socialistisk endast om socialiseringen eller planhushållningen avser att höja medborgarnas välstånd (icke t. ex. att möjliggöra nationell aggression).

Min avsikt är att belysa endast de författningspolitiska momenten i debatten mellan borgerlighet och socialism — för att fortfarande använda de ord, som, trots sin oklarhet, äro de enda som stå oss till buds. För att förstå denna sida av meningsutbytet är det likväl nödvändigt att ett ögonblick stanna vid de ekonomisk-sociala motiv, som parterna anföra. Från borgerligt håll framhäves främst tanken, att det ekonomiska framåtskridandet gynnas av en jämförelsevis fri konkurrens, som premierar initiativet och företagsamheten och på detta sätt leder till en maximal stegring av produktionen. Även de fattiga folkgrupperna ha, säger man, mest att vinna på detta system, ty deras läge förbättras under detsamma ojämförligt

snabbare än under en socialistisk ordning. Ekonomisk och social jämlikhet kan visserligen icke uppnås på denna väg, men i praktiken heller icke på någon annan, ty erfarenheten visar, att gradering av inkomsterna är nödvändig för effektivitet i arbetet. Till socialpolitiska reformer ställer man sig i princip positiv: genom sådana måste under alla förhållanden verklig nöd förebyggas. Statsdrift på vissa områden är nödvändig, men i regel är den mera kostsam och mindre effektiv än enskild verksamhet, eftersom motsvarande eggelse och tävlan här icke äro tänkbara. — På socialistiskt håll hävdar man, att den borgerliga produktionsordningen i flera hänseenden förminskar möjligheten till snabbt framåtskridande: konkurrensen medför stora improduktiva kostnader, de privata monopol den fostrar stegra priserna och hejda stundom den tekniska utvecklingen, produktionen inriktas till stor del på onyttiga varor, bristen på planering i stort omöjliggör över huvud ett systematiskt och på lång sikt bedrivet utnyttjande av produktionskrafterna, kriser och arbetslöshet äro — och detta är kanske huvudargumentet — ofrånkomligt förknippade med systemet. Under en socialistisk ordning kommer därför produktionen att ökas vida snabbare. Därtill kommer, att en sådan ordning kan säkerställa stabilitet i den produktiva verksamheten och därmed trygghet för de arbetande. Den kan också genomföra en rättvisare fördelning av det producerade och på detta sätt åstadkomma relativ ekonomisk jämlikhet. För den stora massan innebär konkurrensens försvinnande eller begränsning ingen minskning av eggelsen till arbete, ty inom de enskilda företagen ha de flesta en

osjälvständig ställning, som utesluter privata initiativ. För övrigt skall man i det socialiserade samhället genom skilda metoder motverka tendensen till byråkratisering och stelhet och — bland annat genom att göra den högre undervisningen tillgänglig för alla därtill skickade — i praktiken omsätta den gamla liberala principen om fritt lopp för alla dugliga.

Redan dessa antydningar visa det väsentliga förhållandet, att båda parterna anse sitt »system» ur *alla* synpunkter överlägset. De borgerliga säga icke att den bestående ordningen (för att schematiskt likställa denna med den ordning de anse lämplig) främjar framsteget men åstadkommer en farlig olikstälthet, socialisterna säga icke, att deras plan bör genomföras i jämlikhetens intresse, även om den försvagar effektiviteten. På båda hållen saknar man möjlighet att i större utsträckning stödja sina argument på erfarenheten, eftersom endast en — ur ekonomisk synpunkt — socialistisk stat finnes och utvecklingen i denna kan tagas till utgångspunkt för de mest stridiga påståenden; på borgerligt håll betonas man den ryska regimens svagheter och brister, på socialistiskt håll understrykas vissa företräden, samtidigt som man, under hänvisning till att diktatur råder i Ryssland, så att säga frånsäger sig allt ansvar för regimens nackdelar.

Ännu en svårighet i den förda debatten bör uppmärksammas. På borgerligt håll är man benägen att, då det gäller en speciell reform i vad man anser socialistisk riktning, ställa den socialliberala borgerliga ordningen i motsats till den socialistiska och att sålunda med principiella skäl avvisa förändringen — utan att i det särskilda fallet beakta, att det bestå-

ende samhället, och för övrigt alla samhällen, ha starka »socialistiska» inslag. Inom socialismen är en motsatt tendens framträdande. Det talas i största allmänhet om det socialistiska samhällets fördelar, och särskilt i den folkliga agitationen är denna linje förhärskande, men i det särskilda fallet hävdar man gärna, att det icke är fråga om något nytt eller genomgripande, och söker motivera det föreslagna ingreppet utan att anknyta till de socialistiska strävandena i stort. Denna tendens gör sig icke minst gällande, då problemet upptages om möjligheten att upprätthålla demokratien i ett socialistiskt samhälle. Man påstår, att denna frågeställning är irrelevant: varje särskilt ingrepp måste diskuteras för sig och först då ett ingrepp föreslås, som verkligen innebär en fara för demokratien, är det skäl att taga upp principfrågan. Genom detta sätt att resonera söker man — i regel utan tvivel omedvetet — komma ifrån alla svårigheter. Ty det är uppenbart, att intet visst ingrepp i och för sig hotar demokratiens bestånd; ingen påstår, att demokratien faller med förstatligandet av en viss grupp av företag eller med statlig planering inom ett begränsat område. Det är den tämligen generella socialisering eller planhushållning, varom program och teoretiker tala, som möjligen kan vara farlig för demokratien. Om diskussionen härom icke finge börja, förrän ett förslag om totalt genomförande av de socialistiska kraven föreläge, skulle den sannolikt aldrig börja, ty något sådant program kommer troligen intet demokratiskt socialistparti att framlägga. Principfrågan måste därför behandlas utan att den är aktuell i ordets mest egentliga mening, även om detta — vilket utan re-

servation skall erkännas — medför ett ytterligare moment av oklarhet i debatten.

Hela diskussionen kring demokratiens förhållande till skilda samhällsformer har sitt centrum i ordet frihet. Inom alla läger är frihet ett honnørsord, vilket blir möjligt genom att begreppet användes i de mest vaga och skiftande betydelser. En grundlig undersökning, som det tyvärr är omöjligt att här ens i sina huvuddrag referera, har nyligen på denna punkt gjorts av en amerikansk författarinna, Dorothy Fosdick. Frihetsbegreppets mångtydighet beror delvis på att man vid dess användning tänker på helt olika arter av tvång, mot vilka friheten ställes som motsats. Man talar om frihet gentemot staten, gentemot enskilda grupper, gentemot sina egna onda böjelser, t. o. m. gentemot olyckliga förhållanden i allmänhet (frihet från nöd och frihet från fruktan). Ibland avses en objektivt fastställbar möjlighet att välja mellan skilda handlingssätt, ibland åter en subjektiv känsla av frihet, som kan föreligga oberoende av det mest totala tvång. På dessa och andra vägar kan frihet bli ett uttryck för praktiskt taget vilka önskvärda tillstånd eller egenskaper som helst: välstånd, makt, jämlikhet, trygghet, lycka, arbetsglädje, mod, laglydnad, oreserverad anslutning till en kollektiv enhet, resignerat godtagande av det oundvikliga. Utifrån skilda ideologiska attityder kan den ene kalla frihet vad den andre kallar total ofrihet. Att i det följande ständigt påpeka dessa skiftningar i uttryckssättet låter sig icke göra. Jag vill endast betona, att jag, liksom i det föregående, då uttrycket icke på något sätt kvalificeras, med frihet menar politisk eller medborgerlig frihet och härmed avser rätt

att utan ingripande från statens sida handla i politiska sammanhang (alltså huvudsakligen tryckfrihet, föreningsfrihet o. s. v.).

Det författningspolitiska problem, som här föreligger, kan, såsom redan antytts, uppdelas på tre skilda frågor. Kan demokrati (majoritetsstyre och politisk frihet) anses föreligga i den borgerliga staten? Kan en övergång från en borgerlig till en socialistisk stat ske under bevarande av demokrati? Kan demokrati tillämpas i en socialistisk stat? Dessa frågor skola här så långt möjligt behandlas var för sig.

*

Enligt en inom socialismen utbredd, om än icke allennarådande åsikt är demokrati i mera egentlig mening icke förenlig med en borgerlig samhällsordning. I den kommunistiska doktrinen framställs den borgerliga demokrati med stöd av en tankegång hos Marx som ett mer eller mindre medvetet bedrägeri, som en förklädning för den kapitalistiska diktaturen. Till denna ståndpunkt skall jag återkomma i ett följande kapitel. Men även inom den med demokratiska medel arbetande och på majoritetsstyre och politisk frihet inställda socialismen möter en liknande, om än icke så extremt utformad uppfattning. Influenserna från marxismen äro här påtagliga jämväl inom grupper, vilka i huvudsak frigjort sig från Marx' lära. Man utgår ofta, såsom särskilt Ernest Barker klart och ingående visat, från en förtunnad marxism, som leder till ett godtagande av den bestående demokratiens metoder under irritation och protester. I vissa fall är detta godtagande så tveksamt, att dess

innebörd kan kännetecknas med deklARATIONEN: om demokratien leder till socialism, acceptera vi den, om inte, så måste vi anlita andra medel. Skillnaden mellan denna ståndpunkt och den kommunistiska blir uppenbarligen föga betydande. Det bör understrykas, att i svensk socialdemokratisk debatt den sist berörda tankelinjen knappast spelat någon roll under senare tid; anslutningen till demokratien, sådan den föreligger, har här, icke minst på grund av partiledarna Brantings och Hanssons bestämda ställningstagande, varit sällsynt oreserverad. Men kritiken av den borgerliga demokratien som en ofullgången, halv demokrati har även i vårt land haft framstående företrädare. Särskilt har problemet i olika sammanhang diskuterats av Wigforss, och denne har därvid närmat sig den angivna, extrema ståndpunkten.

Kritiken av den borgerliga demokratien ur demokratisk synpunkt har kanske främst formulerats av en rad engelska författare, såsom Laski, Cole, Hobson och Tawney. Principiellt utgår man från att det föreligger ett motsatsförhållande mellan självstyrelsens och likställighetens erkännande på det politiska området och bevarandet av vissa samhällsgruppers speciella maktställning inom det ekonomiska livet. »Om hypotesen om självstyrelse är giltig inom politiken, måste den också vara giltig inom ekonomien», skriver Laski, och han kombinerar denna slutsats med tanken, att demokratien förutsätter ekonomisk jämlikhet, eftersom den »betraktar människornas rättigheter att få del av samhällslivets resultat som i huvudsak lika»; enligt den »nya demokratiska åskådningen» är därför »friheten med nödvändighet beroende av jämlikheten». På ett liknande sätt reso-

nerar Tawney, då han säger det vara orimligt att se den politiska friheten såsom något helt skilt från den ekonomiska friheten, eftersom båda i grunden gälla samma sak, nämligen makten över människor. Vanligen uttrycker man sig på det sättet, att den politiska demokratin utgör en första vinning, en del av den ordning, som måste uppnås, men att den fullständiga demokratin innebär något annat och mera, dels ekonomisk självstyrelse, d. v. s. samhällelig (eller möjligen annan kollektiv) ledning av produktionen, dels ekonomisk och härur flytande social jämlikhet. Ibland förmärkes en glidning mellan denna tankegång och en annan, praktisk-empirisk synpunkt: man konstaterar, att inom de demokratiska staterna stora folkgrupper, särskilt bland industriarbetarna, faktiskt kräva en utveckling i angiven riktning, och förklarar, att deras krav måste tillfredsställas för att den inom demokratin nödvändiga värdegemenskapen skall komma till stånd. »I ett samhälle, där det mest framträdande draget är kontrasten mellan rika och fattiga, ligger det i sakens natur, att människorna använda sin politiska makt för att återställa jämvikten . . . En sådan aktion måste antingen innebära en rad genomgripande ekonomiska och sociala reformer, avsedda att i fortsättningen upprätthålla jämvikten, eller också ett försök att med våld förändra statens karaktär. Med andra ord: antingen måste klasserna samarbeta för att förändra grundvalarna eller också kommer klyftan dem emellan att vidgas så mycket att en konflikt blir oundviklig» (Laski).

Denna tankelinje, som framträder som ett försök att fullfölja demokratiens grundsatser utanför det i

egentlig mening politiska området, kompletteras av en annan, kanske mera väsentlig, enligt vilken den politiska demokratien i och för sig icke är förverkligad utan vad man kallar ekonomisk demokrati. Framför allt framhäves, att den ekonomiska makten innebär även politisk makt. Propagandamedlen, och främst pressen, ägas till större delen av ett litet antal kapitalister, eller i varje fall av personer tillhörande de besuttna folkgrupperna, och de utnyttjas därför i de borgerliga intressenas tjänst, som vapen mot socialismen. Medborgarna få sålunda icke den objektiva upplysning, som fordras för ett ställningstagande i överensstämmelse med det egna välförstådda intresset, och hela deras världsbild färgas av de värderingar och den skeva bild av verkligheten, som den ständigt och i skilda former verksamma propagandan mer eller mindre avsiktligt meddelar. Ofta har detta förhållande ansetts utgöra ett avgörande hinder mot uppnående av en socialistisk majoritet. Men det har, framhåller man, betydelse, även om de mot den bestående ordningen oppositionella vunnit flertal och formellt behärska styrelsen. Deras majoritet blir icke så stor som om denna belastning undanröjdes, och majoritetens uppfattning blir icke densamma som då skulle vara fallet. Själva den politiska friheten i den borgerliga staten har en formell, fiktiv karaktär. Den kan utnyttjas av de rika men icke av de fattiga. Hur fri i förhållande till staten pressen än är, så behövs det pengar för att starta en tidning, annonser för att göra den ekonomiskt bärande, framstående skribenter för att få den spridd, och på dessa punkter ha kapitalisterna, ägarna av produktionsmedlen, ett avgörande företräde. Man

citerar Anatole Frances ord i novellen om Crainquebille, att lagen är lika för alla, att den förbjuder den rike såväl som den fattige att tigga och att sova under broarna i Paris. Den legala jämlikheten är ett sken, då den inte förenas med ekonomisk jämlikhet. De borgerligas tal om lika möjligheter för alla är en tom fras, då den ekonomiska ställningen avgör, huruvida dessa möjligheter kunna begagnas eller icke.

Den borgerliga demokratin, förklarar man vidare inom den mera extrema kretsen av kritiker, bygger i själva verket på förutsättningen, att grundvalarna för den bestående ordningen icke få sättas i fråga. Den härskande klassen, som ofta enligt Marx' schema betecknas som kapitalisterna, är beredd att enligt demokratiens spelregler göra vissa medgivanden åt den undertryckta klassen, proletariatet, men endast så länge dess maktposition ej väsentligt rubbas. Det borgerliga samhället, skriver Laski, »gjorde eftergifter till folket, men man gav det aldrig någon verklig makt. Tvärtom var ledmotivet de härskandes fruktan för vad som skulle hända dem om folket fick makten i samhället. Mannen av folket förblev fattig, okunnig och avstängd från möjligheter att göra sin röst hörd. Under goda tider fick han medgivanden av de styrande, men han fick aldrig rättvisa. Under uppgångsperioder kunde de styrande hysa vissa förhoppningar om att deras samhällsbyggnad skulle bestå, men under depressionstider avlöstes hoppet av fruktan.» Från denna ståndpunkt är det blott ett litet steg till påståendet, att »de härskande», därest socialismen erövrar statsmakten, äro beredda att uppsäga den demokratiska

staten lydnad och att med sabotage och våld mot-sätta sig förverkligandet av folkmajoritetens krav. Motiv att antaga detta finner man i de fascistiska och nationalsocialistiska diktaturerna, vilka tolkas som en sista kraftansträngning från de hatade borgerliga gruppernas sida. En speciell variation av tankegången föreligger i påståendet (Laski, Strachey) att kapitalismen på grund av sin snabba expansion hittills kunnat göra eftergifter åt arbetare-klassen, men att en stagnation nu uppstått, som hindrar ytterligare medgivanden och tvingar kapita-listerna till öppen strid.

Ett ovanligt klart uttryck för det väsentliga i den nu refererade uppfattningen är en uppsats av Wig-forss om »Demokratiska problem» av år 1920. Wig-forss framhåller till en början, att man efter den allmänna rösträttens införande är benägen att avvisa varje tanke på revolutionär aktion: genom demokrati-en har folket fått ett medel att på fredlig väg och under lagliga former genomdriva sin vilja. Han ifrå-gasätter emellertid, huruvida denna ståndpunkt ge-nomgående är hållbar. Trots den allmänna rösträtten kan demokrati-en vara skenbar, och det är därför nöd-vändigt att »undersöka de reala förhållanden, under vilka denna rösträtt kan anses ge uttryck för en fri folkmening». I den borgerliga demokrati-en ha vissa grupper särskilda förutsättningar att göra sin upp-fattning gällande. »Vi få komma ihåg, att det är de gamla härskande minoriteterna, som fortfarande sitta med statens maktmedel i sina händer. Det är de som bestämma folkets uppfostran eller brist på uppfostran. Om de målmedvetet bruka denna makt för att skapa väljarmassor, okunniga om samhällets bygg-

nad, okunniga om sina egna intressen eller om medlen att tillvarataga dem . . . , om sedan en överväldigande del av pressens makt vilar i samma händer och hänsynslöst användes för att spela på massornas lidelser, sensationslystnad, okunnighet, var finns då den frie valmannen, var finns den verkliga folkviljan?» Av den följande framställningen blir tydligt, att enligt Wigforss' åsikt den sålunda beskrivna situationen i stort sett är för handen. Detta innebär, fortsätter författaren, att majoritetsprincipen i själva verket icke får göra sig gällande. De spelregler, som demokratien innebär, bli i realiteten icke tillämpade. I tävlingen om rösterna är den ena parten från början handikappad. »Är politiken spel, borde den ju åtminstone vara rent spel. Men så långt vågar förändringens målsman i regel inte sträcka sina anspråk. Det skulle ju innebära ett slopande på förhand av alla de faktiska privilegier, som det just är hans avsikt att med den vunna majoritetens hjälp avskaffa. Han nöjer sig alltså med att formulera de minimikrav på jämnspelet, under vilka han anser det möjligt att upprätthålla reglerna.» Till dessa minimikrav hör kravet på »en uppfostran, som sätter medborgarna i stånd att bilda sig en mening om de samhällsfrågor, som de bli kallade att lösa». På detta sätt begränsas den kapitalistiska pressens makt. Men Wigforss antyder, att problemet därmed icke är löst. Hans tankegång leder, skriver han, »fram till den kända satsen, att en verklig politisk demokrati inte är möjlig, utan en samtidig ekonomisk demokrati». »För varje anhängare av den politiska demokratien, som fått syn på riskerna i en utveckling, där politisk makt skiljes från ekonomiskt

inflytande och ansvar, blir därmed också kravet på ökad ekonomisk och industriell demokrati en nödvändighet. Det måste ingå i det minimum av förändring, som kräves för att säkerställa en fredlig utveckling.» Vad Wigforss här närmast åsyftar, är industriell demokrati eller självstyrelse i mera egentlig mening, d. v. s. inflytande från arbetarnas sida på företagens skötsel. Det intressanta i resonemanget är emellertid, att en ekonomisk-social förändring kräves för att den politiska demokratien skall erkännas som en realitet. Om majoriteten vägrar att genomföra denna förändring, under hänvisning till demokratiens princip, är denna ståndpunkt »i grunden att likställa demokrati med majoritetens hänsynslösa diktatur». Och Wigforss slutar med att hävda att »en dylik tolkning av demokratien leder . . . direkt till kampen för minoritetsdiktaturen . . . Om fortfarande den enväldiga makten i staten skall vara medlet att genomföra förändringar, då blir det naturliga målet att sätta sig i besittning av denna makt, det vill säga proletariats diktatur.»

I stort sett är Wigforss' tankegång densamma som en rad andra socialistiska författares, men dess utformning är på ett originellt sätt tillspetsad. Den borgerliga demokratien anses icke vara en »verklig» demokrati, detta främst på grund av olikheten i ekonomisk makt och den politiska maktkoncentration hos de rika, som påstås vara en följd härav. Wigforss torde ha förutsatt, att på grund härav socialdemokratien icke ägde möjlighet att komma till makten, i varje fall icke förrän långt senare än rättvisligen borde ha skett — d. v. s. om verklig demokrati rådde. För att demokratien skall bli mera reell, bör

den makthavande majoriteten gå med på ett visst mått av industriell självstyrelse. Denna fordran utgör emellertid enligt Wigforss ett minimikrav. Skall politiken verkligen bli rent spel, bör fullständig ekonomisk demokrati införas och de besuttna berövas sina privilegier. Detta krav, som väl får antas innefatta samhällets omvandling i socialistisk och egalitär riktning, skulle alltså enligt Wigforss' mening kunna resas som ett krav på konsekvent genomförande av den politiska demokratien. Principen är klar: demokrati i egentlig mening finnes icke i det borgerliga, blott i det socialistiska samhället. Och om den borgerliga majoriteten icke beviljar de fordringar socialisterna framställa, är det naturligt, om dessa gå över på en revolutionär aktionslinje och etablera proletariats diktatur. Socialisterna äro, med andra ord, berättigade att få sin åskådning realiserad, vare sig de utgöra majoritet eller minoritet.

Redan i den ofta framförda uppfattningen, att den borgerliga demokratien innebär en ohållbar motsättning mellan politiskt majoritetsstyre och ekonomiskt fåtalsvälde, ligger tanken, att demokrati i egentlig mening icke finnes annat än i det socialistiska samhället. Ett något extremt uttryck för en vanlig tankegång finnes på denna punkt i en uppsats av Wigforss från år 1928. »De verkliga makterna i samhället», påstås här, »är desamma som ägarna och förvaltarna av de stora enskilda egendomarna . . .» Man måste klart se »det i viss mening abnorma läge, vari de egendomslösa klasserna kommit just genom den politiska demokratien och den växande motsättningen mellan deras ställning inom det politiska och det ekonomiska livet». Parlamen-

rismen har utvecklats under ett system, kännetecknat av tävlan mellan partier med samma slag av — på egendomen grundat — ekonomiskt inflytande, och det har länge av »klarsynta iakttagare» ansetts tvivelaktigt, om detta system »skulle kunna fungera som medel till fredligt avgörande även av konflikterna mellan ägare och egendomslösa». Då det är orimligt med »en varaktig motsättning mellan den politiska och den ekonomiska makten i samhället» måste man gå framåt eller tillbaka. »Tillbaka till politisk omyndighet i en eller annan form för de egendomslösa, eller framåt till allas delaktighet i egendomen.» Den politiska demokratien utan socialism är, det är slutsatsen, en halvmesyr, som endast är tänkbar som ett provisorium, som övergångsform.

Att den refererade kritiken av den borgerliga demokratien innehåller väsentliga sanningar synes vara obestriddigt. Den jämlikhet, som den allmänna och lika rösträtten medför, är i viss mån fiktiv, eftersom rikedomen, särskilt genom de möjligheter den ger till propaganda, innebär icke blott ekonomisk utan även politisk makt. Den politiska friheten är så till vida av olika betydelse för skilda grupper, som den kan utnyttjas av de förmögna på ett annat sätt än av de fattiga. Men för att bedöma räckvidden av denna kritik äro särskilt två överväganden nödvändiga. För det första måste beaktas, att läget skiftar från stat till stat, från tid till tid. En kombination av stark egendoms-koncentration och av låg bildning hos väljarkåren möjliggör för de ekonomiskt maktägande att utöva ett inflytande, som kan göra demokratien till en ren fiktion. Ex-

empel härpå erbjuda framför allt vissa sydamerikanska stater och även en del amerikanska delstater under äldre tid. Att även under en ojämn inkomstfördelning väljarna kunna vara i hög grad självständiga gentemot de idéer, som propageras av de ekonomiskt starkare, framgår emellertid just av de radikala och socialistiska partiernas framgångar. Rösträtten och den politiska friheten kunna icke gärna fränkännas realitet, då de så gott som överallt fört sådana riktningar till den politiska makten, vilka stå i stark opposition till rådande samhällsförhållanden. Det ligger en måttlös överdrift i påståendet, att den politiska demokratien skulle vara ett sken; vad som med fog kan påstås är endast, att de ekonomiska olikheterna i viss mån reducera betydelsen av den politiska likställigheten. För det andra måste klarläggas, i vad mån en reell politisk jämlikhet över huvud kan uppnås. Skulle en socialistisk ordning medföra en sådan jämlikhet? Måste den icke, även om den bevarar den borgerliga demokratiens principer om rösträtt och politisk frihet, innebära en generell maktkoncentration hos vissa grupper, som förenas med ett speciellt politiskt inflytande? Till dessa frågor skall jag i det följande återkomma. En jämförelse, en vägning är här nödvändig, om man skall komma längre än till allmänna talesätt.

Då det, t. ex. av Laski, Tawney och Wigforss, påstås, att den politiska demokratien principiellt skulle ha den ekonomiska demokratien till komplement, uppstår frågan vad som i detta sammanhang menas med ekonomisk demokrati. Ofta användes detta uttryck, synes det, som en allmän fras utan

någon bestämd mening; ordet demokrati är ett honnorsord, och det ligger nära till hands att bruka det som ett tilltalande attribut på de mest skilda områden. Tre ofta sammanblandade men i grunden klart skilda tankegångar kunna dock urskiljas. 1. Ekonomisk demokrati är detsamma som socialisering eller planhushållning. I och för sig har likväl, därom torde alla vara ense, en sådan ordning intet nödvändigt samband med demokrati; den kan vara förenad med den mest totala maktkoncentration både ur ekonomisk och politisk synpunkt. Från socialdemokratisk utgångspunkt anses visserligen, att den socialistiska staten skall styras enligt demokratiens principer, men därigenom kan icke rimligen någon ny form av demokrati sägas uppstå. 2. Ekonomisk demokrati antas enligt en annan bestämning innebära inflytande för arbetarna över företagens skötsel (industriell demokrati). Icke heller denna ordning synes stå i något principiellt sammanhang med den politiska demokratien. Man kan utan någon svårighet tänka sig ett visst mått av s. k. industriell självstyrelse utan politisk demokrati, och tvärtom. Meningen kan icke gärna vara att industriföretag eller affärer skola dirigeras genom majoritetsbeslut bland de anställda. Det förut citerade påståendet av Laski, enligt vilket demokratien måste vara tillämplig inom ekonomien, därest den är det inom politiken, är godtyckligt; likaväl kunde det sägas, att eftersom folket väljer riksdagsmän, måste det också välja ämbetsmän och industriledare. 3. Slutligen talas om ekonomisk demokrati såsom liktydig med ekonomisk jämlikhet. Här är anknytningen till den politiska demokratien utifrån det nyss refererade resonemanget om

frihetens beroende av reell likställighet jämförelsevis klar. Men i själva verket torde ingen socialistisk riktning i vår tid tänka sig möjligheten av en fullständig ekonomisk jämlikhet, motsvarande den genom allmän och lika rösträtt uppnådda politiska jämlikheten. Om man blott åsyftar, att de ekonomiska olikheterna skola begränsas, är beteckningen ekonomisk demokrati påtagligt vilseledande.

Vad som än menas med ekonomisk demokrati synes denna ordning alltså icke stå i något nödvändigt, begreppsmässigt sammanhang med den politiska demokratien. Då man här hävdar ett sammanhang, synes detta blott vara ett sätt att förklara, att enligt ens egen mening den demokratiska staten bör bedriva en viss politik. En annan sak är, att enligt erfarenheten stora folkgrupper inom demokratien kräva en förändring i de genom det vaga ordet ekonomisk demokrati antydda riktningarna. Men därför att de socialistiska partierna gå framåt, kan icke demokratien påstås vara halv eller ofullständig utan socialism. Det bidrar till klarhet i debatten, om dessa distinktioner upprätthållas.

Teorien om de två klasserna, vilka äro invecklade i en oförsonlig konflikt, är uppenbarligen hämtad från Marx. Det bör emellertid understrykas, att Marx själv talar om en kamp mellan två klasser såsom karakteristisk blott för vissa centrala moment i det historiska skeendet, och att han i sina mera konkret inriktade undersökningar ständigt urskiljer en rad skilda klasser eller socialgrupper. I själva verket innebär tanken på klasser, som skulle vara klart åtskilda och förete vissa bestämda objektiva och subjektiva särdrag, en så påtaglig överdrift, att

den dementeras genom varje undersökning av samhällliga förhållanden. »Tron på existensen av sociala klasser, eller till och med på en enda social klass, vilkas medlemmar skulle ha identiska eller så gott som identiska intressen, som stå i motsättning till det övriga samhällets intressen, uppstår genom studiet av social teori av tvivelaktigt värde och genom förbiseende av sociala fakta», skriva två engelska vetenskapsmän (Carr-Saunders och Jones), som författat standardarbetet om Englands sociala struktur. Verkligheten, med dess otaliga löst sammanfogade och ofta snabbt skiftande sociala grupper, bjuder en så differentierad bild, att ordet klass icke rimligen kan användas annat än som en vag generalisering, för att beteckna en viss grad av likhet och en tendens till enhetligt uppträdande. Viktigare är emellertid att fastslå det ostridiga förhållandet, att i varje politisk demokrati avgörandena träffas genom ett spel mellan olika krafter, och att ingen grupp eller klass kan betecknas som den härskande och en annan som den behärskade eller undertryckta. Den grad av värdegemenskap, som demokratin förutsätter, har i en rad stater visat sig existera; då den generellt förnekas, innebär detta ingen beskrivning av verkligheten, utan är ett uttryck för uppfattningen, att den icke bör existera, att man vill åstadkomma starkare motsättningar än de faktiskt förefintliga. Detsamma gäller tanken, att någon verkligt betydelsefull förändring icke hittills ägt rum inom demokratiens ram. Den social- och skattelagstiftning, som ägt rum inom alla de västerländska demokratierna, har framdrivits av radikala riktningar, som ansett den innebära ofantliga framsteg; att

kalla den »eftergifter» eller »medgivanden» från den härskande klassens sida är meningslöst, då den helt enkelt varit ett resultat av det demokratiska systemets verksamhet. Påståenden av den berörda typen synas blott utgöra en ytterligt agitatorisk omskrivning av den personliga meningen, att socialismen är ojämförligt värdefullare och viktigare än tidigare samhällsreformer, och av konstaterandet, att dess införande motarbetas av vissa folkgrupper, främst de besuttna och de högre inkomsttagarna. I stället för att diskutera sakfrågan, beskyller man motståndaren för egoism och ond vilja — ett ofelbart medel att undergräva den värdegemenskap, som är debattens förutsättning.

*

Frågan om möjligheten av en övergång från borgerlig till socialistisk stat under bevarande av demokratin har i några redan citerade uttalanden berörts. Diskussionen kring detta problem har i hög grad stimulerats av erfarenheterna från de kommunistiska och nationella diktaturernas upprättande; de från socialdemokratiskt håll framförda synpunkterna te sig ofta som en förtunnad motsvarighet till teorien om proletariats diktatur. Över huvud har det först under senare tid klart insedda förhållandet, att demokratin i krissituationer snabbt kan glida över i diktatur, intensifierat meningsutbytet och — genom att stegra de stridande partiernas fruktan för varandra — tenderat att skärpa åtminstone de teoretiska motsättningarna.

Det bör emellertid från början starkt understrykas, att debatten har en mycket begränsad omfatt-

ning. I regel torde man utgå från att en socialisering eller planhushållning skall ske successivt och att härvid de traditionella demokratiska metoderna utan avsevärda förändringar skola kunna tillämpas. I Sverige har problemet knappast berörts annat än i förbigående och i föga representativa uttalanden; detta sammanhänger dels med den svenska socialdemokratiens klart demokratiska inställning, dels med att frågan — på grund av det socialdemokratiska partiets minoritetsställning och dess på begränsade sociala reformer inriktade politik — intill senaste tid icke haft aktualitet. Livligare har meningsutbytet varit i England, där de båda socialdemokratiska minoritetsregeringarnas misslyckande föranlett en omprövning av partiets taktik, och i Frankrike, där det socialistiska partiet, med sin länge bevarade grundsats om regeringsbildning endast vid totalt maktövertagande, haft en särskilt radikal prägel.

Den tankegång, som här är väsentlig, kan enklast klargöras genom en erinran om de synpunkter, som för ungefär ett årtionde sedan framfördes av den inom det brittiska arbetarepartiet verkande, under Stafford Cripps' ledning stående »Socialist league». Dess åskådning har framlagts främst i två arbeten, »Problems of a Socialist government» (1933) och »Problems of the Socialist transition» (1934). På samma linjer gå flera av författare som Laski och Cole utgivna arbeten. Två föreställningar, båda av marxistiskt ursprung, äro avgörande för resonemanget. Den första och grundläggande innebär, att kapitalism och socialism äro alltigenom klart skilda system, dominerade av olika socialklasser, och att

övergången från det ena till det andra systemet måste ske inom en begränsad tidrymd och ha en sådan fullständighet, att dess definitiva karaktär icke bestrides. Med densamma förenas ofta tanken, att socialiseringen i sitt första stadium medför slitningar och svårigheter, som försvaga produktionsapparatens effektivitet, och att dess fördelar bli uppenbara först efter en något längre tid; därför måste ett socialistiskt parti, som vill genomföra sitt program och demonstrera dess förtjänster, vara försäkrat om en någorlunda stabil maktposition. Den andra föreställningen går ut på att kapitalisterna, borgareklassen, komma att göra motstånd med alla medel, att man sålunda kan vänta sig våldsanvändning eller i varje fall sabotage från deras sida, och att en socialistisk regim därför sannolikt måste tillgripa extraordinära medel för att trygga realisandet av sitt program. Om socialiseringen tar lång tid, kan det antas, att kapitalisterna, som bli skrämde av de första reformerna men genom dessa icke berövas sina maktmedel, på ett avgörande sätt (kapitalflykt, stängning av företag, i sista hand våld) ingripa för att hindra socialiseringens fullföljande och därvid, delvis på grund av de ekonomiska svårigheter, som deras eget uppträdande medför, lyckas diskreditera socialismen och återvinna en majoritet bland folket.

Vad denna teori innebär bör åskådliggöras genom referat och citat av några typiska uttalanden. Enligt Socialist league är själva förutsättningen för aktionens igångsättande, att arbetarepartiet vinner en klar och till socialistisk omvandling av samhället beredd majoritet i underhuset. Då denna situation upp-

står, bör en plan föreligga, enligt vilken vissa centrala beslut omedelbart kunna fattas och en så gott som total socialisering av produktionen genomförs inom loppet av fem år. »Om inte under de första fem åren så stora förändringar ägt rum att kapitalismen förlorat sin makt, är det osannolikt, att ett socialistiskt parti skall kunna bevara sin maktposition utan att tillgripa vissa extraordinära medel, såsom att utan val förlänga parlamentets verksamhet med ytterligare en legislaturperiod.» Underhuset måste därför undanröja allt motstånd från överhusets sida genom en konstitutionell reform, ge regeringen vidsträckta fullmakter och därigenom möjliggöra en effektiv och snabb lagstiftningsverksamhet, genom stränga lagar hindra det sabotage, som kan befaras både inom förvaltningen och det enskilda näringslivet. Kapitalismens motstånd kan väntas bli hårdnackat. »Ju mera besvärligt och kritiskt kapitalismens läge blir, desto mera godtyckliga och hänsynslösa metoder komma att användas för att hindra ytterligare reformer. Liksom varje stormakt kommer kapitalismen att kämpa för sin fortvaro, och så länge den tillåtes stanna i besittning av alla sina mäktiga ekonomiska vapen, kommer den med säkerhet att vinna seger» (Cripps). Man kan till och med vänta sig att kapitalisterna, såsom i Italien och Tyskland, liera sig med fascismen för att slå ned socialismen. Möjligt är också att kungen tillsätter en borgerlig kampregering, som söker etablera en militärdiktatur. »Om den socialistiska regeringen skulle komma till slutsatsen, att verklig risk funnes för ett sådant steg, skulle det sannolikt vara bättre och mera främja landets lugn och välfärd, om den

socialistiska regeringen upprättade en provisorisk diktatur, intill dess frågan ånyo kunde framläggas för folket i val.»

Laski ger en klar sammanfattning. Då arbetarepartiet kommer till makten måste det radikalt förändra de parlamentariska metoderna. Regeringen måste kunna »lagstifta... genom förordning och dekret», den »klassiska principen om en reguljär opposition» måste provisoriskt upphävas. Om regeringens politik godtas utan motstånd, »måste det fortsatta upprätthållandet av parlamentarisk styrelse bli beroende av, huruvida det konservativa partiet är villigt att garantera, att den genomförda reorganisationen, därest regeringen besegras vid valen, icke brytes sönder genom att de vidtagna åtgärderna annulleras». Men om den socialistiska regeringen möter motstånd, »vare sig passivt eller öppet», är en suspension av författningen oundviklig. »Under sådana omständigheter synes det oundvikligt, att den uppkommande förbittringen skulle framkalla en typiskt revolutionär situation, och att man snabbt skulle marschera upp till inbördeskrig.» Enligt denna framställning skulle alltså en socialistisk förändring av samhället icke kunna återkallas, om efter dess genomförande socialismen förlorade majoriteten bland väljarna. Därmed vore i vanlig mening demokratin upphävd. Situationen skulle bli densamma, som om en borgerlig regering vägrade att överlämna makten åt en socialdemokratisk majoritet med den motiveringen, att det bestående samhället icke finge undergå någon genomgripande förändring.

En viktig roll i den refererade argumentationen spelar vad Barker kallar »spök»-argumentet, d. v. s.

tanken, att motståndarna, kapitalisterna, äro beredda att begagna varje medel för att hindra den socialistiska majoriteten att utnyttja sin maktställning. Genom denna uppfattning kommer det egna användandet av icke demokratiska metoder att te sig som en endast preventiv och därför legitim operation.

Den av Socialist league förordade taktiken har i det stora hela icke vunnit det brittiska arbetarepartiets stöd och under senare år synes denna halvt revolutionära linje icke ha spelat någon större roll i den engelska debatten. Så vitt man nu kan bedöma läget, kommer icke heller den efter 1945 års val bildade socialdemokratiska regeringen att följa den här beskrivna linjen. Även i Frankrike, där det under 1920-talet ofta hävdades, att socialismen i regeringsställning måste begagna extraordinära medel för att trygga genomförandet av sitt program, följde partiet efter folkfrontens seger 1936, frånsett den första tidens fabriksöckupationer, de traditionella parlamentariska reglerna. I flertalet socialdemokratiska partier synes man, såsom jag redan betonat, för närvarande utgå från att en socialisering eller planhushållning skall kunna komma till stånd successivt och i vanlig konstitutionell ordning.

På borgerligt håll föreligger en motsvarighet till den uppfattning, som framförts av Socialist league och andra radikala socialistiska riktningar. Man gör gällande, att en socialisering i och för sig, i varje fall om den försiggår inom en kort tidrymd, innebär ett brott mot demokratiens grundsatser. Bland de arbeten, som utgöra direkta repliker till de av Socialist league framförda åsikterna, kan jag nämna den liberale ekonomen Francis Hirsts »Economic

freedom and private property» (1935). Hirst förklarar, att ett socialistiskt parti, även om det äger klar majoritet bland väljarna, icke är berättigat att snabbt genomföra sitt program. I princip har visserligen majoriteten rätt att träffa avgörandet i en demokrati, men en väldig omläggning av egendomsförhållandena får icke beslutas med stöd av en enda valseger. Detta »skulle anses så uppenbart orättvist att ägarna och ledarna, då de fingo reda på avsikten att driva bort dem från ägandet och ledningen av fabriker, affärer och andra företag... med säkerhet — om de ha någon energi — skulle motstå dessa beslut med varje medel». En mera reflekterad analys av problemet ger den amerikanske sociologen Mac Iver. »Förutsättningen för beslut i demokratin är att alla äro beredda att godtaga, om än icke att gilla, majoritetens avgörande. Därför finnas grundläggande motsättningar, som aldrig böra överlämnas till röstsedelns dom. Framför allt gäller detta sådana frågor, som väcka människornas djupaste känslor och som nära anknyta till deras vanor och levnadssätt. Det skulle exempelvis stå i klar motsättning till demokratiens natur, om en majoritet röstade för att göra en av de skilda religioner, som bekännas av medborgarna, till statsreligion. På samma sätt vore det inom det ekonomiska området odemokratiskt till och med att föreslå det bestående profitsystemets omvandling till en socialistisk ordning. Det är odemokratiskt icke på grund av förändringens fördelar eller nackdelar i och för sig, utan helt enkelt därför att denna förändring icke kunde ske utan att den demokratiska principen övergaves av båda parterna, av den vars bittra mot-

ståndsvilja är starkare än hans känsla för demokrati-
en likaväl som av den, som för att åvägabringa för-
ändringen måste tillgripa ett diktatorsystem». Mac
Iver tillägger emellertid, att en demokratisk stat
successivt och sedan opinionen visat sig äga en viss
stadga, mycket väl kan omvandlas i socialistisk
riktning. Men i en demokrati måste folket vänja sig
vid nya idéer och bli klart medvetet om nya behov,
innan motsvarande institutionella förändringar kom-
ma till stånd.

Mellan den refererade invändningen, som avser
endast övergången från en borgerlig till en socialistisk
stat, och den uppfattning, som förnekar möj-
ligheten att tillämpa demokratiska metoder under
en socialistisk ordning, ligger en synpunkt, som i
det definitiva införandet av socialism i och för sig
ser ett upphävande av demokrati. Den amerikanske
publicisten Walter Lippmann har med särskild skär-
pa utfört denna tankegång. Det väsentliga i den de-
mokratiska proceduren är, skriver han, att de sty-
rande ständigt äro ansvariga inför den allmänna opi-
nionen »och om denna opinion inte har frihet att
växla och möjlighet att genom sina växlingar för-
ändra statens politik, föreligger ingen demokrati». Men
planhushållning innebär, att man antar en plan,
efter vilken folket för framtiden har att rätta
sig. Därmed, fortsätter Lippmann, är det klart, att
»demokrati inom ett folk inte kan förenas med plan-
hushållning, och att folket, i den mån det önskar
planhushållning, måste tills vidare upphäva syste-
met med en inför folket ansvarig styrelse». Ut-
gångspunkten för detta resonemang är alltså den
ofta i engelsk debatt hävdade tanken, att en demo-

kratisk styrelse inte får besluta något i egentlig mening definitivt, något som till sin natur inte kan återkallas eller upphävas. Stundom kombineras den med uppfattningen, att ett så genomgripande ingrepp som socialisering eller planhushållning så till vida innefattar ett upphävande av åsiktsfriheten, som människorna under det nya systemet måste bli anorlunda; den sociala miljö som uppburit deras attityd, förvandlas och därmed förvandlas även personligheten.

Någon utförligare analys av de nu refererade ståndpunkterna är icke behövlig. Den uppfattning, för vilken Socialist league och ett antal radikala teoretiker inom det engelska arbetarepartiet stå som representanter, framstår som en medelväg mellan socialdemokrati och kommunism: i stället för den enligt kommunismen nödvändiga revolutionära aktionen träder den potentiella konflikten mellan tredskande kapitalister och en socialistisk majoritet; proletarietets diktatur förmildras till en maktkoncentration hos exekutiven, som under vissa omständigheter skärpes till en verklig diktatur, stödd av flertalet och icke blott av den klassmedvetna minoriteten. Huruvida de förutsägelser rörande de borgerligas uppträdande vid ett försök att förverkliga socialismen, vilka strängt taget utgöra grundvalen för hela argumentationen, äro riktiga, kan icke bedömas, eftersom intet som helst erfarenhetsmaterial finnes; all sannolikhet talar för att, om socialismen i preventivt syfte söker genomföra sitt program med extraordinär skyndsamhet och hänsynslöshet, detta handlingssätt i och för sig är ägnat att utlösa den våldsamma reaktion, som man säger sig frukta. Då

Hirst och Mac Iver förklara, att de borgerliga böra eller i varje fall med säkerhet komma att med alla medel motsätta sig en snabb socialisering, så spela de inom sitt läger samma roll som Socialist league inom sitt; deras åsikter erinra om dem, som framfördes av sydstatsmännen i Förenta staterna före inbördeskriget, och bakom dem skymtar en teori av ungefär samma slag som Calhouns doktrin om »sammanslående majoritet». Faran ur demokratisk synpunkt med inlägg av denna art är tydligen, att man kan bidra till att framkalla vad man vill avvärja; om våldsam konflikt säges vara oundviklig, kan den just därigenom bli mera sannolik. Det argument, enligt vilket en planhushållning i och för sig skulle vara odemokratisk, eftersom den icke kan upphävas (Lippmann), synes av två skilda skäl vara ohållbart. Dels är premissen oriktig; något principiellt hinder mot en övergång från planhushållning till fri marknad finnes icke, lika litet som mot övergång från fri marknad till planhushållning. Dels är slutsatsen oriktig, även om premissen godtages. Enligt densamma skulle ju nämligen även ett »fritt» system vara odemokratiskt, eftersom majoriteten icke skulle kunna ändra det i överensstämmelse med sin vilja.

De behandlade tankeriktningarna ha för närvarande icke någon större betydelse. Den förutsättning, som de i regel utgå från, nämligen att en snabb socialisering skulle vara möjlig i legalt oantastliga former, föreligger icke i vissa stater; enligt det amerikanska systemet, med dess i författningen garanterade äganderätt och avtalsfrihet, dess judiciella prövningsrätt och dess restriktiva villkor för för-

fattningsändring skulle exempelvis en aktion av det slag, som Socialist league tänkt sig i England med dess suveräna parlament, i och för sig innebära ett försök till revolution. Under kritiska omständigheter kan emellertid tänkas, att frågan om möjligheten att bevara demokratin under en övergång från borgerlighet till socialism kan bli brännande. En motsättning kring denna fråga — både när det gäller bedömandet i förväg och handlingssättet under själva krisen — blir sannolik särskilt om socialismen utgår från att den borgerliga staten är en ofullständig demokrati och de borgerliga å sin sida anse, att en genomförd socialism innebär demokratiens avveckling.

*

Den mest aktuella och livligast diskuterade av de här upptagna frågorna gäller demokratiens förenlighet med en socialistisk samhällsordning. Särskilt i England och Sverige har detta problem under den senaste tiden stått i förgrunden. Detta sammanhänger med att för första gången i historien i dessa länder socialdemokratiska regeringar bildats, vilka kunna påräkna stöd av en majoritet inom representationen (i England underhuset), och att dessa regeringar förklarat sig skola föra en socialistisk politik. Under den engelska valkampanjen på försommaren 1945 var påståendet, att en seger för arbetarepartiet och därmed för socialiserings- och planushållningskraven skulle leda till diktatur, ett huvudargument i det konservativa partiets och icke minst dess ledares propaganda. I Sverige har en rad framstående borgerliga politiker (t. ex. Bagge, Domö, Ohlin), åtminstone så till vida gått på samma linje,

som de förklarat en mera generell socialisering eller planhushållning vara oförenlig med den politiska frihetens bevarande.

Socialismens kritiker ha, såsom av några förut anförda citat framgår, även tidigare ofta gjort gällande, att socialismen icke kunde förverkligas annat än under en auktoritär ordning eller i varje fall efter hand måste resultera i upprättandet av en sådan ordning. I äldre debatt var emellertid det centrala argumentet mot socialismen en hänvisning till den liberala grundtanken, att en principiellt fri företagsamhet är förutsättningen för en maximal produktion. Detta argument tillerkännes utan tvivel fortfarande väsentlig betydelse. Men den förstnämnda synpunkten — enligt vilken socialismen leder till diktatur — har på ett helt annat sätt än förut trängt i förgrunden. De huvudsakliga anledningarna till denna frontförändring äro uppenbara. Den enda stat, som genomfört en socialisering av produktionsmedlen, är den ryska diktaturstaten, och detta förhållande ter sig för många, om också på otillräckliga grunder, som ett bindande bevis för sammanhanget mellan socialism och diktatur. Även andra diktaturstater, främst det nationalsocialistiska Tyskland, kunna utifrån vissa bestämmingar av begreppet socialism — enligt vilka huvudvikten lägges på statskontrollen över näringslivet — åberopas som stöd för denna uppfattning, trots att under lång tid sympatierna för denna form av diktatur, på grund av dess nationella, hierarkiska och partimässigt antisocialistiska karaktär, voro ojämförligt större inom det borgerliga lägret än bland socialdemokraterna. Att det demokratiska argumentet mot socialismen fått en mera fram-

trädande plats i debatten, beror naturligtvis också helt enkelt därpå, att vissa borgerliga riktningar, främst de konservativa, i länder som England och Sverige först under senare tid godtagit demokratin; så länge de själva försvarade en odemokratisk stat, kunde de icke gärna angripa socialismen såsom antidemokratisk, även om det i det förra fallet var fråga om privilegiestaten, i det senare om diktaturen. Slutligen har det sannolikt varit av vikt, att den borgerliga samhällsordningen under mellankrigsperioden ur ekonomisk synpunkt visat sig långt mindre framgångsrik än tidigare; kriserna och arbetslösheten ha i viss mån diskrediterat den från ekonomiska synpunkter utgående kritiken av socialismen.

Ett stort antal politiker och vetenskapsmän ha utvecklat tankegången, att socialism och demokrati, och främst socialism och politisk frihet, icke äro förenliga. Det bör genast framhållas, att de som framträda som frihetens försvarare mot socialismen, i många fall icke precisera sitt frihetsbegrepp och icke konsekvent fasthålla vid en viss bestämning av ordet. Man förklarar ofta i största allmänhet med energi och emfas, att socialismen undergräver friheten. Detta är självklart, om med frihet menas företagsamhetens relativa oberoende av staten; i själva begreppet socialism ligger ju samhällelig äganderätt och (eller) samhällelig planering av produktionen. Från socialistiska utgångspunkter stegras emellertid friheten genom dylika ingripanden, i det att ett stort antal människor blir friare gentemot andra människor medelst dylika ingripanden från statens sida; därjämte gör man gällande att tryggheten och jäm-

likheten befordras. På här berörda frihetsbegrepp skall jag, det bör än en gång understrykas, icke ingå annat än då detta vid återgivandet av andra författares åsikter är nödvändigt. Den diskussion jag avser att referera och den fråga, som jag vill söka belysa, gäller socialismens förhållande till majoritetsstyret och den politiska friheten i förut angiven mening.

Den mest inträngande kritiken av socialiserings- och planhushållningskraven torde ha givits av den engelske (förut österrikiske) nationalekonomen F. A. Hayek i det år 1944 på svenska utgivna arbetet »Vägen till trädedom» (The road to serfdom). Hayek gör gällande att en planering — detta ord användes i det följande för att beteckna en omfattande planhushållning, vare sig den förenas med socialisering eller ej — är oförenlig med majoritetsstyre i traditionell mening, d. v. s. ett representativt styrelsesätt med övliga befogenheter för representationen. En majoritet inom representationen kan visserligen vara enig om att en planering skall äga rum, men den kan icke i vanlig ordning utarbeta en produktionsplan. En sådan måste ha en enhetlighet och följdriktighet, som utesluter de för de representativa besluten kännetecknande kompromisserna, och den måste därför utarbetas och genomföras av experter, som stå vida mer obundna i förhållande till representationen än regeringen och förvaltningen i de nu bestående demokratierna. Därför bli delegationer till exekutivmakten, eller kanske snarare till byråkratien, erforderliga, och dessa delegationer måste ha en helt annan räckvidd än de fullmakter, vilka för närvarande ofta ges åt regeringen; det blir icke fråga blott

om att inom en angiven ram i detalj reglera ett visst område utan att utforma och fastställa riktlinjerna för statens ekonomiska verksamhet över huvud. Det blir i själva verket omöjligt att låta representationen behandla planeringen — annat än genom att votera fullmakter åt regeringen — ty de ändringar och tillägg, som kunde väntas komma till stånd genom uppgörelser mellan skilda parlamentariska grupper, vore ägnade att bringa oordning i hela systemet, att rubba den konsekventa tillämpning av vissa synpunkter, utan vilka en planering blir omöjlig. Icke heller blir någon effektiv kontroll från representationens sida möjlig. »Parlamentet kan naturligtvis kontrollera hur uppdrag utföras i de fall, då det kan utfärda bestämda direktiv, då det alltså först enats om syftet och endast överlåter utarbetandet av detaljerna till regeringen. Situationen är helt och hållet annorlunda, när skälet till delegationsförfarandet är, att det inte existerar någon verklig enighet om syftena, när det organ, som fått sig planeringen anförtrodd, har att välja mellan olika ändamål, om vilkas stridiga beskaffenhet parlamentet inte ens är medvetet, och när det mesta som kan göras är att förelägga parlamentet en plan, som måste antagas eller förkastas i sin helhet. Det kan bli kritik, och det blir det sannolikt också, men eftersom ingen majoritet kan enas om en alternativ plan och de delar av planen, mot vilka invändningar resas, nästan alltid kunna framställas som väsentliga delar av det hela, blir kritiken fullkomligt ineffektiv.» Motsättningen mellan representativ styrelse och planering framgår, betonas det, av att en rad socialistiska teoretiker (jfr inläggen från Socialist league)

hävda, att en maktkoncentration hos regeringen blir nödvändig under en socialistisk regim. Dessa förslag försvaras visserligen med hänvisningar till det delegationsförfarande, som förekommer i den borgerliga demokratien, men skillnaden mellan metoderna i det ena och det andra fallet är utomordentligt stor, ty under socialism blir det nödvändigt att ge regeringen så gott som obegränsad handlingsfrihet: även om vissa direktiv för planeringen fastställas av parlamentet, måste dessa på grund av nyss anförda skäl bli av så allmän beskaffenhet, att realiteten blir en nära nog obunden regeringsmakt.

En planering måste, påpekas det vidare, bli en planering på relativt lång sikt. Det är ingen tillfällighet, att de totalitära staterna rört sig med fyra- eller femårsplaner och att radikala socialistiska teoretiker betonat, att socialiseringens eller planushållningens genomförande förutsätter en längre tid av orubbad maktsättning för det socialistiska partiet. Men redan detta förhållande innebär, att representationen och folkmeningen sättes ur spelet på ett sådant sätt, att man kan tala om en begynnande diktatur. De med nödvändighet allmänt hållna direktiv för ett visst skede, som representationen kan utforma, bli i praktiken preciserade och tillämpade av regeringen, och denna kommer under hela detta skede att bli den egentlige makthavaren. Att ändra eller slopa planen, innan den genomförts, är det samma som att inställa experimentet; först när planeringsperioden gått till ända, kan med någon säkerhet effekten bedömas. Även sedan detta skett, blir det emellertid svårt att återupprätta en demo-

krati i traditionell mening; planeringen kan icke utan de största risker kastas över ända, och den en gång provisoriskt beslutade maktkoncentrationen föder en ny period av maktkoncentration.

Framför allt söka emellertid planeringens motståndare visa dess oförenlighet med den politiska friheten. För att genomföra planeringen förutsättes, eller, riktigare uttryckt, planeringen innebär, att staten i stort sett bestämmer vad som skall produceras och konsumeras. Den har att bestämma, om man, för att anknyta till ett nationalsocialistiskt slagord, skall frambringa »kanoner eller smör», eller — ett ständigt aktuellt problem i den ryska planeringen — om man skall inrikta sig på en snabb ökning av konsumtionsvarorna, eller på en långfristig utbyggnad av produktionsapparaten. Den måste bestämma takten för industrialiseringen och vilka områden denna i första hand skall omfatta. Därmed blir motsättningen mellan skilda näringsgrenar och samhällsgrupper på ett vida mera direkt sätt än under det bestående systemet en strid om statsmakten, varav följer en risk för att den nödvändiga värdemenskapen skall försvagas och en maktägande riktning begränsa eller upphäva de demokratiska grundsatserna. Men framför allt måste staten kunna dirigera medborgarnas verksamhet och bestämma deras ställning. I själva planeringen kommer att ingå ett fastställande av priser och löner, en uppdelning av befolkningen på skilda yrken, ett fastställande i stort sett av var och under vilka betingelser medborgarna skola insättas i produktionsapparaten. En begränsning av friheten att välja yrken och bopättningsort blir sålunda en ofrånkomlig följd av pla-

neringen; en sådan rättighet som strejkrätten måste ovillkorligen upphävas, då eljest hela systemet bringas i fara. Men kan man tänka sig en sådan maktkoncentration hos staten, utan att i realiteten, om än icke legalt, den politiska friheten inskränkes? Komma icke de maktägande att använda sina befogenheter för att försvåra eller omöjliggöra opposition? Bli icke de formellt ekonomiska besluten i realiteten politiska, d. v. s. komma de icke att hindra ett obundet ställningstagande från medborgarnas sida? »Mot en stat, som bestämde över ens livsuppehälle, kunde man inte utnyttja sina fri- och rättigheter», skriver Schwarzschild. »Det skulle vara självmord att ådraga sig en sådan stats misshag... Ännu omöjligare än ett individuellt motstånd vore något slags organiserat politiskt motstånd. Ingen skulle riskera att ställa upp sig som kandidat mot regeringskandidaten om detta innebar risk för ekonomisk exkommunicering. Ingen skulle kunna leda eller tillhöra oppositionspartier, starta eller understödja kampanjer, sammankalla möten eller tala på dem om det stred mot regeringens önskningsar.» Och en annan författare, Schumpeter, förklarar, att den socialistiska ekonomiska organisationen »betyder i företagen inte proletariats diktatur utan diktatur över proletariatet. De människor, som där äro underkastade så sträng disciplin skulle, det är sant, vara suveräna vid valen. Men på samma sätt som de kunna tänkas använda sin makt för att minska arbetsdisciplinen, kunna regeringarna... tänkas utnyttja sina disciplinära befogenheter för att inskränka denna makt.»

Denna tankegång kan enklast uttryckas på det

sättet, att i en socialistisk stat den politiska och den ekonomiska makten helt sammanfalla och att resultatet härav måste bli den politiska frihetens begränsning eller upphävande. Samma situation säges visserligen ofta föreligga i den borgerliga staten; från marxistiska utgångspunkter påstås, att kapitalisterna eller de besuttna i praktiken äro den härskande klassen även vad beträffar statsstyrelsen. Men att denna uppfattning innebär en till det meningslösa gränsande överdrift är uppenbart; den dementeras varje gång en politisk åtgärd genomdrives av riktningar, som bakom sig ha en majoritet av folket. I ett samhälle, där staten dirigerar näringslivet, uppstår däremot en dylik maktkoncentration. De statliga besluten bli till väsentlig del av sådan art, att de direkt och väsentligt påverka skilda gruppers yrkesverksamhet och levnadsställning. Sådana beslut förekommo visserligen ofta i den borgerliga staten. Men under socialismen bli de ojämförligt mera talrika, omfattande och ingripande. Läget kan jämföras med det som skulle föreligga, därest en borgerlig stat huvudsakligen hade att avgöra frågor om tullar, som indirekt måste bli bestämmande för näringslivets gestaltning och samhällsgruppernas levnadsstandard. Skulle man kunna vänta sig, att i ett sådant fall den majoritet, som hembure segern, skulle underlåta att använda sin ekonomiska makt för att säkra sitt kvarstannande vid styret och därmed sitt eget system? Och kan man i den socialistiska staten anta, att de maktägande skulle underlåta att utnyttja sitt totala herravälde över näringslivet för att hindra uppkomsten eller framväxandet av en verksam opposition?

I viss mån kan socialismen sägas ge ett svar på dylika frågor genom sitt hävdande av jämlikhetstanken. Ty om verkligen införande av ekonomisk jämlikhet vore avsedd, bortföle problemet om fördelningen så till vida, som ingen samhällsgrupp kunde tänkas bli gynnad i förhållande till någon annan. Men det synes icke inom någon socialistisk riktning av betydelse vara tal om jämlikhet i någon absolut mening; man säger sig endast arbeta för större jämlikhet. »Medan enighet om absolut jämlikhet skulle lösa alla möjliga frågor angående olika förtjänst, som den planerande myndigheten måste besvara, har däremot den formel, som uppställts om genomförande av större jämlikhet, praktiskt taget inte alls något svar att ge... Den befriar oss inte från nödvändigheten att i varje särskilt fall träffa avgöranden rörande värdet av särskilda individers eller gruppers insatser, och den ger oss ingen hjälp vid dessa avgöranden» (Hayek).

Kanske än viktigare för bedömandet av den politiska frihetens förenlighet med en socialistisk ordning är frågan om den politiska debattens gestaltning. För att en planering skall kunna genomföras med framgång, är det nödvändigt, eller i varje fall önskvärt, att medborgarnas stora flertal tror på dess syften och möjligheter. En opposition, som oavslått kritiserar den plan som följes eller rentav kräver själva planeringens upphävande, måste i hög grad försvåra uppnåendet av de uppställda målen; särskilt farlig blir situationen, om de opponerande uppmana till användning av sådana former av direkt aktion som strejk och bojkott för att tvinga de maktägande till eftergifter. I länder som Ryssland och

Tyskland ha också de av staten för en viss period beslutade planerna beledsagats av en intensiv offentlig propaganda, vars mål varit att förmå producenterna att entusiastiskt verka för planens lyckosamma genomförande. Att en socialistisk stat skulle kunna avstå från en dylik form av »ideologisk planering» synes ytterst osannolikt; än mindre troligt är det, att den skulle lämna oppositionen obegränsad rätt att genom kritik — för att icke tala om andra mera handgripliga medel — minska möjligheterna att föra det påbörjade verket till seger. Med andra ord: planeringen torde för att lyckas förutsätta en koncentration hos staten jämväl av opinionsbildningen och en direkt och legal begränsning av den politiska friheten.

Slutligen: hur skulle rent praktiskt olika riktningar komma till tals i en socialistisk stat? Det är tillräckligt att på denna punkt stanna vid pressens ställning. Även om staten i princip helt erkände pressfriheten, måste en mera fullständig planering gälla även de produkter, som äro nödvändiga för utgivning av tidningar, och staten skulle sålunda tvingas att genom något slags licens- eller koncessionssystem bestämma vilka grupper eller organisationer, som finge utgiva tidningar; de maktägande skulle så att säga reglera oppositionens verksamhet. Att en sådan ordning icke rimligen kunde leda annat än till en reell makt för de styrande över pressen torde vara uppenbart. Även om det stadgades, att vem som helst finge utge tidningar, synes resultatet bli detsamma. Den uppsikt över investeringar, som måste följa med statens kontroll över näringslivet, skulle i detta fall, då det gällde att anskaffa startkapital för

en tidning, leda till ett licensförfarande av reellt samma art, som om staten direkt skulle reglera rätten att utgiva tidningar. Liknande svårigheter skulle uppstå i fråga om annonseringen. Utan annonser från enskilda företag äro nutidens billiga tidningar otänkbara; om staten planerade produktionen bleve annonseringen i stort sett meningslös (de höga reklamkostnaderna äro för övrigt ett ofta anfört skäl för socialisering); redan på grund härav komme pressen att bli helt beroende av statliga subventioner. Samma resonemang som om pressen kan föras rörande andra medel för opinionsbildningen. Vad radion beträffar, är att märka, att denna i Sverige endast i ytterligt ringa utsträckning begagnas för politisk debatt, även om den naturligtvis i centrala punkter anses böra verka, och har verkat, för lojalitet mot den faktiskt förda politiken. Någon större förändring skulle för dess vidkommande socialiseringen, åtminstone till en början, icke behöva medföra. I ett land som Amerika, där radion är fri gentemot statsmakten och där följaktligen en rad konkurrerande radiobolag finnas, vilka finansieras genom att sälja reklam åt enskilda företag, skulle en planering medföra samma problem som i fråga om pressen.

I kritiken av socialismen ingår ständigt en hänvisning till att socialisering eller planhushållning endast genomförts i stater med totalitär regim, främst Ryssland och Tyskland. I första rummet betonas, att den ryska socialiseringen, som dock skett utifrån samma allmänna målsättningar som känneteckna socialdemokratien i skilda länder, förenats med en totalitär regim, som snarare skärpts än mildrats

under sin relativt långa fortvaro. Häremot invändes från socialdemokratiskt håll, att ett eller två exempel icke konstituera någon allmän regel, att det väl kan tänkas, att en planering under en socialdemokratisk ledning, som principiellt är inriktad på att bevara demokratin, också lyckas att göra det. Denna invändning synes emellertid icke vara avgörande. Hänvisningen från borgerligt håll till det ryska exemplet — för att nu stanna vid detta — har nämligen icke sin tyngdpunkt i det enkla påpekandet, att socialism och diktatur i denna stat äro kombinerade, och i påståendet, att denna kombination i och för sig — så att säga av statistiska skäl — visar socialismens oförenlighet med demokratin. Dess väsentliga innebörd är en helt annan. Den ryska kommunismen var, såsom i ett följande kapitel närmare skall klargöras, från början inriktad på att den s. k. proletära diktaturen blott skulle vara en övergångsform, att inom en tidrymd, som ingen torde ha tänkt sig längre än något eller några årtionden, medborgerlig frihet skulle återinföras. Utvecklingen har gått i en helt annan riktning, diktaturen har i skilda hänseenden skärpts, och för närvarande — tjugoåtta år efter kommunismens maktövertagande — finnas inga tecken på att en förändring i demokratisk riktning ens ifrågasättes. Detta förhållande tyder på, att sambandet mellan socialisering och diktatur icke är tillfälligt, att diktaturen framstått som ett nödvändigt medel att upprätthålla och tillämpa den nya ekonomiska ordningen.

Min översikt av det från borgerligt håll förda resonemanget i den behandlade frågan har givits en sådan form, att därav min anslutning till huvudsak-

liga delar av detta resonemang framgår. Det synes icke vara möjligt att förneka, att en mera generell socialisering eller planhushållning — och det kan i detta sammanhang endast vara fråga om en sådan — i varje fall måste medföra en mycket stark begränsning av den politiska friheten, i den mening man i vårt land och i andra demokratiska stater fattar detta begrepp. Denna uppfattning förstärkes snarare än försvagas vid en granskning av några centrala socialistiska inlägg i frågan.

En rad äldre författare, som enligt nutidens terminologi kunna betecknas som socialister, tänkte sig kollektivismens genomförande under en auktoritär regim; den reglering av individernas förhållanden och levnadssätt, som eftersträvades, ansågs fordra en stark statsmakt, som dirigerade även opinionsbildningen. Ännu under 1800-talet stå åtskilliga teoretiker mer eller mindre klart på denna linje, t. ex. Fourier, Saint-Simon, Owen och Bellamy. De under senare tid härskande riktningarna ha emellertid i en eller annan form velat förena socialismen och den politiska friheten. Enligt den marxistiska åskådningen undanröjes själva problemet genom att socialismen — eventuellt efter ett övergångsstadium av diktatur — förklaras skola medföra statens avskaffande och införande av en under historisk tid förut okänd frihet i samlevnaden mellan människorna. Andra, mindre ideologiskt preciserade socialistiska rörelser, särskilt i de anglosaxiska länderna, ha så gott som uteslutande varit inriktade på kortfristiga socialpolitiska reformer, och frågan om en allmän socialisering eller planhushållning har föga uppmärksammats förr än

den stärkta maktställningen nödvändiggjort ett ställningstagande.

Detta gör det förståeligt, att frågan om den socialistiska statens organisation, och särskilt problemet om den politiska friheten under en socialistisk regim, intagit en så ytterligt underordnad plats i debatten. För exempelvis Sveriges del måste särskilt beaktas, att marxismen, även sedan den upphört att vara riktningsgivande för den politiska verksamheten, kvarlevat som en allmän och oklar attityd, och att under dess inflytande konkreta försök att klarlägga framtidssamhällets struktur betraktats som utslag av lösligt tänkande och fantasteri. Så vitt bekant finnes icke någon skrift i vårt land, vari här berörda problem från socialistiska utgångspunkter upptagas till analys och programmatisk behandling. Först under senaste tid har frågan överhuvud blivit föremål för någon uppmärksamhet.

Den tongivande socialdemokratiska uppfattningen synes vara, att något problem på denna punkt överhuvud icke är för handen. Man betonar, utan tvivel med full rätt, att partiet vill begagna endast demokratiska metoder och att det är beslutet att i ett socialistiskt samhälle upprätthålla demokratien. Härtill sluter sig ofta, såsom den föregående framställningen visar, påståendet, att den borgerliga demokratien är ofullständig och att endast socialismen kan förverkliga den sanna folkstyrelsen. Under en socialistisk ordning, och blott under den, förverkligas det krav på reell politisk jämlikhet medborgarna emellan, som ligger bakom principerna om majoritetsstyre och medborgerlig frihet.

Även en helt annan tankelinje skymtar emellertid

i debatten, ehuru den, måhända av förklarliga taktiska motiv, icke ofta framhäves. Man erkänner, att här föreligger ett svårt problem, och till och med att vid en viss grad av socialisering eller planhushållning demokratiens grundsatser sättas i fara. Men man utgår samtidigt ifrån, att den tänkta socialistiska aktionen skall göra halt, innan denna risk aktualiserats. Denna ståndpunkt, som säkerligen gör det möjligt för många socialdemokrater att så att säga ställa frågan på framtiden, innefattar emellertid en stor svårighet: i praktiken innebär den, att man går fram steg för steg, och det är då föga sannolikt, att själva principfrågan vid något visst tillfälle framstår som verkligt aktuell. Man kan, med andra ord, på i varje särskild situation angivna och möjligen i och för sig starka skäl successivt åvägbringa ett tillstånd, som, om det från början blivit föremål för analys och reflexion, icke skulle ha befunnits önskvärt. På denna glidning in i ett läge, vilket i och för sig på förhand ansetts betänkligt, erbjuder historien otaliga exempel.

En i viss mån liknande synpunkt anlägges i det originella försvar för planhushållningens förenlighet med den politiska friheten, som nyss utgivits av en engelsk nationalekonom, Barbara Wootton. I viktiga hänseenden erkänner hon det berättigade i den kritik, som framförts av författare som Hayek. »Planhushållning och effektiv politisk frihet äro», skriver hon, »förenliga endast i den mån människorna verkligen äro ense om vad de önska att planera för: annars kan kontinuitet upprätthållas blott genom att man binder händerna på en opposition, som ogillar icke blott planeringens metoder, utan också

dess syften.» I fråga om dylika syften föreligger emellertid, anser hon, en vida större enighet, än den på motsättningarnas förstorande inriktade debatten i demokratien ger vid handen. Man förutsätter ofta, att skilda klassintressen behärska partierna, men i själva verket äro klassgränserna, i den mån man kan tala om klasser, ytterligt vaga, och i mycket väsentliga punkter, t. ex. i önskan att undanröja nöd och arbetslöshet, äro alla ense. Den enighet, som sålunda finnes, borde vara grundvalen för planhushållningen; med kvalificerad majoritet, eller praktiskt taget enhälligt, skulle planeringslagarna beslutas, och dessa skulle gälla för en längre tid och sålunda få karaktären av ett slags högre, kvalificerad lagstiftning. Den närmare utformningen av planeringen skulle, synes Wootton mena, ankomma på regering och förvaltning, eventuellt på för ändamålet särskilt inrättade organ.

Någon lösning av frågan torde man dock icke kunna vinna på de av Wootton angivna linjerna. Förutsättningen för hela hennes resonemang är, att enigheten om målen skulle vara det väsentliga; funnes väl denna enighet, skulle inga svårigheter uppstå. Men obestridligt torde vara, att alla partier kunna vara eniga om t. ex. önskvärdheten att avskaffa arbetslösheten utan att de därför äro beredda att ge något slags fullmakt till ett organ, som har att verkställa deras intentioner. Ty dels kan önskan att avskaffa arbetslösheten motvägas av andra önskemål, dels kan avskaffandet ske på många olika sätt. Med andra ord: den relevanta frågan blir icke syftet, utan sättet för dettas realiserande. Med hänsyn härtill synes det väsentliga i Woottons framställ-

ning icke vara hennes påpekande, att enighet om vissa syften är för handen, utan hennes erkännande, att en planhushållning utan enighet är oförenlig med politisk frihet.

I det följande skall jag närmare ingå på två från skilda utgångspunkter nyligen gjorda försök av framstående socialdemokrater att teckna den politiska ordningen i ett socialistiskt samhälle. En granskning av dessa försök torde bidra till att klarlägga både socialismens och demokratiens problematik. Jag skall särskilt stanna vid professor Harold Laskis kända arbete »Vår tids revolution».

Laski börjar sin diskussion av frihet och socialism med ett rent marxistiskt resonemang. De teoretiker, som betrakta kollektivismen som ett hot mot friheten förbise, skriver han, att »begreppet frihet behöver revideras med varje förändring i den historiska miljön, då denna har egenskapen att förskjuta tonvikten från en faktor till en annan... Den frihet som den stora massan har erfarenhet av, är löskopplad från känslan av jämlikhet och trygghet, vilket gör att frihetsbegreppet får mindre realitet för en grovarbetare än för en framgångsrik skriftställare. De dväljas på olika områden och kontakten dem emellan är så fragmentarisk att en gemensam värdesättning av begreppet frihet är omöjlig.» Enligt denna tankegång är alltså frihetsbegreppets innebörd beroende av den sociala miljön; ett frihetsbegrepp finnes för de besuttna, ett annat för de egendomslösa. Här avspeglas den marxistiska föreställningen om två klasser, med skilda ideologier, skilda sätt att tänka. Man finner till och med i uttryckssättet påverkningar från Mannheim, som utvecklade den marx-

istiska teorien i en extremt relativistisk riktning och, schematiskt uttryckt, gör gällande, att olika socialgrupper i själva verket ha skilda verklighetsuppfattningar, tala skilda språk. Utifrån denna ståndpunkt blir det meningslöst att söka finna en plattform för debatt; den över grupperna stående, frigjorde tänkaren kan på sin höjd klarlägga verklighetsbilderna, begreppsbestämningarna inom olika sociala miljöer.

Laski stannar emellertid endast ett ögonblick vid denna tanke; om han fasthölle den, vore varje möjlighet att med anspråk på objektivitet analysera det upptagna problemet försvunnen. Han går över till en undersökning av det i Ryssland förverkligade »plansamhället» i dess förhållande till friheten. Med hänsyn till att endast ett parti i Ryssland har rätt att existera ligger det, skriver han, »kanske ingenting förvånande i att de som kritisera plansamhället se det som motsatsen till frihet». Denna slutsats är emellertid enligt Laski oriktig. Dels kan man av de ryska erfarenheterna — på grund av de speciella svårigheter, som här förelegat — icke draga några generella slutsatser, dels vore det »inte rättvist att endast acceptera det frihetsbegrepp, som den härskande klassen i en kapitalistisk demokrati finner lämpligt att uppställa» (här framträder alltså ånyo den relativistiska synpunkten). I det följande återkommer Laski gång efter annan till denna fråga. Stundom göras härvid uttalanden, som innebära ett erkännande av frånvaron av politisk frihet i Ryssland. Sålunda förklarar han sig icke finna »skäl att tolka erfarenheterna av plansamhället i Ryssland så att planering är oförenlig med vare sig frihet eller demokrati», eftersom i Ryssland exceptionella för-

hållanden ha varit rådande. Men han framlägger därjämte en helt annan åsikt, som — med hänsyn till den energi, varmed den utvecklas — torde böra anses som den mera centrala. Friheten är, enligt Marx' definition, ett erkännande av nödvändigheten, skriver Laski. »Frihetens innebörd inom den nödvändighetens ram, där var och en måste upptäcka den, ligger enligt min mening i vad jag skulle vilja kalla känslan av att ständigt ha initiativet i sin hand och förvissningen att varje individ för sig, även om han är knuten till ett socialt mål som dominerar hans personliga verksamhet, kan bidra med en viss individuell nyans till dess bestämning. Frihet är kort sagt vetskapen att varje individ är ett mål och inte ett medel... Vår frihetskänsla är föreställningen om vidsträckta horisonter, inom vilka vi har möjlighet att röra oss... En människa är fri i samhället när dess institutioner fungera på sådant sätt att de skänka henne en skaparkraft som sporrar henne till prestationer, vilka hon finner betydelsefulla i och för sig och som kunna ge henne stimulans.»

Utgår man från denna definition, finnes »verklig frihet» i Ryssland. Den ryske arbetaren kan visserligen inte kritisera Stalin på samma sätt som den engelske kan kritisera Churchill eller den amerikanske Roosevelt, men han »kan kritisera sin förman eller fabrikschef på ett sätt som den brittiske arbetaren sällan har möjlighet till». »Även om han har små inkomster och dålig bostad, så är hans karriär inte begränsad av bördshänsyn och han behöver inte frukta för arbetslöshet och ålderdom... Den arbetskraft han ställer till samhällets förfogande ger honom en bestämd känsla av värdighet, då den inte

längre är en vara i kapitalistisk mening som köps och säljs. Han har sedan en generation tillbaka känt det stora äventyrets lockelse, den spänning som griper oss när vi delta i ett ödesmättat historiskt experiment . . . Man kan säga om en kommunistisk diktatur att den dirigerar individualitetens utveckling bland sina medborgare och straffar hårt den som söker komma förbi planens grundprinciper. Men att kommunistdiktaturen har skänkt millioner människor förmågan att utvecklas kan inte på allvar bestridas. Denna möjlighet för individen att utveckla sin personlighet är själva hemligheten med friheten.» Något senare går Laski än längre; frihet i djupare mening och för den stora massan finnes blott i Ryssland. Socialismen har här lett till en frigörelse, som saknar motstycke i världshistorien. Ty »arbetaren i detta samhälle vet att världens framsteg även är hans framsteg . . . I och med att han får ett tillfälle att deltaga i detta framåtskridande, har han som ingen annan medborgare i ett annat samhälle rätten att låta sitt öde ingå som ett element i förverkligandet av ett gemensamt öde, som ger honom en betydelse för sig själv». Vad Laski här menar åskådliggöres i viss mån av den skildring han ger av det brittiska folkets reaktioner under det andra världskriget. Detta har, skriver han, hos det stora flertalet väckt en känsla av tillfredsställelse på grund av att man ansett sig kunna göra en insats av betydelse. »Nationen i sin helhet har upptäckt att den är mest fri när den är mest bunden vid plikter som man för fem år sedan energiskt skulle ha avvisat såsom otillbörliga ingrepp i ens fri- och rättigheter . . . Vad är det för hemlighet, som döljs bakom

denna paradox? Det är enligt min mening, att medborgare, som gemensamt sträva mot ett stort mål som de äro eniga om, upptäcka en frihet i denna strävan som kommer dem att sätta likhetstecken mellan rättigheter och skyldigheter.»

I denna framställning, som endast omfattar några få sidor, säges alltså först frihetsbegreppet vara olika för skilda samhällsklasser, därefter användes ordet frihet i samma mening som »politisk frihet», och det antydes, att dylik frihet icke existerar i Ryssland, och slutligen definieras frihet på sådant sätt att den ryska diktaturen kan förklaras innebära en maximal frihet. Dessa i och för sig häpnadsväckande inkonsekvenser kräva ingen ytterligare analys. Där emot är det nödvändigt att stanna vid den sist refererade tankegången om diktaturen som ett medel att åvägabringa frihet. Även i detta speciella avsnitt arbetar Laski med en hel serie skilda begreppsbestämningar, vilket delvis förklaras av att han ständigt glider mellan ett marxistisk-kommunistiskt och ett mera ordinärt språkbruk. Först förklaras friheten innebära ett erkännande av nödvändigheten. Denna rent filosofiska, från den hegel-marxiska metafysiken hämtade tanke är emellertid för det följande resonemanget utan varje betydelse; dess uppgift synes vara blott att på ett allmänt och oklart sätt bana väg för slutsatsen, att diktatur är väl förenlig med frihet. Sedan kontrasteras den anglo-amerikanska demokratien på vissa punkter med den ryska diktaturen till den senares förmån. Arbetaren påstås i Ryssland ha större möjlighet att kritisera sina chefer än i England, han säges trots sin lägre levnadsstandard ha större känsla av trygghet o. s. v.

Dessa i och för sig godtyckliga påståenden — intet talar för att kritikrätten i något hänseende skulle vara större i Ryssland än i England, även i den borgerliga demokratien understödjes arbetaren vid ålderdom eller arbetslöshet — framföras utan något försök att mot varandra väga de med det engelska systemet ur frihetssynpunkt förenade fördelarna och det ryska systemets påstådda fördelar ur samma synpunkt. Laski deklarerar helt enkelt, utan en antydning till bevisning, att friheten, varmed här menas dels debattfrihet, dels ekonomisk trygghet, skulle vara bättre tillgodosedd i Ryssland. Icke heller dessa reflexioner synas emellertid vara de för Laski centrala. Mest eftertrycklig och patetisk blir hans framställning, då ett helt annat frihetsbegrepp presenteras. Friheten säges vara känslan att ha initiativet i sin hand, vetskapen om att individen icke är ett medel utan ett mål, spänningen i att delta i ett världshistoriskt experiment, tron på den egna insatsens betydelse för vinnandet av ett gemensamt mål. Här föreligger så till vida ett enhetligt frihetsbegrepp, som det är individens föreställningar, icke det faktiska läget, som betraktas som avgörande. I övrigt användes även på denna punkt en rad skilda bestämmningar: frihetskänslan synes än vara en känsla av personligt skapande och initiativ, än ett tillstånd av exaltation, än en tro på ett kollektivt mål. Beträffande detta frihetsbegrepp är det tillräckligt att framhålla, att varje av hänförelse buren politisk och social rörelse kan göra anspråk på att ur denna synpunkt främja friheten. Samma uttryckssätt, som Laski här använder, ha otaliga gånger begagnats exempelvis av nationalsocialister och fascister, vilka

Laski — som i detta sammanhang rör sig med ett objektivt frihetsbegrepp — med all rätt förklarar vara frihetens motståndare. Då det brittiska folket påstås ha varit särskilt fritt under världskriget, framträder tydligt det egenartade i tankegången: då så gott som alla folk genom kriget tvingades till gemensamma, av flertalet entusiastiskt stödda ansträngningar, skulle världskriget över huvud betecknas som den stora frihetsperioden i historien. Själva grundfrågan — om socialismens förhållande till friheten — beröres i själva verket icke i denna del av Laskis undersökning. Han är socialist, utgår alltså från att socialismen ger hänförelse, spänning, känsla av vitalitet o. s. v. Och då dessa känslor sägas innebära frihet, förklaras utan vidare socialismen leda till frihetens förverkligande.

Jämsides med den nu berörda framställningen löper en annan tankegång, ett försök att för Englands och andra demokratiska staters vidkommande ställa frågan om socialismens förenlighet med demokratien. Trots sin uppfattning om den ryska diktaturens förmåga att frigöra människorna önskar Laski nämligen att om möjligt och så långt möjligt socialismen i England skall förenas med demokrati i vanlig mening, med både majoritetsprincipens och den politiska frihetens bevarande.

Laski börjar sitt resonemang kring denna fråga med att framhäva den förut refererade synpunkten, att demokrati förutsätter enighet om samhällets grundläggande principer, att en opposition kan tolereras endast så länge den respekterar dessa principer. Med grundläggande principer menas de principer, som anses känneteckna den borgerliga, respekti-

ve den socialistiska statens styrelse. Från denna premiss drar han slutsatsen »att om införande av planhushållning i en kapitalistisk demokrati skall förenas med en bibehållen frihet, måste medborgarnas allmänna samtycke krävas»; om detta samtycke icke föreligger kan »varken frihet eller demokrati» upprätthållas. (I detta sammanhang avses tydligen politisk frihet i en helt annan mening än den, varom Laski talar i sitt försvar för den ryska diktaturen.) Man skulle möjligen kunna tro, att Laski med den citerade satsen vill säga, att planhushållning icke bör införas, förrän allmän enighet härom föreligger. Så är emellertid icke fallet. Hans uttalande är snarast att fatta som en varning till planhushållningens motståndare, att friheten går förlorad, om de icke ändra sig och godtaga plansamhällets grundsatser. Ty av vad som följer framgår med all klarhet, att enligt Laski planhushållning bör genomföras, även om därmed måste följa ett upphävande av demokrati och frihet i vanlig mening.

Under världskriget förelåg enligt Laski en möjlighet att definitivt omlägga produktionsordningen efter socialistiska linjer under tämligen allmänt samtycke. Känslan av enighet och framför allt känslan för enighetens nödvändighet gav arbetarpartiet ett tillfälle att realisera sitt program under samverkan med andra partier; uppenbarligen avser Laski, att arbetarepartiet under hot om brytande av enhetsfronten skulle ha förmått konservativa och liberala att samtycka. Efter krigets slut — skriver Laski — kommer ett sådant tillfälle sannolikt icke att erbjuda sig. »Om vi vid vapenstilleståndet . . . ha försummat att lägga grunden till en revolution med de be-

rördas samtycke, drivas vi hastigt in i ett läge där människorna, till följd av att de inte längre ha livets stora mål gemensamma, äro ur stånd att enas om metoderna för en förändring i samhället. I ett sådant fall kommer en omläggning av samhällets grundvalar inte att kunna genomföras med fredliga medel och krafternas slutliga disposition kommer att bestämmas inte genom diskussion utan genom våld. Att denna utgång — vilken sida som än segrar — betyder slutet på demokrati och frihet för en tid framåt, ligger med hänsyn till alla föregående erfarenheter i öppen dag.»

På vilket sätt socialismen än segrar, måste emellertid från Laskis utgångspunkter friheten gå förlorad så till vida, att en verksam opposition mot den nya regimen icke tolereras. Laskis tal om att frihet och demokrati kan bevaras, därest alla samtycka till socialismen, innebär endast, att i sådant fall det blir onödigt att undertrycka socialismens motståndare, eftersom sådana motståndare icke finnas. Hans ord kunna fullt adekvat översättas med deklARATIONEN: om Ni hylla min åskådning, skall jag inte beröva Er den politiska friheten, annars måste jag tyvärr göra det! Av en rad uttalanden i hans arbete framgår, att en opposition mot socialismen icke skall tålas, så vida den inte är ofarlig. Exempel: »Så snart statsmaktens karaktär är fixerad av det faktum, att de livsviktiga produktionsmedlen inte äro privata utan samhällsägda, måste partiernas handlande anpassas efter de konsekvenser som följa av detta faktum. I en socialistisk demokrati kan man formellt tänka sig ett konservativt parti som kräver avskaffande av socialismen och ett återvändande till den

privata företagsamhetens enligt dess mening överlägsna fördelar, men dess praktiska åtgärder måste alltid infogas inom den handlingsram som statsmaktens socialistiska karaktär fastställer. Dess idéer komma med andra ord att ha ungefär samma ställning som kommunistpartiets i en kapitalistisk demokrati. De tolereras så länge de inte betraktas som en fara, de förföljas i samma ögonblick de tyckas hota samhällets grundvalar.» Blott den anmärkningen bör tillfogas, att jämförelsen med den borgerliga demokratiens uppträdande är skev; en rad borgerliga demokratier ha tolererat partier, som både genom sitt program och sin styrka tett sig farliga för den bestående ordningens fortvaro (t. ex. de kommunistiska, socialistiska och monarkistiska partierna i Frankrike och i Weimarrepublikens Tyskland, Laskis egen riktning inom det brittiska arbetarepartiet).

Laskis framställning i sin helhet kan, utan nämnvärd schematisering, sammanfattas i några få satser. Ett system med planhushållning — samhällelig ledning av de viktigaste produktionsgrenarna — kan möjligen komma till stånd under bevarande av vad Laski i detta sammanhang kallar demokrati och frihet; villkoret härför är samtycke av alla samhällsgrupper. Laski uppmanar därför planhushållningstankens kritiker att uppge sitt motstånd, att i princip ansluta sig till socialismen. Även ett socialistiskt samhälle, som upprättas med demokratiska medel, måste dock så till vida undertrycka den politiska friheten, som en effektiv opposition mot själva socialismen icke kan tillåtas; ett borgerligt parti, som innebär en fara för regimen, kan alltså inte tolereras. Med all sannolikhet ge emellertid planhushållningens mot-

ståndare icke frivilligt vika, och därför kan troligen socialismen införas blott med våldsanvändning och upprättande av diktatur i ordets mest egentliga, av Laski accepterade mening. Denna diktatur kommer, synes Laski mena, i stort sett att få samma struktur som den ryska. Men icke heller i detta fall är friheten — i ordets »djupare» mening (samkänsla o. s. v.) — enligt Laski förlorad; tvärtom innebär en socialistisk diktatur under alla förhållanden en väldig frigörelse. — Alltså: enligt vanligt språkbruk men enligt Laskis tankegång blir realiteten, hur socialismen än upprättas, en diktatur, ett undertryckande av friheten; enligt Laskis språkbruk, som ibland anknyter till det ordinära, ibland är ett helt annat, blir realiteten, hur socialismen än införes, ett förverkligande av friheten. De borgerliga ha blott att välja mellan en jämförelsevis mild diktatur — därest de uppge sitt motstånd — och en hård diktatur — därest de vidhålla sina åsikter.

Laskis undersökning av problemet utmärkes av en stundom skicklig sofistisk, men det bestående intrycket blir brist på tankereda. Här ha blott de mest påtagliga glidningarna och inkonsekvenserna kunnat påvisas; en detaljkritik skulle föra för långt. Laskis framställning kan emellertid icke för den skull anses ointressant eller betydelselös. Den är, så vitt bekant, den mest ingående analys, som under senare år från socialistiska utgångspunkter givits av frågan om socialism, demokrati och frihet. Laski själv är en framstående medlem av det engelska arbetarepartiet (för närvarande ordförande i dess exekutivråd), ofta presenterad som partiets ledande teoretiker; han är världens kanske mest ryktbare stats-

vetenskapsman och hans nu behandlade bok har både i engelsk och svensk socialdemokratisk press förklarats vara en märklig insats. Man kan alltså icke gå förbi hans bok — eller kritiken av den — under förebärande av att den skulle vara ett uttryck blott för en personlig mening. Å andra sidan bör framhållas, dels att Laskis uttalanden icke kunna anses vara representativa för det engelska och än mindre för det svenska arbetarepartiet, dels att Laski själv, av skilda uttalanden att döma, efter arbetarepartiets seger i England använder en mindre oroande argumentation.

Wigforss, vars kritik av den borgerliga demokratin förut refererats, har i en kort uppsats av år 1944, som närmast behandlar parlamentarismens problem, ingått på frågan om den socialistiska demokratiens gestaltning. Hans utgångspunkt är att parlamentarismen kräver jämförelsevis svaga motsättningar de tävlande partierna emellan. »För att den parlamentariska växlingen mellan styrande majoriteter skall kunna av alla partier godtagas, är det nödvändigt, att de olika meningarna stå tillräckligt nära varandra, att inga djupa och till synes oöverstigliga klyftor skilja partierna åt i fråga om de grundläggande värden, som den politiska striden till sist gäller.» I den traditionella engelska parlamentarismen förelåg i huvudsak denna situation, partierna voro icke klasspartier i nutida mening, de byggde båda på besuttna folkgrupper och en seger för den ena riktningen hotade icke den andras ekonomiska maktställning. Denna form av parlamentarism förutsätter alltså tillvaron av idépartier. Om däremot partierna bygga på klasser, och om en klass

utgör en majoritet av folket, blir detta partis maktställning permanent, »och den växling mellan olika partier i majoritets- och regeringsställning, som är den rena parlamentarismens förutsättning, blir omöjlig». Frågan uppstår då under vilka förutsättningar idépartier äro möjliga. Enligt Wigforss besvarar socialdemokratien denna fråga på följande sätt: »Vill man inte vända tillbaka till en samhällsform, där den politiska makten ligger hos en minoritet av ekonomiskt privilegierade och växelvis utövas av olika grupper inom denna klass, vill man bevara den politiska jämlikhet, som under möda och strid vunnits åt alla medborgare, då synes ingen annan väg till en växling mellan idépartier kunna skönjas än den som innebär, att ekonomiska privilegier försvinna, att klassmotsättningarna jämnas ut i tillräcklig grad för att en politisk klassuppdelning inte skall bli naturlig och dominerande. Det är den utveckling socialdemokratien åsyftar då den talar om att klassamhället skall upphävas och lämna plats för ett samarbete mellan likaberättigade medborgare . . . Endast i ett samhälle med en demokratisk ekonomisk organisation kan man räkna på nytt liv för den rena parlamentarismen.»

I all sin korthet är denna framställning av stort intresse. På ett egenartat sätt söker Wigforss göra en tankegång hos Marx tillämplig på parlamentarismens utveckling under borgerlighet och socialism. I den marxistiska historieuppfattningen ingår tanken, att i vissa avgörande skeden i historien två klasser stå mot varandra i kamp; i det skede Marx närmast behandlar, äro dessa klasser kapitalisterna och proletärerna. Denna tes tillämpar Wigforss på motsätt-

ningen mellan borgerliga och socialdemokrater i det nutida samhället. Då emellertid notoriskt denna motsättning icke har karaktären av någon oförsonlig kamp och icke utesluter ett parlamentariskt styrelsesätt, kombineras den grundläggande tankelinjen med påpekandet, att parlamentarismen göres omöjlig genom att ett parti (en klass) får permanent majoritet — ett förhållande, som i och för sig icke har något nödvändigt sammanhang med partiernas påstådda karaktär av klasspartier utan likaväl skulle kunna inträffa med s. k. idépartier, t. ex. religiöst bestämda partier. Från denna utgångspunkt är det parlamentariska systemet icke längre funktionsdugligt. Wigforss förutsätter vidare, att i den mån partierna icke äro klasspartier, måste de vara idépartier; motsättningen mellan idéer tänkes — utan någon motivering, och någon sådan torde icke kunna givas — vara mindre stark än motsättningen mellan klasser, och det antas också — likaledes utan motivering — att ett idéparti ej når permanent majoritetsställning. Med en social utjämning, som resulterar i reell ekonomisk jämlikhet, blir därför parlamentarismen, som är tillämplig blott vid svaga divergenser mellan partierna, ånyo användbar. Marx' föreställning om en fri samlevnad i ett från staten frigjort samhälle framträder i högst förtunnad form i tron på en parlamentarism, möjliggjord genom jämlikhet och byggd på partier, vilka grupperas kring idéer utan förmåga att framkalla starka konflikter.

Redan detta kritiska referat torde visa hur dunkel och motsägelsefull den behandlade tankegången är. Detta framgår kanske klarare, om ett avgörande moment i resonemanget, begreppet idéparti, uppta-

ges till granskning. Detta begrepp kan, såsom jag förut framhållit, knappast med fördel användas annat än då någon avsevärd korrelation mellan partitillhörighet och social situation inte föreligger. Idéerna kunna ju nämligen, vilket främst marxistiska riktningar understrukt, vara uttryck för (verkliga eller förmenta) intressen; att genom något slags analys av själva idéns beskaffenhet fastställa, om och i vad mån så är förhållandet, är otänkbart; den enda vägen blir då att undersöka, i vad mån en idé eller en åskådning anknyter till, uppbäres av viss eller vissa sociala grupper. Det är, vilket kanske är överflödigt att påpeka, omöjligt att draga några slutsatser av vederbörande ideologers påståenden på denna punkt: alla åskådningar säga sig nämligen »i grunden» tjäna allas (eller i varje fall det stora flertalets) intressen och sålunda icke tjäna något speciellt intresse. Då de viktigaste politiska partierna sägas vara idépartier, är detta rimligt så till vida, som de naturligtvis bygga på vissa idéer; då de kallas intressepartier, är det också rimligt, ty de företräda uppenbarligen vissa verkliga eller förmenta intressen; men genom att använda vare sig det ena eller det andra ordet ger man en falsk bild av läget, skjuter utan fog idén respektive intresset i förgrunden.

Wigforss synes mena, att partierna antingen äro klasspartier eller idépartier; vad som härmed avses omtalas icke. T. ex. demokrater och republikaner i Förenta staterna, konservativa och liberala i England, möjligen även högern och folkpartiet i Sverige skulle enligt detta schema vara idépartier. Snarast kan man av Wigforss' uttalanden draga slutsatsen, att socialdemokratien skulle vara det enda

klasspartiet, åtminstone i Sverige. Att de nämnda borgerliga partierna äro anknutna till vissa intressen och att partitillhörigheten i hög grad är beroende av den sociala ställningen, är emellertid ostridigt. Inom det socialistiska samhälle, som Wigforss förutser, skulle situationen vara densamma; partier — av Wigforss kallade idépartier — kunde lika väl som inom den borgerliga staten representera bestämda intressen, t. ex. tjänstemän gentemot arbetare, jordbruk gentemot industri, på export inställda näringsgrenar gentemot andra. Någon som helst anledning att antaga, att i en sådan stat människorna skulle frigöras från sina intressen, från sin sociala miljö, finnes inte. Icke heller finnes någon garanti för att de partier, som då uppstode, skulle samverka utan slitningar; då staten i en sådan situation skulle direkt träffa alla för medborgarnas levnadsförhållanden väsentliga avgöranden, kan i varje fall icke den möjligheten uteslutas, att striden om statsmakten finge ökad skärpa. Och även om på något oförklarligt sätt idéer utan underlag i intressen skulle bli ensamt avgörande för partibildningen, skulle därmed icke med nödvändighet följa någon avspänning; vederbörande motsättningar, som väl då skulle vara av religiös eller kvasi-religiös natur, kunde lika väl som med bestämda intressen korrelerade politiska skiljelinjer leda till hårda strider.

Den refererade framställningen synes alltså endast innehålla en på ett originellt sätt formulerad och därför måhända suggestiv upprepning av den vanliga satsen, att motsättningen mellan de skilda huvudriktningarna inom den borgerliga staten är så stark, att någon demokrati i egentlig mening där icke kan

föreligga. Något bidrag till frågan om demokratiens gestaltning i ett socialistiskt samhälle ger den icke.

Redogörelsen för Laskis och Wigforss' inlägg torde bestyrka både att det behandlade problemet är av komplicerad natur och att påståendena om svårigheten att förena socialism och demokrati icke sakna fog. Då två framstående och för sitt skarp-sinne kända socialdemokrater — på en gång politiker och vetenskapsmän — lämna bidrag till debatten av denna art och då deras inlägg, såvitt bekant, höra till de mest representativa och reflekterade, som hittills framkommit, är det i varje fall icke gärna möjligt att hävda, att här skulle föreligga ett skenproblem.

Endast ett par synpunkter skola tillfogas. Då från socialdemokratiskt håll ständigt betonas, att man vill upprätthålla demokratien och att därför socialismen icke är farlig för denna, kan man helt erkänna premissen utan att godtaga slutsatsen. Om en socialisering eller planhushållning befines vara oförenlig med majoritetsstyre och framför allt politisk frihet i traditionell mening, rubbas icke detta konstaterande av att socialismen vill bevara demokratien. Det kan tänkas att socialdemokratien verkar för två skilda mål, som icke båda kunna förverkligas.

Bakom socialdemokraternas resonemang i denna fråga ligger ofta, synes det, en tankegång, som icke klart utföres men som präglar hela sättet att resonera. Man utgår från — och kan för denna ståndpunkt åberopa starka skäl — att i den borgerliga staten den legala politiska jämlikheten i viss mån är irreal, att ekonomiska resurser medföra politiskt

inflytande och att följaktligen vissa folkgrupper i realiteten, ehuru icke formellt, ha ett bättre utgångsläge för sin politiska verksamhet än andra. På kommunistiskt håll drives denna tanke så långt, att demokratien förklaras vara en fiktion, ett sken, socialdemokraterna åter se i den föreliggande demokratien ett värde men kräva dess utbyggande i riktning mot faktisk politisk likställighet. Frågan blir då, om det ideal man eftersträvar, i högre grad förverkligas inom den socialistiska än inom den borgerliga staten. I regel anses detta av de socialistiska teoretikerna självklart; ofta uttrycker man sig som om en socialistisk ordning utan vidare skulle göra alla medborgare politiskt jämlika. Men med den maktkoncentration, som socialismen måste medföra, kan antas följa, att olikheten i makt blir så betydande, att den — trots sitt demokratiska ursprung — blir mera väsentlig än den borgerliga statens ekonomiskt betingade olikhet. Den frihet, som består i en reell möjlighet att utnyttja sina politiska rättigheter kan, med andra ord, tänkas inskränkt genom socialismens genomförande, ehuru denna inskränkning beror på helt andra betingelser än i den borgerliga staten. Socialismen kan, såsom Mac Iver uttryckt det, innebära »absoluta och avgörande olikheter i fråga om makt, medan det förut endast fanns relativa olikheter i fråga om rikedom och social ställning». Att närmare avväga den ena synpunkten mot den andra är utomordentligt svårt därför, att i det ena fallet är olikheten beroende på ekonomiska förhållanden utanför statsstyrelsens direkta kompetenssfär, i det andra blir den ett resultat av den politiska makt-samling, som uppstår just på grund av att alla om-

råden införas under staten. Det väsentliga är att båda synpunkterna måste uppmärksammas, att en avvägning — trots sin ofrånkomliga osäkerhet — är nödvändig.

Ett exempel är ägnat att belysa frågan. I sin kritik av den borgerliga staten framhåller socialismen, att visserligen var och en har formell rätt att utge en tidning, men att denna rätt i praktiken har helt annat innehåll för den rike än för den fattige. Ofta formuleras denna tanke så som om man utginge från att rätten att utge en tidning vore reell endast om också möjlighet fanns att använda sig av denna rätt; på ett vagt sätt föreställer man sig ett samhälle, där alla medel att påverka opinionen vore lika tillgängliga för alla. Men icke heller i den socialistiska staten kan var och en begagna sig av rätten att utge tidningar. Här blir icke den ekonomiska ställningen utan den politiska makten avgörande. Då denna makt grundas på majoriteten, antas visserligen jämlikhetsprincipen vara tryggad. Frågan blir emellertid, om icke statens bestämmanderätt genom sin fullständighet kommer att innebära en vida starkare begränsning av den reella politiska friheten än den olikställighet, som följer med skillnaden i ekonomisk ställning i den icke-socialistiska staten.

*

Den givna framställningen visar, att de starkaste motsättningar föreligga i frågan om demokratiens förenlighet med vad vi här kallat den borgerliga respektive socialistiska staten. På ett håll hävdar man, att demokrati är möjlig blott i ett samhälle med en betydande sektor av ett fritt, d. v. s. utan stat-

liga direktiv arbetande näringsliv, att själva övergången till socialism med nödvändighet framtvingar demokratiens sättande ur funktion, och att demokrati, i första rummet politisk frihet, icke kan existera i ett av socialisering eller planhushållning präglad samhälle. På ett annat håll förklaras däremot, att den borgerliga staten till sin natur innebär en ofullständig, en halv demokrati, och att, vare sig övergången till socialism kan ske under helt demokratiska former eller icke, endast en socialistisk ordning förverkligar demokratin i dess helhet. Redan denna debatt, som, väl att märka, förs mellan på demokratiens grund i princip stående riktningar, visar, att den för demokratiens bevarande nödvändiga värdegemenskapen är i fara. Man använder, såsom anförda exempel klargöra, nyckelorden demokrati och frihet i delvis skilda betydelse, även om den totala upplösning av begreppens ursprungliga innebörd, som kännetecknar de moderna diktaturernas ideologier, icke gör sig gällande. De borgerliga anklagas för att vilja bevara ett system, som i grunden är odemokratiskt, socialisterna påstås vilja införa ett system, som undergräver demokratin. På båda hållen är man benägen att i viss mån betrakta motståndarens hänvisning till de demokratiska principerna som en fint, en oärlighet. De borgerliga, antydes det från socialistiskt håll, bekymra sig i själva verket icke om demokratin utan äro inriktade på att bevara vissa ekonomiska privilegier och positioner. Socialisterna, svara de borgerliga, drivas icke av demokratiska motiv utan av önskan att förverkliga en ordning, som tros ge den stora massan en förbättrad ekonomisk ställning och i varje fall kom-

mer att ge dess ledare en utomordentlig makt. I ett kritiskt läge kan denna debatt — såsom också på båda hållen stundom antydes — flamma upp i en konflikt, vars skärpa i och för sig sätter demokratiens fortvaro på spel. De exempel, som diktaturerna givit, ha visserligen i det hela inom de återstående demokratiska staterna verkat avskräckande och därigenom stegrat viljan att bevara folkstyrelsen genom samverkan och uppgörelser, men de ha samtidigt öppnat perspektiv och stimulerat tankegångar, vilka i svåra situationer kunna verka i rakt motsatt riktning.

I viss mån synas, såsom jag redan tillräckligt framhållit, båda parterna ha rätt i själva huvudfrågan. Inom den borgerliga staten föreligger icke den reella politiska jämlikhet, vars idé ligger bakom principen om legal likställighet. I den socialistiska staten synes den politiska friheten på grund av den erforderliga maktkoncentrationen hos regering och förvaltning icke möjlig att upprätthålla. Man kan därför vara frestad att påstå, att den politiska demokratin i mera egentlig mening måste förbli en chimär, att den utöver en viss gräns är ouppnåelig. Från en annan synpunkt kan det sägas, att folkstyrelsens båda principer, majoritetsstyre och politisk frihet, blott under gynnsamma och övergående omständigheter utan svårigheter låta sig förenas, att dem emellan finnes en latent motsättning, som vid ett bestämt utvecklingsstadium träder i dagen.

Lika sakligt befogat, och ur demokratisk synpunkt mera angeläget, är emellertid att framhålla andra omständigheter. Den refererade debatten är till stor del en debatt mellan extrema riktningar; det är

framför allt hos dessa, som man finner försök att generellt diskreditera motståndarens uppfattning och att sålunda visa även dess oförenlighet med demokratiens grundsatser. Ofta utgår man från en schematisering, som till en viss grad är ofrånkomlig, men som icke desto mindre begränsar argumentationens betydelse. Man beaktar icke tillräckligt, att den borgerliga eller liberala staten innefattar otaliga skiftningar, från det i stor utsträckning — ehuru aldrig fullständigt — genomförda *laissez-faire*-systemet i de anglosaxiska staterna vid 1800-talets mitt till nutidens av alla erkända socialreformism och på vissa områden åvägabragta förstatligande, att moment av socialism och planhushållning redan överallt finnas och att en ytterligare utvidgning av statens makt icke behöver resultera i majoritetsstyrets eller den politiska frihetens upphävande. Själva de uttryck, den borgerliga och den socialistiska staten, som i det föregående använts för att precisera problemläget, ge lätt intryck av större skillnader och motsättningar än de faktiskt föreliggande; de färgas av den hegel-marxiska metafysik, som med sina föreställningar om ytterliga spänningsförhållanden och totala omkastningar i så hög grad intensifierat men också förenklat och fördummat den politiska diskussionen. Det finnes ingen anledning att förneka möjligheten av ett jämviktsläge, där en mera vittgående statlig reglering förenas med en sådan grad av privat företagsamhet och fritt näringsliv, att den politiska demokratiens principer i allt väsentligt kunna upprätthållas i traditionell gestaltning. Huruvida ett sådant läge kan uppnås, beror till stor del på frågor, som här icke kunna beröras, än mindre diskuteras,

såsom utsikterna till världsfredens bevarande, en snabb och stadig stegring av välståndet, ett förverkligande av tanken på lika utbildnings- och fortkomstmöjligheter för alla.

Av stor betydelse är också den politiska elitens hållning. Demokratiens ideal är visserligen ett folk med sådan politisk uppfostran och av sådan politisk mognad, att avståndet mellan ledarna och massan blir ringa, och att följaktligen de förras ställningstagande får en mycket begränsad räckvidd. Men dit ha vi inte hunnit. En propaganda, som utan hänsyn till framtida svårigheter inriktas blott på den omedelbara framgången, ett överdrivet betonande av motsättningarna, till och med en viss extravagans i uttryckssättet kan verka nedbrytande på den solidaritetskänsla, som demokratien kräver mer än någon annan statsform. På varje extremt uttalande följer gärna, av agitatoriska skäl, ett än mera tillspetsat svar, och oavsiktligt kunna de ledande grupperna på detta sätt glida in i en förbittrad polemik, som ger ett överdrivet intryck av deras meningsskillnader men härigenom är ägnat att göra den ursprungligen skenbara konflikten till en realitet. I Sverige har, det bör betonas, denna tendens varit svagare än i de flesta demokratiska stater.

Slutligen skall jag, ehuru blott med några ord, beröra en närstående fråga. I Sverige har socialdemokratien nått en dominerande ställning, och många skäl finnas att antaga, att en liknande situation snart kommer att uppstå i flera andra demokratiska stater. I den mån detta läge blir stabilt — vilket jämväl är sannolikt — förändras på ett väsentligt sätt förutsättningarna för den parlamentariska demokra-

ten. Den växling vid makten, som kännetecknat parlamentarismen, blir icke längre tänkbar, ett enda parti får enligt hittills följda regler rätt att besitta regeringsmakten, medan de andra äro hänvisade till en — vad regeringsbildningen angår — fruktlös opposition. Det problem om demokratiens värdegemenskap, som här diskuterats, får därmed en alldeles särskild aktualitet. Vad själva regeringsbildningen beträffar, kan ifrågasättas, huruvida icke en samregering är den bästa formen; denna underlättar uppgörelser mellan skilda partier och förminskar sannolikheten av att majoriteten skall arbeta utan hänsyn till andra riktningar. Under alla förhållanden är klart, att den politiska ledningen i ett dylikt fall i högre grad än eljest måste vara medvetet inställd på samförstånds- och kompromisspolitik, om ej en tillspetsning av motsättningarna och därmed ett försvagande av demokratien skall äga rum.

DIKTATUREN CONTRA DEMOKRATIEN

I sin reaktion mot demokratien kännetecknas den moderna, ideologiskt motiverade diktaturen främst därav, att det demokratiska statskicket förklaras icke ge uttrycksmedel åt folkets *verkliga* vilja. Denna tankegång innehåller skilda moment. Mera konkret hävdas, att propagandan i den demokratiska staten är ägnad att vilseleda, vare sig detta sker genom att en ekonomiskt härskande minoritet lyckas bibringa massan otjänliga värderingar och falska verklighetsföreställningar eller genom att de strider mellan olika folkgrupper, som demokratien förutsätter och upp-
ammar, skymma blicken för centrala och gemensamma mål. Principiellt utgår man från att en på vissa bestämda syften inriktad vilja potentiellt är för handen hos alla eller det stora flertalet och att den åskådning, diktaturen företräder, innebär en klarläggning och i andra hand en aktualisering och aktivering av denna vilja. Bakom de opinionsyttringar, som förekomma i demokratien, ligger en djupare och med intresset mera överensstämmande ståndpunkt, som först genom diktaturens hänsynslösa ingripande träder i dagen. Diktaturen har sålunda att frigöra

den egentliga folkviljan, att stärka den och att ingjuta den hos de grupper, som till en början — på grund av ett slags miljöbestämd deformation — stå kritiska eller tveksamma till den nya läran.

Härigenom förklaras den till synes ambivalenta hållning, som diktaturens teoretiker intaga till begreppet demokrati. Å ena sidan angripes och förhånas demokratin, å andra sidan förklarar man sig förverkliga den sanna demokratin. I det ena fallet tänker man på den »formella» och »fiktiva» folkvilja, som framträder vid val och omröstningar i en stat, där folket icke förstår och till och med systematiskt hindras att förstå sin innersta vilja, i det andra fallet på den med intresset överensstämmande, av diktaturen väckta och i dess hägn växande folkviljan. Den politiska friheten kan icke ingå i denna bestämning av demokratin, ty frihet förutsätter variation, splittring, meningsbrytningar. Men den verkliga folkviljan är enligt resonemangets utgångspunkter enhetlig; den likriktning, som diktaturen genomför, är i grunden en frigörelse.

Diktaturens ideologi kan på denna centrala punkt sägas utgå från en vanlig och rimlig uppfattning, som genom en våldsamt överdrift förvandlas till ett slags metafysik. Ofta hävdas, och med all rätt, att en person eller en grupp skulle komma till en annan ståndpunkt, om en riktig uppfattning om läget och därmed om det egna intressets krav vore för handen. Diktaturen driver denna synpunkt därhän, att en bestämd åskådning — den som hyses av diktaturpartiet eller diktatorn — påstås representera en kollektiv enhets verkliga eller sanna vilja. Man behöver på detta sätt icke förutsätta något samband mellan de »formella»,

av en grupp eller ett folk faktiskt hysta åsikterna, och denna grupps eller detta folks »verkliga» åsikter. Delvis förklaras detta sätt att tänka därav, att de båda huvudformerna av diktatur — den nazistisk-fascistiska och den kommunistiska — mottagit väsentliga impulser från samma källa, den hegel-marxiska metafysiken.

*

Enligt Marx' lära, som kommunismen anser sig tillämpa och utveckla, försiggår mänsklighetens utveckling i tre epoker. Den förhistoriska epoken motsvarar naturtillståndet hos upplysningstidens ideologer. Människorna leva i ett slags primitiv kommunism, utan genomförd arbetsfördelning, utan produktionsmedel i mera egentlig mening, utan klasskiktning och statsstyrelse. Frihet råder så till vida som någon samhällelig tvångsmakt icke finnes, men ej i den från Hegel hämtade meningen, att möjligheter till en rik individuell utveckling existera; människorna ha icke lärt sig utnyttja naturens tillgångar och leva därför i fattigdom och obildning. Under den andra epoken tillskapas medel för naturens tillgodogörande, produktionsmedel; därmed uppstår arbetsfördelning och en social differentiering, kännetecknad därav att en klass, den härskande klassen, äger produktionsmedlen och på detta sätt kan ekonomiskt exploatera andra grupper; förutsättningen härför är tillkomsten av en social tvångsordning, en stat, vars egentliga funktion är att trygga äganderätten och sålunda upprätthålla den härskande klassens ställning. Under denna epok omvandlas gång efter annan produktionsordningen, varvid nya klasser, som

äro bärare av ett modernare produktionssätt, komma till makten. Marx anser sig leva under den sista perioden av denna epok, en period, som präglas av utomordentligt effektiva produktionsmedel — den industriella apparaten — bourgeoisiens eller kapitalisternas äganderätt till dessa produktionsmedel och uppkomsten av ett proletariat av egendomslösa industriarbetare, som äro kallade att genomföra historiens mest avgörande omvälvning. Då produktionsmöjligheterna nått en viss höjd och ett universellt varuutbyte kommit till stånd, inträder den tredje epoken. Proletariatet når makten, men därmed uppstår icke något nytt klassvälde. Ty mänskligheten har nu vunnit en fullständig seger över naturen, och alla materiella behov kunna tillfredsställas. Klassskiktningen och därmed staten, som under den tidigare knapphetens dagar varit nödvändig, försvinna. Människorna frigöras från statstvånget, men de bli fria också i den meningen, att förutsättningar ges för en obegränsad andlig och materiell utveckling. Den förhistoriska epokens frihet och fattigdom har, efter ett mångtusenårigt, av framsteg, motsättningar och konflikter präglad övergångsskede, ersatts av det färdiga samhällets frihet och rikedom.

Enligt den socialdemokratiska varianten av marxism har man i regel utgått från, att tiden för socialismens (proletariatets) seger inträder först då industrialiseringen väsentligen fullbordats — denna omläggning av produktionsprocessen skall ske i kapitalistisk regi. I anslutning härtill har kunnat antagas, att socialismen skall genomföras under demokratiska former, inom demokratiens ram. På båda dessa punkter innefattar kommunismen nya, med varandra nära

sammanhängande tankegångar. Dels betraktas kapitalismen i världen som en enhet, och det säges gälla för socialismen att erövra makten i vilket land som helst, där gynnsamma omständigheter erbjuda sig, med andra ord att inrikta sig på att krossa »kapitalismens svagaste länk». Sedan seger i ett land vunnits, kan utvecklingen mot industrialism fortsättas och aktiviseras under socialistisk ledning. Dels göres gällande, att seger icke kan vinnas utan revolution och upprättande av »proletariatets diktatur». Denna uppfattning motiveras ytterst med föreställningen om klassmotsättningarnas oförsonlighet och statens egenskap att under alla förhållanden vara organ för ett klassvälde. Den borgerliga staten kan, även om den bygger på den mest utsträckta formella demokrati, aldrig undanröjas med de medel, den själv ställer till förfogande; den är och förblir ett värn för en kapitalistisk regim. De suggestionsmedel och de mera materiella påtryckningsmöjligheter, som den härskande samhällsklassen har till sitt förfogande, äro tillräckliga för att hindra dess motståndare att nå majoritetsställning eller i varje fall verklig makt. Ett stort antal väljare förutsätts i den borgerliga staten rösta för den rådande ordningens bevarande, trots att deras intresse pekar i annan riktning; man utgår alltså från en motsättning mellan den vid valet eller omröstningen uttryckta och den verkliga, d. v. s. med intresset överensstämmande viljan. Om mot förmodan en verkligt socialistisk riktning skulle nå majoritet, kommer borgarklassen att använda våldsamma medel för att trygga sitt välde. Den borgerliga demokratin är alltså i realiteten en borgerlig diktatur. För att socialismen skall vinna makten, måste

den därför använda i egentlig mening revolutionära medel. Dessa måste tillgripas av det klassmedvetna proletariatet, den elit inom arbetarklassen, som är medveten om den egna klassens sanna intressen. Denna grupp, som i praktiken är liktydig med det kommunistiska partiet, skall efter segern bevara makten för att genomföra socialismen. — Det är uppenbart att den kommunistiska åskådningen i dessa huvudpunkter var tillskuren speciellt för Ryssland under förra världskriget; i detta land, med dess auktoritära regim, dess svaga industri och dess följaktligen svaga arbetarklass, funnos på grund av kriget och därmed sammanhängande omständigheter utsikter till en revolutionär aktion, medan ett socialistiskt maktövertagande med demokratiska medel syntes i hög grad osannolikt.

Några månader innan den kommunistiska minoriteten i Ryssland erövrade makten på denna väg, utgav Lenin sitt ideologiskt grundläggande arbete »Revolutionen och staten», vari den nu refererade tankegången får sitt klaraste uttryck. Proletariatets diktatur betecknas här som ett övergångsskede, som det kommunistiska samhällets första fas. Den nya regimen har att genomföra socialiseringen av produktionsmedel, att undertrycka tendenser till reaktion och att uppfostra folket i kommunistisk anda. Diktaturen förutsättes vara stödd av majoriteten och innebära en undertryckning endast av den kontrarevolutionära minoriteten; Lenin synes ha tänkt sig, att efter kommunismens maktövertagande den stora massan av folket ansluter sig till detta parti, som företräder dess verkliga intressen. Han kan därför karakterisera proletariatets diktatur som en demo-

krati i egentlig mening. Och han kan använda denna beteckning även därför, att enligt hans uttalanden en i vanlig mening demokratisk ordning skall tillämpas inom den härskande majoriteten, med val, folkomröstningar och tillsättning av ämbetsmän genom folket. Under diktaturen skall fullständig ekonomisk jämlikhet råda. »Alla medborgare», skriver Lenin, »förvandlas här till löneanställda hos staten . . . Vad det kommer an på är att de arbeta lika . . . och erhålla lika lön . . . Hela samhället kommer att bli ett enda kontor med jämlikhet i arbete och jämlikhet i lön.» — Sedan socialiseringen genomförts och produktionen nått en viss höjd, inträder successivt kommunismens andra och högsta fas: staten dör bort och ersättes av en fri arbetsgemenskap, var och en arbetar efter sin förmåga och erhåller av produktionen vad som motsvarar hans behov. Någon tidpunkt för denna förändring anges icke, men intrycket av de tidiga kommunistiska skrifterna är, att övergångsperioden på sin höjd skulle vara några årtionden.

På det kommunistiska statsskicket, sådant det i praktiken gestaltats, finnes ej anledning att närmare ingå. Det väsentliga är att understryka dess karaktär av en total diktatur: det kommunistiska partiets monopol på makten inom alla institutioner och organisationer — regering, representation, press, fackföreningar — opinionsbildningens koncentration till statlig och av staten dirigerad propaganda, det fullständiga undertryckandet av all opposition. Att märka är, att i Ryssland, liksom i andra diktaturer, undertryckandet av oppositionen icke blott innebär, att mot den kommunistiska regimens allmänna principer fientlig eller kritisk verksamhet nedslås, utan att

över huvud varje avvikelse från den ståndpunkt, som vid varje särskilt tillfälle är de styrandes, betraktas som en kontrarevolutionär och följaktligen straffvärd aktivitet. De härskandes ställningstagande i olika frågor växlar, här som i andra länder, men hur än detta ställningstagande är beskaffat, betraktas opposition mot detsamma som ett angrepp mot själva regimen; att verka för att den kommunistiska Internationalen (Komintern) skulle etablera samverkan med socialdemokratiska och radikala partier var, för att taga ett exempel, år 1931 lika klandervärt och straffbart som det år 1935 var att kritisera tanken på en dylik samverkan. En regim, som upprätthålles i årtionden, kan helt naturligt icke handla blott såsom en exekutor av vissa allmänna, från början uppställda grundsatser; även om dessa grundsatser påstås vara tillämpade, uppstår frågan, om den av styrelsen givna tolkningen är riktig; för övrigt har kommunismen i olika fall klart uppgivit ursprungligen förkunnade principer. Diktaturen har alltså med nödvändighet fått en anknytning till de faktiskt härskande personerna, som från början icke förutsågs. Detta förklarar också, att en ledarekult uppstått, som var den tidiga kommunismen helt främmande; man talar om Lenin och Stalin som den nya ordningens skapare och upprätthållare och legitimerar de i varje situation tillämpade åsikterna såsom uttryck för leninism och stalinism.

I de äldre författningarna för den ryska sovjetrepubliken och för Sovjetunionen (1918 och 1923) funnos vissa bestämmelser, som mera direkt klarlade statsskickets karaktär: vissa »borgerliga» grupper (några få procent av befolkningen) voro uteslutna

från rösträtt, arbetarna voro överrepresenterade i alla representativa församlingar, röstavgivningen var öppen. Dessa stadganden voro av ringa praktisk betydelse, eftersom det för diktaturen väsentliga var undertryckandet av all opposition, men de framhävdes ofta i propagandasyfte, såsom bevis på hur relativt små avsteg proletariatets diktatur medförde från vedertagna demokratiska metoder. Då Ryssland i mitten av 1930-talet övergick till samverkan med västmakterna och Komintern sökte organisera en folkfront av alla radikala partier i de demokratiska staterna, utarbetades emellertid en ny författning, som icke upptog de berörda bestämmelserna. Någon ändring i diktaturen kom därmed icke till stånd; detta framgår även av vissa föreskrifter i själva författningen, t. ex. av den bestämmelse, enligt vilken endast kommunistiska organisationer få uppställa kandidater vid valen (art. 141) och som, jämte en del andra stadganden, visar, att andra partier äro förbjudna. Den nya författningen förklarades likväl innebära en definitiv demokratisering. »Sovjetunionens författning», yttrade Stalin vid författningens antagande, »är den enda fullkomligt demokratiska författningen i världen.»

På samma sätt hävdas att total politisk frihet är genomförd i Ryssland. I författningen heter det exempelvis (art. 125) att medborgarna äga tryckfrihet, föreningsfrihet och församlingsfrihet och att dessa rättigheter »tryggas genom att de arbetande och deras organisationer ha tillgång till tryckerier, pappersförråd, offentliga byggnader . . . samt andra nödvändiga förutsättningar för dessa rättigheters förverkligande». Trots att endast meningsyttringar, som

anses stå i full överensstämmelse med regeringens politik och avsikter, äro tillåtna, säges alltså frihetsprincipen vara realiserad. Detta blir förståeligt genom den identifikationsprocess, som i anslutning till marxismen präglar den kommunistiska ideologien. Begreppet folk blir liktydigt med »de arbetande» (vilket uttryck efter kommunismens seger trätt i stället för »proletariatet»), de arbetande med det kommunistiska partiet och de av detta dirigerade organisationerna, det kommunistiska partiet med dess ledning, i första rummet Stalin. Därmed blir Stalins vilja så att säga automatiskt de arbetandes eller folkets vilja. En amerikansk författare, Hubbard, har klart uttryckt den bakomliggande tankegången: »det finns inga klasser i Ryssland, och därför inga stridande gruppintressen; härav följer, att folkets kollektiva vilja icke fastställles genom ett majoritetsbeslut, utan utgör den spontana och eniga önskan, som det homogena och förenade folket uttrycker genom sina valda ledare. Om vi sålunda kunna föreställa oss att ledarna på något mystiskt sätt identifieras med det ryska folkets vilja och förnuft, blir det mer eller mindre förståeligt, att medborgarna själva åtnjuta de friheter, som stadgas i författningen.» Denna tankegång fick ett auktoritativt uttryck i den motivering, som Stalin vid författningens antagande gav för förbud mot andra partier. Partiet är en del av klassen, yttrade han. »Flera partier, och således också partifrihet, kan existera endast i ett samhälle, där det finnes antagonistiska klasser . . . Men i Sovjetunionen existera inte längre sådana klasser . . . Följaktligen finnes i Sovjetunionen ingen jordmån för flera partiers existens och således inte heller för fri-

het för dess partier.» Alltså: partier förbjudas, därför att de enligt en viss — för övrigt oriktigt återgiven — tankelinje hos Marx icke *kunna* existera!

Den socialisering av produktionsmedlen, som var det centrala i kommunismens program — ehuru icke i den propaganda, som förde partiet till makten — har, efter en växlande politik under det första årtiondet, totalt genomförts. Den har kombinerats med begränsningar i den personliga friheten, som från början icke förutsågos, såsom förbud mot strejker, inskränkning av rätten att välja yrke och att flytta från en ort till en annan; dessa begränsningar ha motiverats enligt samma metoder som undertryckandet av den politiska friheten. Socialiseringen har däremot icke, såsom Lenin förkunnade, medfört ekonomisk jämlikhet. Tvärtom är löneskalan ytterst differentierad, dels så, att betydande skillnader föreligga mellan olika grupper av arbetare, dels så, att specialister och chefer åtnjuta ojämförligt högre löner än arbetare och anställda; cheferna beräknas ofta ha 50—80 gånger högre lön än de lägst betalda arbetarna, en gradering av ungefär samma skärpa som i Förenta staterna. Sparande i form av insättning i banker och inköp av statsobligationer uppmuntras genom höga räntor, och en grupp av kapitalister, t. o. m. miljonärer, har därigenom uppstått. Under senare år synas konsekvenserna härav — och av byråkratiens privilegierade ställning — ha gjort sig starkt gällande på olika områden; man har bland annat beräknat, att omkring hälften av universitetsstudenterna före andra världskriget kommo från en grupp — partiledare, ämbetsmän, företagschefer — som omfattar endast sex procent av befolkningen. Att man uppgivit

jämlikhetsprincipen motiveras emellertid med hänvisningar till den marxistiska teorien. Stalin förklarade vid ett tillfälle, att jämlikhetstanken, om den innebure lika villkor för alla, vore ett utslag av »reaktionär småborgerlig dumhet». Enligt marxismen menades med jämlikhet, fortsatte han, att klasserna bleve avskaffade. Och då klasskiktningen enligt Marx berodde på den privata äganderätten till produktionsmedlen och denna i Ryssland var upphävd, följde härav att verklig jämlikhet redan genomförts. Slutsatsen blir alltså, att jämlikhet råder mellan personer med exempelvis 1 000 och 100 000 kronor i inkomst, blott produktionsmedlen ägas av staten.

De välkända förändringar, som den kommunistiska politiken i andra hänseenden undergått, behöva här endast antydvas. Till en början mildrades i skilda hänseenden strafflagsstiftningen; senare har den — särskilt i fråga om äganderätts- och sedlighetsförbrytelser — i hög grad skärpts. Familjens och äktenskapets helgd ha under senare år förkunnats i stark motsättning till den tidigare radikalismen. En nationell åskådning trädde redan före krigsutbrottet 1939 i förgrunden, och i propagandan anknyter man allt starkare till ryska traditioner och historiska personligheter. Den under 1920-talet ständigt framträdande tanken på rysk medverkan till en revolution i andra länder förklarades vara helt övergiven. Kominterns politik kännetecknas — intill dess upplösning 1943 — av väldiga svängningar: än krävdes samarbete med socialdemokrater och radikaler, och denna linje sades vara marxistisk, leninistisk, stalinistisk och revolutionär, än påstodos alla andra partier utgöra en reaktionär massa, och denna linje hed-

rades med samma honnörsord, medan den motsatta påstods vara småborgerlig, fascistisk och kontrarevolutionär. Tanken på statens bortdöende framträder fortfarande i vissa teoretiska sammanhang, men den omnämnes i ordalag, som visa, att den nuvarande regimen skall bevaras i århundraden.

*

Den kommunistiska åskådningen kan betecknas som en utlöpare av 1789 års idéer. Den franska revolutionen framställs som en föregångare till den ryska; den förra säges innebära bourgeoisiens, den senare proletariats emancipation och därmed inledningen till hela mänsklighetens frigörelse. Idéerna om förnuftets herravälde, framsteg, lycka, frihet och jämlikhet präglade kommunismen, även om de fått en speciell, metafysiskt färgad utformning genom inflytandet från Marx och därmed också från Hegel. Den nationella diktatur, som främst representeras av de störtade italienska och tyska regimerna, har däremot av auktoritativa talesmän förklarats innebära en reaktion mot, ett försök att övervinna upplysningens och den stora revolutionens idéer. Huvudsakligen ur tre skilda synpunkter kan denna uppfattning anses riktig. Mot rationalismen ha fascismen och nationalsocialismen ställt en antiintellektualistisk vitalism, som tjänstgör som ett värn mot förnuftsmässig kritik. Man upphöjer instinkten, impulsen, den oreflekterade maktviljan på intelligensens bekostnad och hävdar tillika, att det rationella övervägandet faktiskt är av ringa betydelse för det mänskliga handlandet. I anslutning till Sorel och Pareto förklaras stundom de förkunnade idéerna utgöra myter,

ett slags surrogat för den religiösa tron, vilkas värde är oberoende av sanningshalten och kan mätas endast genom framgången, d. v. s. förmågan att påverka människorna. Vidare förhånas de humanitära strävanden, som äro förknippade med upplysningsfilosofien; kriget, våldet, stridslystnaden och hårdheten förhärlikas. Slutligen framställs i anslutning härtill politikens mål vara icke att främja den enskildes lycka och utveckling utan att göra den kollektiva enheten — staten, folket eller rasen — stark nog för att framgångsrikt tävla med eller besegra andra kollektiva enheter. Staten eller folket betecknas — liksom i äldre konservativ ideologi — som en organism med egen vilja och egna syften, individerna som delar av denna organism, vilkas betydelse ligger blott i förmågan att tjäna det hela. Den enskilde måste därför formas till ett smidigt redskap för helheten; »individens har», lyder ett typiskt italienskt uttalande, »handlingsfrihet endast då staten av förbiseende eller bristande intresse underlåter att bestämma hans handlande».

Enligt nazismen och fascismen leder demokratien till splittring och stridigheter; partiernas kamp om makten kommer dem att överbetona förefintliga motsättningar och att skapa nya, varför känslan av värdegemenskap småningom går förlorad. Denna känsla av gemenskap, av enighet, finnes emellertid som en potentiell kraft hos folket, även om den bortskymmes av de aktuella brytningarna. Den elit, som fattar detta och som alltså representerar folkets verkliga vilja, har rätt till makten och att använda alla medel till att erövra den. Folket bör, skriver Mussolini, förstås »ur kvalitativ, icke ur kvantitativ syn-

punkt»; med folk menas »den idé, som är sedligast, förnuftigast, sannast, den idé, som aktualiseras inom ett folk såsom medvetande hos några få eller till och med hos en enda person». Diktatorn med »riktig» åskådning är alltså representant för folkviljan, eller, klarare uttryckt, hans vilja är folkviljan, även om alla medlemmar av folket (i ordets konkreta mening) skulle vilja något annat än diktatorn. Den åskådning, som framgår ur den verkliga folkviljan, är helt enkelt den extrema nationalismen: folkets självhävdelse gentemot andra folk.

Sedan väl identifikationen av diktatorn — respektive det härskande partiet — med folket ägt rum, är fältet fritt för en idealiseringsprocess av principiellt samma art som den kommunistiska, men med än mera egenartade resultat. Sann demokrati säges råda, eftersom den verkliga folkviljan leder statsstyrelsen; härtill sluter sig, sedan diktaturen helt genomförts, hänvisningar till den anslutning, som regimen faktiskt vinner vid val och folkomröstningar. Det totala undertryckandet av all medborgerlig frihet, hela folkets inordning i den statliga tvångsapparaten, förklaras innebära sann frihet, eftersom man härigenom frigör den sanna, med folkviljan överensstämmande vilja, som hos den enskilde finnes som ett anlag eller en tendens. Sann jämlikhet är enligt national-socialismens teoretiker jämväl för handen — trots de ekonomiska skillnadernas bevarande eller skärpande — ty alla tjäna det tyska folket och äro ur denna avgörande synpunkt jämlika. Sociala motsättningar finnas icke, ty den nationella enheten är den enda verkliga gemenskapen. Sann socialism är för handen, ty den består just i ett erkännande av den-

na gemenskap. Det har till och med sagts, att, ehuru den privata äganderätten till produktionsmedlen bevarats, fabriken i sann mening tillhör arbetaren likaväl som ägaren, ty båda få där utöva sin skapande verksamhet.

De många växlingarna i fascismens och nazismens politik ha ägt rum under upprätthållande av tanken, att alla åtgärder inspireras av, äro uttryck för, den grundläggande åskådningen. Hitlers beslut representera alltid sann demokrati, sann frihet, sann jämlikhet, sann socialism, sann tyskhet. Det ideologiska schemat binder lika litet som det »statsintresse», varmed äldre tiders politiker rättfärdigade sina handlingar.

*

De diktaturer, vilkas ideologiska utveckling jag härmed i största korthet berört, ha funnit rättfärdigande i en åskådning, som förklarats uttrycka en folkgrupps, den proletära klassens respektive nationens verkliga vilja. De ha icke, eller i varje fall icke i första rummet, vunnit makten genom propagerande av denna åskådning. Kommunismen, fascismen och nationalsocialismen övertogo makten såsom minoritetspartier. Och vad särskilt kommunismen och nationalsocialismen beträffar, berodde den avslutning de vunno före diktaturens upprättande uppenbarligen på att de, med det goda samvete som tron på kallelsen gav, kunde propagera för populära krav vid sidan av den ideologiska huvudlinjen; de kunde lova allt åt alla. Men efter maktövertagandet har legitimationen genom läran och dennas förmåga att förverkliga en sann allmänvilja varit avgörande.

Ur en synpunkt kan denna tankegång betraktas

som ett uttryck för en ohämmat idealiserande metafysik. Först och främst förutsättes, i anslutning till Rousseaus av Marx och Hegel utvecklade åskådning, existensen av en allmänvilja, av en enhetlighet, som på något sätt grumlats av tillfälliga omständigheter och onda makter. Splittringen är i grunden en illusion och försvinner med den skenbara frihet, som varit förutsättningen för dess uppkomst. För det andra identifieras vissa personers eller grupperns åsikter med allmänvilja. Enligt rysk ideologi blir Stalin = kommunismen = proletariatet = folket. Enligt nationalsocialismens ideologi blev Hitler = nationalsocialismen = folket. I sin mest extrema form har denna identifikationsprocess framträtt i utrikespolitiska sammanhang. Den »demokratiska folkregeringen» Kuusinen kunde år 1939 presenteras som företrädare för det finska folkets sanna vilja, oberoende av att det finska folket i sin — enligt hegeliansk-marxistisk ideologi — »tillfälliga» gestaltning stred till det yttersta för att slippa Kuusinen. På alldeles samma sätt kunde Quisling något senare upphöjas till statschef såsom företrädare för det norska folk, som i sin fiktiva skepnad av levande norrmän så gott som enhälligt avvisade hans anspråk. För det tredje möjliggör idealiserings- och identifikationsprincipen en användning av begreppen i en betydelse, rakt motsatt den vanliga. Diktatur blir demokrati, därför att diktatorn *är* folket. Det hårdaste förtryck blir frihet, därför att medborgarnas sanna vilja härigenom kan förverkligas. De största ekonomiska skillnader bli jämlikhet, därför att sann jämlikhet består i en av dylika förhållanden oberoende gemenskap.

Viktigare är kanske att betona, att teorien om åskådningen såsom legitimationsgrund förutsätter en liknande idealisering. Enligt densamma utgör en viss allmänföreställning om samhällets rätta organisation och syfte ett slags lag, som de styrande endast ha att tillämpa och i detaljer komplettera. Denna attityd framträder särskilt i det starka behovet att kunna bevisa alla åtgärders och åsikters riktighet genom citat ur rörelsens kanoniska skrifter; mest påtaglig är denna tendens hos kommunismen, som har en rad lärofäder — Marx, Engels, Lenin och Stalin — med obestridd auktoritet. Uppenbart är emellertid, dels att de ursprungligen uppställda grundsatserna modifieras eller till och med kränkas, dels att dessa grundsatser icke ge tillräckliga direktiv för handlandet. Raden av hedrande, respektive vanhedrande ideologiska attribut måste därför vid ett tillfälle appliceras på en viss politik, vid ett annat tillfälle på den motsatta. Överensstämmelsen mellan de styrande och folket får icke stanna vid åskådningen; den måste innebära en så total identifikation, att varje regeringsåtgärd utan vidare blir ett uttryck för folkets vilja.

Ur en annan synpunkt kan emellertid ifrågasättas i vad mån icke de av diktaturideologierna framförda anspråken äro berättigade. Tankegångens svaghet ligger uppenbarligen främst däri, dels att de härskande *från början* säga sig företräda folkets verkliga vilja, dels att de framställas såsom inspirerade av, såsom exponenter för denna vilja. Utgår man däremot från den fast etablerade och under längre tid verksamma diktaturen, och förutsätter man vidare, att ledarna skapa folkviljan, icke

inspireras av den, blir frågeställningen en annan. Erfarenheterna särskilt av de ryska och tyska diktaturerna synas visa, att kombinationen av undertryckning och propaganda lyckats uppnå icke blott en allmän anslutning till regimens principer, utan en total följsamhet, eller, om man så vill, en utomordentligt stark värdegemenskap. De synas bekräfta riktigheten av Mussolinis ord om »forza e consensu», om våldets förmåga att skapa samtycke. Det motstånd, som rests inom de av diktaturstater under det andra världskriget ockuperade länderna, synes icke jäva detta omdöme, ty förtrycket har här utövats av en främmande nation, det har varat under kort tid, och motståndet har fått styrka genom den av händelserna ständigt närda förhoppningen om en snar befrielse. Då motståndet säges bevisa, att ett folk icke låter sig undertryckas, är man inne på de meningslösa frasernas område; man vet icke, hur det skulle ha gått, om den främmande regimen vidmakthållits under årtionden och om dess fortvaro syntes säkrad.

Det är icke min avsikt att söka formulera någon ny erfarenhetssats på denna punkt; en sådan sats kan blott bli banal eller orimlig. Det väsentliga är att påpeka, att den situation, som uppstått i diktaturen, aldrig förutsetts i demokratisk debatt. Man har utgått från att den självständiga prövningen och den personliga uppfattningen skulle äga större betydelse än som visat sig vara fallet. Detta kan emellertid anses bero på att man icke tänkt sig möjligheten av ett så hårt undertryckande och en så effektiv propaganda. De envåldsregimer, som demokratiens ideologer i regel sett som det demokra-

tiska statsskickets motsats, ha icke kunnat prestera något liknande.

Nu kan det möjligen göras gällande, att den folkvilja som i diktaturen föreligger vid ett visst beslut, icke har samma kvalitet som i demokratien. Kan man över huvud tala om folkvilja i en genomförd diktatur; kännetecknas icke folkets hållning i denna av att åsikterna förtunnas eller försvinna och att det »samtycke», som möter de härskandes beslut, innefattar blott ett likgiltigt eller resignerat godtagande? Något ligger utan tvivel i denna tankegång, och jag skall strax återkomma till frågan. Men det vore att göra sig skyldig till en idealisering, motsvarande den i diktaturregimerna vanliga, om man förutsatte en styrka och en entusiasm i demokratiens folkvilja, som icke föreligger i diktaturens. Är situationen icke snarare den motsatta? I demokratien fattas ständigt beslut i frågor, som icke vare sig före eller efter beslutet diskuteras annat än inom en trång krets av politiska experter, ofta föreligger ingen folkopinion, värd detta namn, och den överväldigande majoriteten av väljare är helt ointresserad; i andra fall är diskussionen livlig, men detta förutsätter, att folket är splittrat i stridande riktningar, och att det statliga beslutet, om det hälsas med glädje av vissa grupper, i bästa fall av ett flertal, mottas med oro och ovilja av andra grupper, omfattande en betydande minoritet av folket. I diktaturen förekommer visserligen ingen fri debatt före beslutets fattande, men den debatt, eller riktigare den propaganda, som åtföljer beslutet, är ägnad att skapa en allmän och aktiv anslutning. Något motstånd, som kan undergrä-

va enigheten, är icke för handen, den opinionsbildande apparaten inskräper betydelsen och värdet av vad som sker, folkets stora massa är inställd på att hysa förtroende och till och med tillgivenhet för de styrande.

De formuleringar, jag här använt, äro kanske något för generella och bestämda. Det är möjligt, att den opposition och kritik, som föreligger i diktaturen utan att kunna komma till uttryck, är starkare än vad som antytts. Men själva tendensen är ovedersäglig: diktaturen kan frambringa icke blott enighet utan även entusiasm kring regimen och de beslut den fattar.

Detta övervägande klargör vad som i det föregående ofta framhållits, nämligen att demokratiens traditionella frontlinje måste i viss mån omläggas och samtidigt flyttas tillbaka till mera centrala positioner. Demokrati är både majoritetsstyre och politisk frihet, men det är den politiska friheten, som i samtidens debatt står i förgrunden. Enligt demokratiens utgångspunkter är det först den efter en fri debatt tillkomna majoriteten, som har rätt att styra och att styra under hänsyn till de särmeningar, som framkommit under debatten. Det gäller, liksom i diktaturen, att vinna allmän anslutning, men genom debatt och uppgörelse, icke genom tvång och propaganda. Bakom denna grundsats ligger en annan, mera central tankegång. Talet om en fri debatt blir en tom fras, om icke de meningar, som framföras i den, med någon förmåga av självständig och rationell bedömning prövas av åhörarna. Demokratiens äldre teoretiker gingo till överdrift i sin tro på det mänskliga förnuftet och framför allt

på tendensen hos människorna till ett personligt, reflekterat och fast ställningstagande. I och för sig äro emellertid sådana föreställningar outhärliga för den demokratiska åskådningen. Och till en viss grad kunna de genom demokratiens egna ansträngningar vinna en starkare grund i verkligheten. Uppfostringsproblemet framstår som det centrala. Men för demokratien ligger svårigheten däri att det gäller att fostra på en gång till självständighet och samarbetsvilja, icke till lydaktighet och följsamhet.

SLUTORD

Den översiktliga framställning som här givits har främst sökt belysa de nära sammanhängande problemen om förhållandet mellan majoritetsstyre och politisk frihet och om värdegemenskapen inom demokrati. Dessa frågor ha under de senaste årtionden stått i förgrunden, i samband med uppkomsten av den moderna diktaturen, vars huvudsakliga kännetecken är strävan att genom frihetens upphävande säkra enheten. Andra i och för sig betydelsefulla och intressanta spörsmål — om maktfördelning, om förhållandet mellan regering, representation och folk, om kompetenskravets tillgodoseende — ha skjutits åt sidan, sedan kampen om staten kommit att präglas av motsättningen mellan diktatur och demokrati. Under krisens tryck har debatten bragts tillbaka till de primära problemställningarna.

De starka motsättningar, som utgöra bakgrunden till detta förhållande, ha huvudsakligen gått på tre linjer. En reaktion har satt in mot de rationalistiska och humanitära idéer, som sedan slutet av 1700-talet vunnit allt allmännare anslutning. Världskri-

gets utgång innebär, att denna reaktion, i dess mest aggressiva former, åtminstone för tillfället är besegrad. En annan motsättning, som för närvarande i en rad demokratiska stater har den största aktualitet, föreligger mellan vad man kan kalla socialistiska och liberala principer för samhällets organisation. Här är skiljelinjen dock jämförelsevis föga klar och djupgående. I alla stater är tendensen till ökat statsingripande påtaglig; ur utvecklingsriktningens synpunkt representera kommunismen i Ryssland, nationalsocialismen i Tyskland, new-deal-politiken i Förenta staterna och välfärdspolitiken i Sverige samma företeelse, och någon sannolikhet för att själva den allmänna tendensen skall ändras synes icke vara för handen. Inom demokratiens uppstår problemet, i vad mån ett fullföljande av denna politik leder till stridigheter, som bryta värdegemenskapen, eller medför konsekvenser, som äro oförenliga med själva folkstyrelsen. Striden mellan demokratiens och diktaturens principer, slutligen, står visserligen i nära sammanhang med de berörda brytningarna, men har tillika en självständig karaktär; riktningar, som i huvudsak vilja genomföra samma organisation av samhället, kunna företräda skilda ståndpunkter i fråga om statsskicket. Frågan är, om demokratiens grundsatser kunna tjänstgöra som en överideologi, enligt vars regler konflikterna utkämpas, eller om de särskilda åskådningarna framträda med eller småningom glida över till totalitära anspråk.

Av vad jag sagt torde framgå, att enligt min mening världen nu icke, lika litet som för tjugofem år sedan, kan anses »tryggad för demokratiens». Folk-

styrelsen framstår fortfarande som ett historiskt experiment. Under mer än några årtionden har den ännu icke tillämpats mer än i en enda stor stat, Förenta staterna, med dess enastående kombination av avskildhet, trygghet och välstånd. Att dess framtid såsom ledande statsform icke kan anses säkrad, beror icke blott, eller ens i första rummet på att åtminstone en av världens starkaste stater är en utpräglad diktatur. Jag åsyftar icke heller främst det förhållandet, att striderna mellan skilda riktningar inom demokratien för närvarande tendera att skärpas. Det väsentliga är att demokratien i och för sig innebär utomordentliga svårigheter. Den spänning mellan skilda principer, majoritetsstyrets och den politiska frihetens, som ligger i själva begreppet, hotar i varje kritiskt skede att bli övermäktig.

Det demokratiska statskicket har stundom beskrivits som en lyx, vilken folken kunna kosta på sig endast under tider av säkrad fred och snabbt stigande välstånd. Uppenbart är att demokratiens framtid till stor del beror på om det mellanfolkliga samlivet organiseras så att i de särskilda staterna trycket utifrån, fruktan för krig och förberedelser till krig icke dominera, och om, vilket nära sammanhänger härmed, det materiella tillståndet blir sådant, att motsättningarna inom samhället icke slå över i våldsamma konflikter. Varje demokratisk stats framtid beror vidare på den politik som där föres, på den vilja och förmåga till uppgörelser, den handlingskraft och den kompetens, som den politiska eliten presterar. Framtiden hänger emellertid icke minst även på folkets egen inriktning, de i

statsstyrelsen deltagande individernas förmåga att verka för och inom demokratien. Det personlighetsideal, som förkunnas inom folkstyrelsen, innefattar till en viss grad oförenliga moment: lycka, frigörelse, självhävdelse, variation, solidaritet, offervilja. Därmed antydes spänningsförhållandet inom själva demokratien; självständighet och gemenskapskänsla äro lika nödvändiga, de motsvara frihetens och majoritetsstyrets grundsatser inom statsstyrelsen. Men i dagens läge är det kanske befogat att främst understryka, att demokratien förutsätter personlig självständighet, och att den icke kan motiveras annat än som en strävan att frigöra och utveckla personligheten.

NOTER

- S. 8 r. 20. Jfr särskilt *Becker*, The declaration of independence, 1933, s. 24 ff.
- s. 9 r. 33. *Becker*, Modern democracy, 1941, s. 26.
- s. 10 r. 30. Jfr här *Gabriel*, The course of American democratic thought, 1940, s. 37.
- s. 11 r. 8. Utförligare hos *Tingsten*, Idékritik, s. 63 ff.
- s. 12 r. 3. Jfr här också *Niebuhr*, The Kingdom of God in America, 1937, s. 190.
- s. 13 r. 6. *Tawney*, Religion and the rise of capitalism, New edition, 1933, s. 22.
- s. 14 r. 17. *Encyklopaedia Britannica*, The sixth edition, vol. VII, 1823, s. 574.
- s. 15 r. 20. *Woolf*, After the deluge, vol. I, 1931, s. 190 ff.
- s. 17 r. 15. *Wilhelm von Humboldts Werke*, Erster Band, 1903 s. 177.
- s. 25 r. 23. Jfr här beträffande utvecklingslinjen *Gough*, The social contract, 1936.
- s. 27 r. 26. Jfr följande specialarbeten: *Berens*, The digger movement in the days of the Commonwealth, 1906; *Bernstein*, Cromwell and communism, 1930; *Pease*, The leveller movement, 1916; samt analysen hos *Lindsay*, The essentials of democracy, 1935.
- s. 29 r. 17. Jfr här *Trevelyan*, The English revolution 1688—1689, 1938.
- s. 30 r. 1. *Beard*, An economic interpretation of the constitution of the United states, 1925, s. 242.
- s. 33 r. 8. Beträffande de amerikanska erfarenheternas betydelse för den engelska debatten finnes en relativt ingående redogörelse hos *E. D. Adams*, Great Britain and the civil war, 1925, I, s. 26 ff., II, s. 274 ff.

- s. 33 r. 30. *Weyl*, The new democracy, 1914, s. 53.
- s. 36 r. 18. *Aulard*, Histoire politique de la révolution française, 1901, s. 79.
- s. 37 r. 31. *Tocqueville*, L'ancien régime et la révolution (Oeuvres complètes IV). 1925.
- s. 39 r. 13. *Pariset*, La révolution (1792—1799) i *Lavisse*, Histoire de France contemporaine, 1920, s. 172.
- s. 40. r. 8. *Ferrero*, The gamble, 1939, s. 300. Ferrero synes mer än någon annan ha uppmärksammat 1797 års händelser ur här angiven synpunkt. Jfr också den synpunktsrika men än mer överdrivna framställningen i *Ferrero*, The principles of power, 1942.
- s. 42. r. 17. *Tocqueville*, De la démocratie en Amérique, Quatrième édition, 1836, II, s. 145 f., 160. Jfr *Mayer*, Prophet of the mass age, 1939, och *Redier*, Comme disait M. de Tocqueville, 1925; dessa författare överskatta Tocquevilles originalitet på denna punkt. För liknande uttalanden i engelsk debatt jfr t. ex. *Edinburgh Review* vol. 31, s. 165 f. *Quarterly Review* vol. 47, s. 559 ff.
- s. 43 r. 9. *Parrington*, Main currents in American political thought, 1927, I, s. 282 f.; jfr *Jefferson*, Democracy. Selected . . . by S. Padover, 1939, s. 58.
- s. 43 r. 11. Jfr de typiska uppgifterna hos *Pirenne*, Histoire de Belgique, VII, 1932. s. 56 f., 97 f.
- s. 43 r. 31. *Aristoteles*, Politik . . ., 1880, s. 187 ff.
- s. 44 r. 5. *Macaulay*, Speeches, 1854, s. 76.
- s. 44 r. 26. *Wallas*, The life of Francis Place, 1898, s. 353 f.
- s. 44 r. 33. Jfr *Owen*, A new view of society, 1818, The revolution in the mind and practice of the human race, 1849; *Thompson*, An inquiry into the principles of the distribution of wealth etc., 1824, s. 226 ff.; *Gray*, Vom menschlichen Glück, 1925, (Hauptwerke etc. Heft 8, 1907) s. 101 ff.; *Bray*, Labour's wrong and labour's remedy etc., 1839 (Series of reprints etc. no 6, 1931), s. 19 ff., 212 f.
- s. 46 r. 2. Jfr *Proudhon*, Idée générale de la révolution au XX:e siècle, 1851, s. 118 f.; *Carr*, Michael Bakunin, 1937, s. 172.
- s. 59 r. 23. *Rousseau*, Oeuvres complètes . . . Tome V. 1832, särskilt s. 114, 121, 125 ff., 175, 181 ff.

- s. 65 r. 29. *Aulard*, Histoire politique de la révolution française, 1901, s. 26.
- s. 68. r. 9. *Hume*, Essays moral, political and literary, Vol. I, New impression, 1898 (essay XII, Of the original contract).
- s. 69 r. 8. *Bentham*, Works, ed. by Bowring, 1843, IX, s. 47 ff., 98 ff. Jfr i detta sammanhang *Tingsten*, Intressebegreppet i politiken (Tiden 1943).
- s. 73 r. 6. *J. S. Mill*, Utilitarianism, Liberty, Representative government, 1910, särskilt s. 208 ff.
- s. 79 r. 2. *Jefferson*, Democracy, Selected . . . by S. Padover, 1939, s. 58, 142 f.
- s. 79 r. 7. *Hugo*, Napoléon-le-petit (Librairie Nelson), s. 33.
- s. 79. r. 14. *Renan*, Conférences d'Angleterre, 1880, s. 205. f.
- s. 81 r. 13. Cit. efter *Trilling*, Matthew Arnold, 1939, s. 264.
- s. 81 r. 32. *Barker*, Reflections on government, 1942, särskilt s. 63 ff.
- s. 82 r. 2. *Barker*, Democracy since the war and its prospects for the future (International affairs 1934).
- s. 85 r. 20. *Russell*, Power. A new social analysis, 1938, s. 312 f.
- s. 85 r. 31. *Kelsen*, Wesen und Wert der Demokratie, 1929, s. 98 ff.
- s. 90 r. 7. *Stephen*, The English utilitarians, 1900, II, s. 151.
- s. 98 r. 29. *Madelin*, Histoire du consulat et de l'empire, Le Consulat, 1939, s. 100.
- s. 99 r. 10. *Marianne Weber*, Max Weber, Ein Lebensbild, 1926, s. 665.
- s. 110 r. 12. Jfr *Nationalism*, A report by a study group of members of the Royal Institute of International Affairs, 1939, s. 284 f.
- s. 115 r. 13. Jfr särskilt *Holcombe*, The political parties of to-day, 1925.
- s. 116 r. 4. Jfr *Widell*, Staten och partiväsendet, 1939, s. 60 f.
- s. 117 r. 30. Jfr formuleringen hos *Tocqueville*, Souvenirs, troisième édition, 1893, s. 167.
- s. 119 r. 26. Jfr *Lippmann*, Public opinion, 1932, särskilt s. 90 f.
- s. 122 r. 5. *G. M. Trevelyan*, Sir George Otto Trevelyan, 1932, s. 72.

- s. 123 r. 30. Jfr *Report on the British press*, april 1938, s. 48, 84, 114 ff.
- s. 123 r. 15. Jfr här *Pollock*, Money and politics abroad, 1932; *Pollock*, Party campaign funds, 1926.
- s. 124 r. 13. *Gosnell*, Machine politics: Chicago model, 1937, s. 168; *Merriam*, Chicago, 1929, s. 161 ff.
- s. 125 r. 3. *Wallas*, Human nature in politics, Third edition, 1920, s. 5.
- s. 127 r. 25. Jfr här *Meyer*, Ce que mes yeux ont vu, 1912, s. 63 ff.
- s. 130 r. 9. *Buckle*, The life of Benjamin Disraeli, V, 1920, s. 191.
- s. 130 r. 16. *Hjärne*, Samfundsliv och tankevärld (Samlade skrifter av Harald Hjärne), 1940, s. 49.
- s. 134 r. 13. *Dugdale*, Arthur James Balfour, 1936, II, s. 364.
- s. 134 r. 28. Cit. efter *Thomson*, The democratic ideal in France and England, 1940, s. 118.
- s. 135 r. 22. Jfr *Tingsten*, De konservativa idéerna, 1939, s. 230.
- s. 137 r. 5. *Laski*, Democracy in crisis, 1936, s. 159.
- s. 138 r. 5. I detta sammanhang kan hänvisas till flera andra samtida engelska arbeten, t. ex. *Bassett*, The essentials of parliamentary democracy, 1935; *Lennard*, Democracy, the threatened foundations, 1941; *Lindsay*, The modern democratic state, 1943.
- s. 141 r. 2. *Acton*, Lectures in modern history, 1906, s. 206.
- s. 159 r. 14. *Calhoun*, Works, I, A disquisition on government, 1851. — Jfr här *Jenkins*, Pro-slavery thought in the old South, 1935.
- s. 161, r. 25. *Shugg*, Origins of the class struggle in Louisiana, 1939, s. 91.
- s. 164 r. 16. *A plea for liberty*, Ed. by Th. Mackary, Second edition, 1891, s. 26.
- s. 173 r. 3. *Fosdick*, What is liberty. Second edition, 1939, Jfr *Nordenson*, Socialismen och frihetsbegreppet, 1945.
- s. 175 r. 24. *Encyklopaedia of the social sciences* (uppslagsordet democracy); jfr *Laski*, Democracy in crisis, 1933, kap. III.
- s. 176 r. 1. *Tawney*, Equality, 1931, s. 236 ff., 244 f.

- s. 176 r. 18. *Laski*, Vår tids revolution, 1945, s. 85. Här och i det följande har även den engelska upplagan använts, och den svenska översättningen har ej alltid ordagrant följts.
- s. 178 r. 19. *Laski*, Vår tids revolution, 1945, s. 141.
- s. 179 r. 8. Jfr särskilt *Strachey*. The coming struggle for power, 1932.
- s. 179 r. 14. *Wigforss*, Från klasskamp till samverkan, 1941, s. 56 ff., 229 f.
- s. 187 r. 2. *Barker*, Reflections on government, 1942, s. 117.
- s. 191 r. 4. Dessa och följande citat från *Problems of a socialist government*, 1933, s. 39, 46; *Problems of the socialist transition*, 1934, s. 17. För en mera moderat, men i viss mån liknande linje se *Dalton*, Practical socialism for Britain, 1935, s. 68 f.
- s. 192 r. 4. *Laski*, Democracy in crisis, 1936, s. 87 f.
- s. 193 r. 33. *Hirst*, Economic freedom and private property, 1935, s. 139 ff.
- s. 194 r. 15. *Mac Iver*, Leviathan and the people, 1939, s. 160 f.
- s. 195 r. 17. *Lippmann*, An inquiry into the principles of the good society, 1937, s. 108 f.
- s. 196 r. 9. Jfr de expressiva formuleringarna hos *Benda*, Délice d'Eleuthère, troisième édition, 1935, s. 191 f.
- s. 201 r. 11. *Hayek*, Vägen till trälldom, 1944, s. 71 ff. Här och i det följande har även den engelska upplagan använts, och den svenska översättningen har ej alltid ordagrant följts.
- s. 205 r. 11. *Schwarzschild*, ABC-bok för en ny värld 1944, s. 294.
- s. 205 r. 23. *Schumpeter*, Capitalism, socialism and democracy, 1943, s. 302.
- s. 207 r. 10. *Hayek*, Vägen till trälldom, 1944, s. 132.
- s. 210 r. 30. Jfr i detta sammanhang också t. ex. *Halévy*, L'ère des tyrannes, quatrième édition, 1938; *Mises*, Socialism, 1936, *Rappard*, The crisis of democracy, 1938.
- s. 212 r. 19. Typiska torde vara flertalet socialdemokratiska inlägg i arbetet *Socialismen och friheten*, 1942.
- s. 213 r. 25. *Wootton*, Freedom under planning, 1945, s. 116 ff.

- s. 214 r. 19. Jfr *Ascoli and Lehmann*, Political and economic democracy, 1937, s. 31 ff.
- s. 215 r. 11. *Laski*, Vår tids revolution, 1945, s. 364 ff.
- s. 226 r. 13. *Ett genombrott*, 1944, s. 21 ff.
- s. 232 r. 24. *Mac Iver*, Leviathan and the people, 1939, s. 81.
- s. 237 r. 26. Jfr mina artiklar i *Svenska Dagbladet* 15 och 17 maj 1945.
- s. 241 r. 8. Jfr här *Tingsten*, Den svenska socialdemokratiens idéutveckling, 1941, I, s. 84 ff.
- s. 244 r. 17. En utförligare framställning hos *Tingsten*, Demokratiens seger och kris, 1933, s. 86 ff.
- s. 245 r. 7. *Lenin*, Revolutionen och staten, fjärde upplagan, 1928, s. 134 f.
- s. 247 r. 21. *Stalin*, Vår teori och praktik, 1943, s. 732. Följande citat av Stalin återfinnes på samma sida.
- s. 248 r. 13. *Hubbard*, Soviet labour and industry, 1942, s. 84.
- s. 249 r. 15. Jfr *Burnham*, The managerial revolution, 1941, s. 46; *Eastman*, Socialismens kris och Stalins Ryssland, 1941, s. 30 ff.
- s. 249 r. 29. Jfr *Hubbard*, Soviet labour and industry, 1942, s. 202 f.
- s. 250 r. 2. *Stalin*, Socialism victorious, 1934, s. 68 ff.
- s. 250 r. 24. Jfr *Stalin*, Leninismens grundfrågor, 1935, I, s. 39, 251.
- s. 251 r. 7. Jfr här dokumenteringen hos *Tingsten*, Den nationella diktaturen, 1936.

I N N E H Ä L L

	Sid.
Förord	5
Idéer och statsskick efter franska revolutionen	7
Grunddragen i demokratiens utveckling	24
Demokratiens idéer	57
Demokratien och folkviljan	98
Demokratiens problematik I	133
Demokratiens problematik II	164
Diktaturen contra demokratien	239
Slutord	261
Noter	265

PROFESSOR HERBERT TINGSTEN

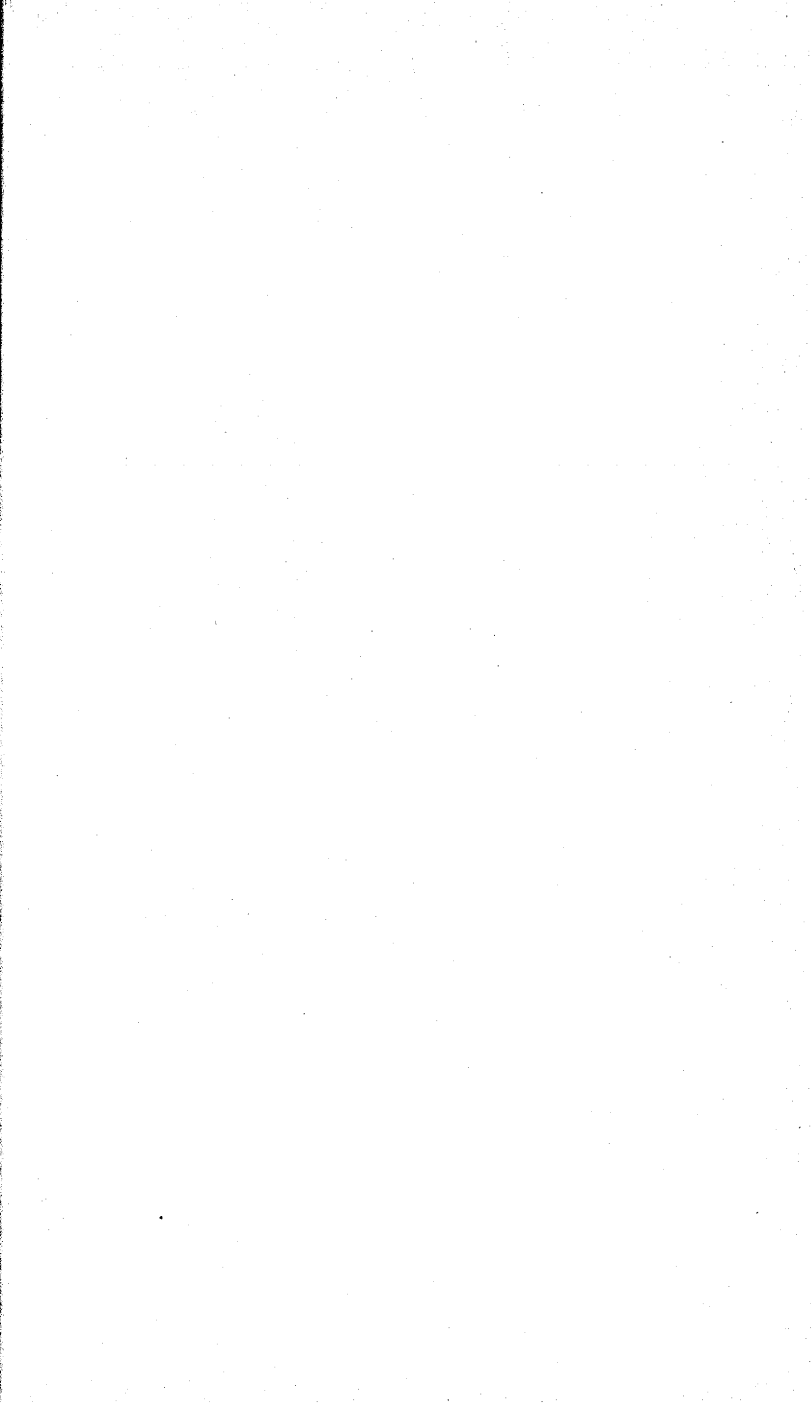
har under senare år fått en alltmer framträdande ställning, inte bara som en av våra främsta representanter för statsvetenskaperna utan också som skarp-sinnig och slagfärdig kommentator till det sociala och politiska skeendet i vår tid.

I DEMOKRATIENS PROBLEM vänder sig professor Tingsten till en bred allmänhet för att klarlägga sin syn på ett av vår tids betydelsefullaste problem, frågan om det demokratiska statsskickets och den demokratiska samhällsordningens nuvarande läge och förutsättningar. Med sin vanliga säkerhet och logiska skärpa ger han först en bild av de demokratiska idéernas utveckling från franska revolutionen, analyserar därefter dessa idéers principiella innebörd och övergår så till att i de centrala delarna av sin bok skärskåda demokratiens problematik. Han drar den slutsatsen att demokratiens »framtid såsom ledande statsform icke kan anses säkrad» och tillägger, att demokratien förutsätter personlig självständighet och att den icke kan motiveras annat än som en strävan att frigöra och utveckla personligheten.

DEMOKRATIENS PROBLEM grundar sig på de för allmänheten avsedda populärvetenskapliga föreläsningar, som professor Tingsten våren 1945 höll vid Stockholms Högskola och till vilka Stockholms stad i förening med Högskolan tagit initiativet. Andra för allmänheten avsedda föreläsningar av representanter för olika vetenskaper skola följa och av Norstedts utges såsom

STOCKHOLMS HÖGSKOLAS POPULÄR- VETENSKAPLIGA FÖRELÄSNINGSSERIE

Pris häft. kr. 7:50; inb. 10:50.

71

